

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

T O P L U M S A L

292

NİSAN

2018

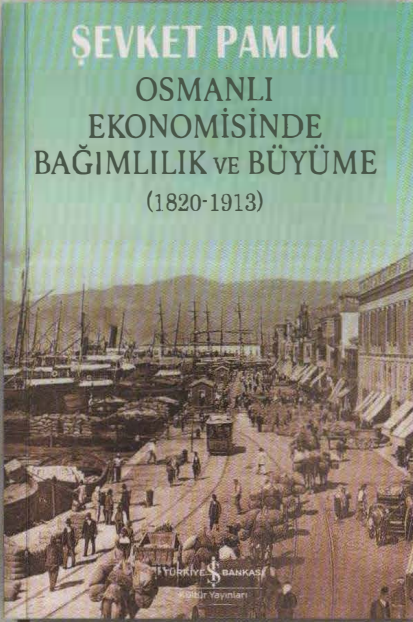
19. Yüzyıl
Antalya'sında Mora
Göçmeni Bir Aile:
Moraviler
Evren Dayar

Tarihin Dilsiz Tanıkları

Kültürel, sembolik, politik rolleriyle
tarih içinde insana eşlik eden dilsiz
tanıklar: Hayvanlar. Bureu Kurt'un
editörlüğündeki dosyada Eminalp Malkoç,
Arda Odabaşı, İsmail Tosun Saral, Mert
Sunar, Ozan Torun ve İsmail Yaşayanlar'ın
kaleminden... sayfa 34

OSMANLI EKONOMİSİNDE BAĞIMLILIK VE BÜYÜME

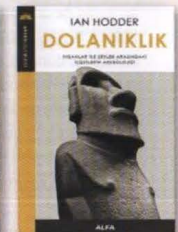
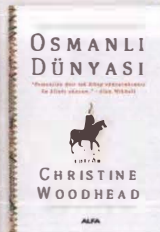
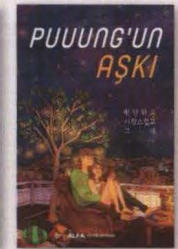
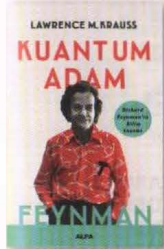
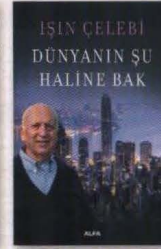
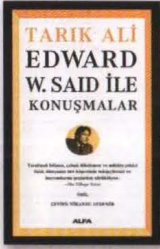
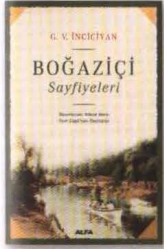
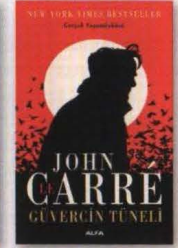
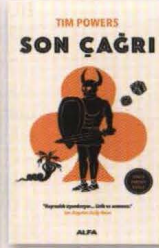
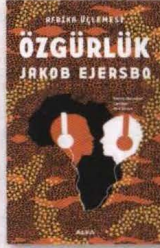
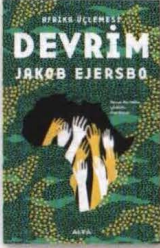
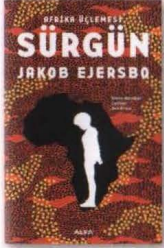
Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme
Şevket Pamuk
272 sayfa, 18 TL

Osmanlı tarihinde 19. yüzyıl dünya ekonomisiyle bütünleşme açısından ayrı bir önem taşır. Ticaret ve yabancı sermaye yatırımları 1820'lerden itibaren Osmanlı ekonomisini Avrupa kapitalizminin etki alanına çekmiştir. Türkiye Cumhuriyeti'nin devralacağı iktisadi yapılar bu dönemde ortaya çıkmıştır. Osmanlı-Türkiye iktisat tarihçiliğinin önde gelen isimlerinden Prof. Dr. Şevket Pamuk, bu çalışmasında, 19. yüzyılda Osmanlı ekonomisinin dünya kapitalizmiyle ilişkilerini ve bu ilişkilerin üretim alanındaki sonuçlarını ele alıyor. Köklü iktisadi dönüşümleri nicel yöntemlere geniş yer ayıran bir çerçevede inceleyen Pamuk, dışa açılış sürecine egemen olan eğilimlerin, artan bağımlılık ile birlikte durgunluk değil, yapısal dönüşümler ve iktisadi büyüme olduğunu vurguluyor. Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme, 1820-1913, 1984'teki ilk basımının ardından, 1987'de de Cambridge University Press tarafından yayımlanmış (The Ottoman Empire and European Capitalism, 1820-1913) ve Osmanlı iktisat tarihi alanında önemli bir tartışma başlatmıştır.

ALFA

BİLİMDEN TARİHE, EDEBİYATTAN ÇİZGİ ROMAN VE ARAŞTIRMAYA

YENİ ÇIKANLAR

MERHABA,

Bahar sayımızı tarihin pek de gündemine oturtmadığı aktörlerine, hayvanlara ayırdık. Değerli yayın kurulu üyemiz Burcu Kurt'un hazırladığı dosyanın yazarları, hayvanlar âleminin farklı üyelerine ve onların tarih içinde üstlendiği ilginç rollere değiniyor. Dosya editörünün de belirttiği gibi, "bu sayımızı 'tarihin dilsiz tanıkları' olan hayvanlara ayırmamızın nedeni bir yandan yeni gelişen çevre tarihi alanını tanıtmak, diğer yandan ise çevre tarihi çalışmalarını cesaretlendirmek ve akademik olmayan çevrelere de sevdirmek".

Aslanları, köpekbalıklarını, kedileri, köpekleri, atları sayılarımızda misafir etmek bizim için çok anlamlı oldu; umarım okurlarımız da keyif alır yazılardan. Burcu Kurt'a *Toplumsal Tarih*'i bu güzel dosyayla buluşturduğu ve yazarlara da birbirinden ilginç hikâyeleri gün yüzüne çıkardıkları için çok teşekkür ederiz.

Dosya dışındaki sayılarımıza Evren Dayar, Fuat Durmuş, B. Yelda Olcay Uçkan ve Hüseyin Sert katkıda bulundu. Dijital kütüphaneleri tanıttığımız bölümümüzde de Ömer Gezer, Bavyera Devlet Kütüphanesi'nin dijital koleksiyonunu tanıttı.

Evren Dayar geçmiş sayılarımızda olduğu gibi yine Antalya kent tarihine ışık tutacak bir makale yazdı ve bu kez 19. yüzyıl Antalya'sının etnik topluluklarından Mora göçmenlerini, onlar içinde de özel bir yere sahip olan Moravi ailesini anlattı.

Hüseyin Sert, Türk Hariciyesi'nden aykırı bir portreyi, Mahmut Şerafettin Dikerdem'i anlattı. Kendisinin tabiriyle "bilimsel sosyalizmi" benimsemiş olan Dikerdem, büyükelçilik görevleri esnasında bu nedenle kimi güçlükler yaşamış, bir dönem "Yassıada"da misafir edilmişti. Mensubu olduğu Barış Derneği davasına ilişkin ise şunları söyleyecekti:

"İçtenlikle inanıyorum ki, beni yetiştiren ve her şeyimi ona borçlu olduğum halkıma yaşamım boyunca mütevazı bir hizmette bulunabilmişsem, bunu 37 yıllık mesleki görevimden çok, 3,5 yıl Barış Derneği başkanlığında yerine getirdim."

Bu ay iki de arkeoloji yazımız var: Yelda Olcay Uçkan, Olympos antik kentinin tarihi ve kentte sürdürülen arkeolojik kazı ve onarım çalışmaları hakkında bilgi veriyor. Fuat Durmuş da Çanakkale'de Saros Körfezi'nde Osmanlı Arşivi belgelerindeki bilgiler dışında bugün bulundukları yere ilişkin herhangi bir kayıt bulunmayan Karaçalı Karyesi'ni ve Kale-i Cedid'i anlatıyor.

Mayıs ayında görüşmek üzere...

Nihal Boztekin

04 L'ILLUSTRATION'DAN SEÇMELER 17 ŞUBAT 1877 MEŞVERET MECLİSİ VE ERMENİ PATRİĞİ

Hazırlayan: Edhem Eldem

08 OSMANLI BASININDA YÜZ YIL ÖNCE BU AY

Hazırlayan: Emel Seyhan

12 DİJİTAL ARŞİVLER- KÜTÜPHANELER BAVYERA DEVLET KÜTÜPHANESİ DİJİTAL KOLEKSİYONLARI

Ömer Gezer

24 19. YÜZYIL ANTALYA'SINDA MORA GÖÇMENİ BİR AİLE MORAVİLER

Evren Dayar

34 TARİHİN DİLSİZ TANIKLARI

Burcu Kurt

35 ABDÜLHAMİD'İN KEDİLERİ

İ. Arda Odabaşı

36 OSMANLI DEVLETİ'NDE ARSLANHANE

Mert Sunar

42 BOSTANCI CANAVARLARI: ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİNDE BİR KÖPEKBALIGI HİKÂYESİ

Eminalp Malkoç

49 ÇANAKKALE MUHAREBELERİNDE BİR KÖPEK: SIR EDWARD GREY

İsmail Tosun Saral

50 HÜRRİYET KAHRAMANI NİYAZI BEY'İN GEYİĞİ: REHBER-İ HÜRRİYET

İ. Arda Odabaşı

56 OSMANLI'DAN CUMHURİYET'E TAŞRADA AT YETİŞTİRİCİLİĞİ: BURSA ÖRNEĞİ

İsmail Yaşayanlar

64 AT YARIŞLARININ VE MÜŞTEREK BAHİSLERİN KISA TARİHİ

Ozan Turun

78 TARİHİ VE ARKEOLOJİSİYLE LİKYA'DA BİR LİMAN KENTİ OLYMPUS

B. Yelda Olcay Uçkan

84 AYNILAR İÇİNDE BİR AYRI: MAHMUT DİKERDEM'İN DIŞIŞLARI MEMURİYETİ

Hüseyin Sert

92 OSMANLI ARŞİVİ BELGELERİYLE MUARİZ (SAROS) KÖRFEZİ'NDEKİ KALE-İ CEDİD (MANASTIR) KALESİ

Fuat Durmuş

Kapak:
Hürriyet
Kahramanı ve
Hürriyet Geyiği.

*Yadıgarı: Hürriyet
Öründe Çarlık
Calumeno
Koleksiyonu'ndan
Mesnûîyat
Kartpostalı ve
Madalyaları
(İstanbul: Bizzamanlar
Yayınları, 2008),
s. 40.*

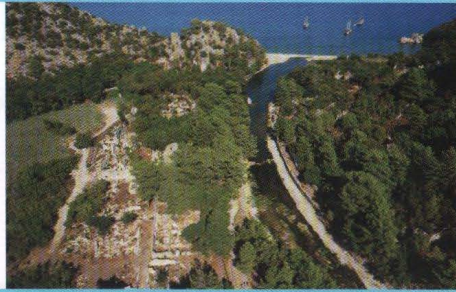

04 L'ILLUSTRATION'DAN SEÇMELER

Edhem Eldem, *L'illustration* dergisinin 17 Şubat 1877 tarihli sayısından "Babiali'de 18 Ocak Günü Toplanan Meşveret Meclisi" ve "Midhat Paşa'nın 21 Ocak 1877 Günü Ermeni Patriği'ni Ziyareti" başlıklı iki makaleyi aktarıyor.

78 TARİHİ VE ARKEOLOJİSİYLE LİKYA'DA BİR LİMAN KENTİ: OLYMPOS

B. Yelda Olcay Uçkan, tarih önemiyle birlikte turizm açısından da yoğun ilgi çeken Olympos antik kentinde yürütülen arkeolojik kazı ve onarım çalışmalarını anlatıyor.

84 AYNILAR İÇİNDE BİR AYRI: MAHMUT DİKERDEM'İN DIŞİŞLERİ MEMURİYETİ

Hüseyin Sert, Şerafettin Mahmut Dikerdem'in büyükelçilik günleri ve Barış Derneği üyeliği etrafında, bir dönemin Türk Dışişleri bürokrasisine ilişkin yerleşmiş bazı ön kabulleri sorguluyor.

92 MUARİZ (SAROS) KÖRFEZİ'NDEKİ KALE-İ CEDİD (MANASTIR) KALESİ

Fuat Durmuş, Evreşe Kazası'na bağlı Karaçalı Karyesi ile karşısındaki ada üzerinde bir zamanlar yer alan yapıların yer tespitlerini yapıyor ve Çanakkale'nin Osmanlı dönemine ait yeni bir kalesini tanıtıyor.

TOPLUMSAL TARİH
Aylık Tarih Dergisi
Sayı: 292, Nisan 2018

TARİH VAKFI
ADINA SAHİBİ
Bülent Bilmez

TARİH VAKFI

İstanbul'da Değirmen
Sokak No: 10
İstanbul 34134
(0212) 522 02 02

www.tarihvakfi.org.tr

YAYIN KURULU
Mehmet Ö. Altın,
Adil Bakırcı, Murat Beige,
Fatmagül Berktaş,
Bülent Bilmez, Aydan Çelik,
Doğan Çetinkaya,
Gökhan Çetinsaya,
Esra Danacıoğlu,
Ömer Durmuş, Selçuk
Dursun, Edhem Eldem,
Ahmet Ersoy, Fırat
Güllü, Nurgün Gürboğa,
Murat Güvenc, Mehmet
Hacısalıhoğlu, Murat
Koralı, Burcu Kurt,
Elçin Maçar, Ayşe Özlü,
Mustafa H. Sayar,
İrvin Cemil Schick,

Canay Şahin, Oğuz Tekin,
Taner Timur, Meltem Toksöz,
Zafer Toprak, Mele Tunçay,
Ömer Turan, Ateş Uslu,
Nuran Yıldırım

S. YAZIŞLARI MÜDÜRÜ
VE YAYIN YÖNETMENİ
Nihal Boztekin

DERGİ VE KAPAK
TASARIMI
Rauf Kösemen

KAPAK, SAYFA TASARIM/
UYGULAMA
Hilal Rakıcı

İLETİŞİM
(0212) 513 52 35 (Dahili 11)
nboztekin@tarihvakfi.org.tr

BASKI
GD Ofset Matbaacılık
ve Tic. San. A.Ş.
Atatürk Bulvarı Deposite
İş Merkezi A2 Blok 4. Kat
No: 407 Kulelli OSB -
Başakşehir - İstanbul
Tel : 0212 671 91 80

BASKI TARİHİ
Mart 2018

DAĞITIM
Dünya Süper Web. Ofset A.Ş.
100. Yıl Mah. Hüseyin

Karacaalan Cad. 34204
Bağcılar - İstanbul
(0212) 440 24 24

YAYIN TÜRÜ
Yerel Süreli Yayın
ANKARA TEMSİLCİLİĞİ
(0312) 424 05 10
(0312) 424 00 50

ABONELİK
Tarih Vakfı
(0212) 522 02 02 (35)
(0212) 513 54 00 (fax)

YATIRICI SERTİFİKA
NUMARASI
12102

MATBAASERTİFİKA
NUMARASI
32211

BİR YILLIK
ABONE BEDELİ
Yurtiçi 130,00 TL
ABD 170 \$
Avrupa ülkeleri 150 €
Kıbrıs 260 TL

© Toplumsal Tarih Yazı İşleri'nde ve ilgili yazardan izin alınmaksızın alıntı yapılamaz. İzin çerçevesinde yapılacak alıntılar da Toplumsal Tarih'in ilgili sayısının yazar ismini belirtmek zorundadır.

17 ŞUBAT 1877

MEŞVERET MECLİSİ VE ERMENİ PATRİĞİ

Cherbourg'da
torpido
manevralarıyla
ilgili
gerçekleştirilen
deneyler.
Bir torpido
gemisi
elektrik feneri
sayesinde
düşman gemisi
tarafından
keşfediliyor.
Bay Koenig'in
krokisinden.

L'ILLUSTRATION

JOURNAL UNIVERSEL

RÉDACTION, ADMINISTRATION, BUREAU D'ABONNEMENTS
25, rue de Valenciennes, Paris

35e ANNÉE. — VOL. LXIX. — N° 1773.
SAMEDI 17 FÉVRIER 1877

SUCCURSALE POUR LA VENTE AU DÉTAIL
60, rue de Richelieu, Paris

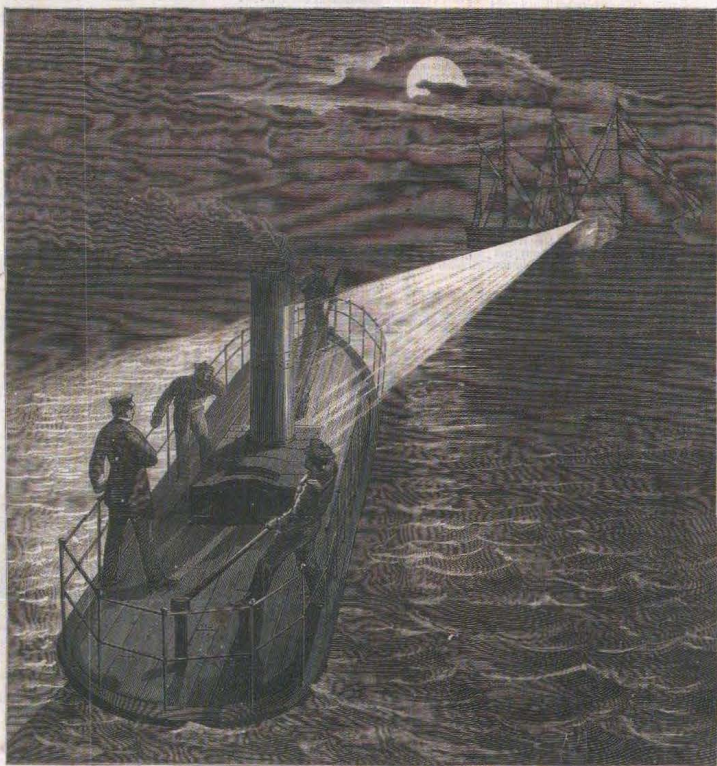
Preis du numéro : 75 centimes

La collection mensuelle, 9 fr.; le vol. mensuel, broché, 44 fr.; relié et demi sur tranches, 52 fr.

Abonnements

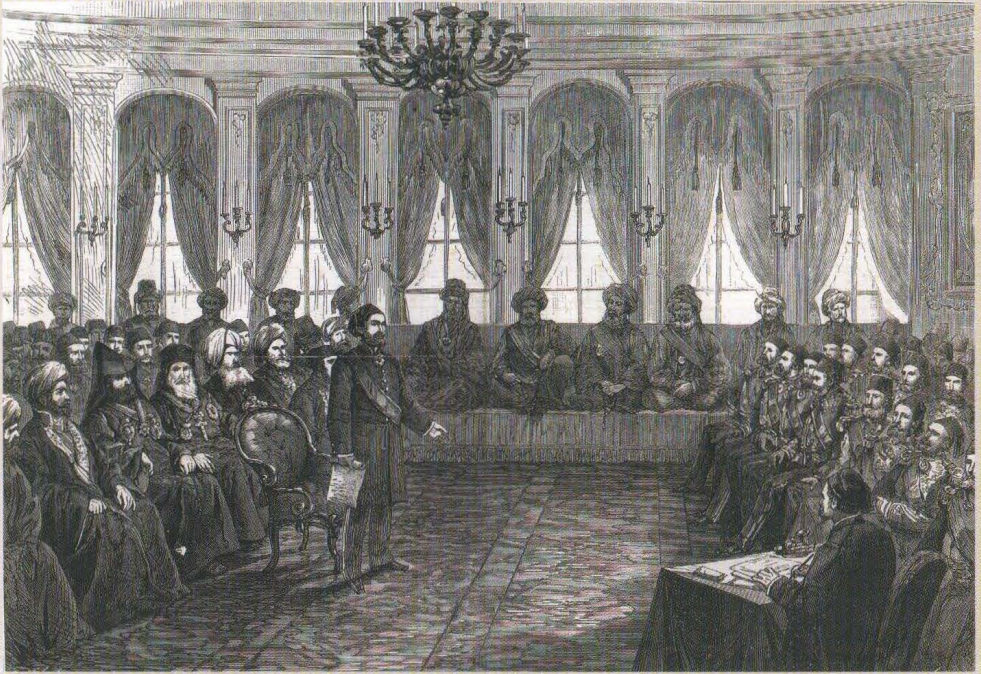
Paris et départements : 2 ans, 9 fr.; — 6 mois, 44 fr.; — un an, 56 fr. — Prix pour l'étranger :
Allemagne, Suisse, Italie, Espagne, et tous les pays d'Europe : 2 ans, 10 fr.; — 6 mois, 44 fr.; — un an, 56 fr.

Les demandes d'abonnements doivent être accompagnées d'un mandat-poste ou d'une lettre à vue sur Paris à l'ordre de M. Koenig, directeur-gérant.

LES EXPÉRIENCES FAITES À CHERBOURG SUR LA MANŒUVRE DES TORPILLES

UN BATÉAC PORTÉ-TORPILLE DÉCOUVERT PAR LE NAVIRE ENSEMI À L'AIDE DU FANAL ÉLECTRIQUE. — Croquis de M. Koenig.

L'illustration dergisinin 17 Şubat 1877 tarihli ve 1773 numaralı sayısının kapağında yer alan resim, Fransız donanmasının yeni savaş teknolojileriyle ilgili deneylerinden bahsetmekteydi. Dönemin en önemli deniz üslerinden Cherbourg açıklarında gerçekleştirilen manevralarda torpido gemilerinin saldırı imkânları ve savaş gemilerinin savunma taktikleri sıranmakta, geceye elektrikli fenerlerle deniz taranarak torpido botların tespitine çalışılmaktaydı.

Derginin iç sayfalarında ise Osmanlı siyasetiyle ilgili önemlice iki gelişmeyi ele alan yazı ve resimlere yer verilmişti. Bunların ilki, daha önceki sayılarımızda muhelif safhalarını incelediğimiz Tersane Konferansı'nın fiyaskoyla sonuçlanmasıyla birlikte Midhat Paşa'nın Avrupa devletlerinin nihai taleplerini geri çevirmeye baş vurduğu Meşveret Meclisi'nin toplantısıyla ilgiliydi.

Hatırlanacağı üzere 1876 bahar ve yazında Balkanlar'ın çeşitli

yerlerinde başlayan çatışmalar ve bağımsızlık hareketlerinin neticesinde bölge giderek artan bir şiddete maruz kalmıştı. Sırbistan'la savaş başlamış, Bulgaristan'da ise isyancılara karşı girilen mücadele yerel halkı artan bir baskı ve şiddetle karşı karşıya bırakmıştı. Bu durum karşısında bölgedeki istikrarsızlığın yaratabileceği sorunlardan endişe eden düvel-i muazzama, meseleye müdahale etmeye karar vermiş, İstanbul'da bir konferansın toplanmasına karar vermişti. Konferans ilk önce sadece Avrupa murahhas üyeleriyle, ardından da hükümetin ısrarı üzerine iki Osmanlı murahhasın da katılımıyla düzenlenmişti. Toplantının başlıca amacının hükümete bazı tavizler verdirerek bölgede belirli özerkliklerin sağlanması olduğu biliniyordu. Bu tavizleri vermek istemeyen Sadrazam Midhat Paşa, konferansı elinden geldiğince sabot etmeye ve yabancı murahhaslara kendi şartlarını dayatmaya çalışıyordu. Bu girişimlerin ilki, 23 Aralık 1876 günü Kanun-ı Esasî'nin (anayasa)

ilan edilmesi oldu; fakat bu gelişme Avrupa murahhaslarının taleplerini azaltmaları için yeterli olmadı ve haftalar boyunca müzakereler gergin bir şekilde devam etti.

En sonunda, Avrupa devletleri bir tür ultimatom niteliğindeki nihai taleplerini sunmuşlardı. Bunları reddetmek isteyen Midhat Paşa, bu kararı kendi vermek yerine bir Meşveret Meclisi (Danışma Meclisi) ihdas edip kararı ona verdirtmeyi tercih etti. Alelacele toplanan meclis, hükümetin baskısına uyarak oybirliğiyle talepleri reddetmiş, böylece yeni bir kriz durumu ortaya çıkmıştı. Dergi de bu toplantı hakkında kısa bir yazıyla bir görüntüye yer vermişti.

Yazıda yer alan bazı ifadeler, dönemin basınının olayların hızına yetişmekteki zorluklarına ilginç bir örnek oluşturmaktadır. Zira derginin yayımlandığı 17 Şubat tarihine kadar çok ciddi gelişmeler olmuş, sayfalarında yer alan bazı bilgiler geçerliğini kaybetmişti. Meclisten çıkan red kararı üzerine

Şark olayları. —Konferans tarafından nihai olarak kararlaştırılan programa cevap vermek üzere yüksek dereceli Osmanlı memurlarıyla dini cemaatlerin temsilcilerinden Babıâli'de oluşturulan büyük Meşveret Meclisi. Abdullah Biraderler'in bir krokisinden.

Türkiye
Ermenileri
Patriği Narses
hazretleri.

konferansa katılmış olan Avrupalı diplomat ve murahhaslar bu konudaki tehditlerini yerine getirerek bu kararı protesto etmek için İstanbul'dan ayrılmaya başlamışlardı. Fakat daha da önemlisi, kendince bir strateji geliştirmiş olan Midhat Paşa, Sultan Abdülhamid'in anayasadaki meşhur 113. maddeyi aleyhinde kullanacağını öngörememişti. Bu maddeye göre padişah, istediği devlet memurlarını azledabiliyor ve gerekli gördüğü takdirde ülke dışına sürgün edebiliyordu. Midhat Paşa böylece sadareten düşürülmüş, İzzeddin yatına bindirilerek Akdeniz'e

açılmak zorunda bırakılmıştı. Yerine de konferansta ikinci Osmanlı murahhası olan Edhem Paşa 5 Şubat 1877 günü sadrazam olarak göreve çağırılmıştı. Kısacası, derginin çıktığı tarihte neredeyse iki haftadır Midhat Paşa siyaseten hezimete uğramış, ülkeyi terk etmişti. Gene de elindeki yazılı ve görsel malzemeyi kullanmak isteyen dergi Midhat'ın düzenlediği meclis haberini ve Ermeni Patrikhanesi'ni ziyaretini aktaran yazı ve resimleri kullanmış, sadece "Zavallı Midhat" gibi bir ibareyi eklemiş ve en sonunda anayasanın artık uygulanıp uygulanmayacağı konusundaki

endişesini dile getirmekle yetinmişti.

Ermeni Patriği Narses ile ilgili haber de aynı şekilde Midhat'ın düşüşünden önceki siyasi çabalarının bir kalıntısı niteliğindeydi. Anayasal reformuyla birlikte kendi iktidarı için imparatorluğun muhtelif kesimlerinin desteğini arayan Midhat, ülkenin en önemli iki gayrimüslim milletin ruhani önderlerini Ocak ayı içinde ziyaret etmişti. Bu ziyaretlerden Ermeni Patriği'ne olanı saygılarında aktaran *L'illustration*, töreni ayrıntılı bir şekilde anlatmanın ötesinde, Narses'in kısa bir biyografisiyle siyasi başarılarını da yazıya dahil etmişti. Resim altlarının birinde yer alan ve Patrik Narses'i "Türkiye Katolik Ermenilerinin Patriği" olarak tanımlayan ifadeyi düzelttik. Ziyaretin resminin altında yer alan ve olayın "Türk yeni yılı" münasebetiyle gerçekleştiğini belirten söz ise bir hata zannedilebilir de aslında doğrudur: Hicri 1294 senesinin ilk günü olan 1 Muharrem, 16 Ocak 1877'ye tekabül etmekteydi.

Son olarak, resimlerin ikisinde meşhur Ermeni fotoğrafçı Abdullah Biraderler'in bahsinin geçtiğini hatırlatalım. Bu senelerde sıkça rastlanan bu olgu, bu kişilerin kâh fotoğrafla, kâh da çizgiyle önemli olayları belgelediklerini, ardından da bu malzemeyi ilgilenen resimli gazetelere sağladıklarını göstermektedir.

BABİALİ'DE 16 OCAK GÜNÜ TOPLANAN MEŞVERET MECLİSİ

Bilindiği üzere İstanbul Konferansı'nın 16 Ocak 1877 tarihli oturumunda Avrupalı murahhaslar, Osmanlı hükümetine altı düvel-i muazzamanın vazgeçilemez şartlarını sunmuş, bunların kabulü veya reddi için üç günlük bir süre tanımışlardır. Meclis-i Vukela ise bu kadar önemli bir kararın sorumluluğunu üstlenmemek için 18 Ocak tarihinde toplanacak olan olağanüstü bir meclise

emekli veya muvazzaf bütün devlet ricalini, ordu ve donanma komutanlarını, üst düzey Müslüman din görevlilerini, ayan ve eşrafı, Hristiyan cemaat önderlerini ve Türkiye Yahudilerinin hahambaşısını davet etmiştir. Kararlaştırılmış olan gün ve saatte bütün bu kişiler Babıalî'deki büyük toplantı salonunda, rütbe ve payelerine ve Türk teşrifatına göre yerlerini almışlardır. Bilindiği üzere uzun bir tartışmadan sonra bu meclis oybirliğiyle Avrupa'nın tekliflerini kabul edilemez ve ülkenin bağımsız-

lığına hâlel getirecek türden sayıp reddetmiştir.

Gravürlerimizden birisi işte olağanüstü denen bu meclisi temsil etmektedir.

MİDHAT PAŞA'NIN 21 OCAK 1877 GÜNÜ ERMENİ PATRİĞİ'Nİ ZİYARETİ

Osmanlı anayasası imparatorluğun bütün ırkları arasında eşitliği ilan etmiş olduğundan bugün sürgün

edilmiş olan Sadrazam Midhat Paşa, hemen yılbaşını vesile ederek (geçen 1/13 Ocak) Rum Patriği'ne bir tebrik ziyaretinde bulunmuştu. Birkaç gün sonra, 21 Ocak günü aynı amaçla burada portresini verdiğimiz Ermeni Patriği Narses hazretlerini de ziyaret etmiştir.

Bu din adamı 1837'de İstanbul'da gayet itibarlı bir Ermeni ailesinde doğmuştur. Hasköy Ermeni okulunu parlak bir şekilde bitirdikten sonra, 28 Ağustos 1858'de kiliseye intisap etmiş ve 27 Ekim 1862 tarihinde de piskoposluk payesine yükseltilmiştir. Milleti tarafından itibar ve itimat gören bu kişi 1867 yılında, Ermenilerin en yüksek manevi önderi ya da Katolikos'un merkezi olan Eçmiyazin'e (Rus Ermenistan'ı) gönderilerek hassas bir görevi yerine getirmiştir. Bu görev, kendi milletinin dini imtiyazlarını Rus hükümetinin Katolikos'un seçimini etkilemek ve onu siyasi propagandasına alet etmek için ilan ettiği *Balagenya* denen nizamnamenin etkilerine karşı korumaktır. Patrik Narses hazretleri, milletinin haklarını adım adım korumuş, *Balagenya*'nın getirdiği

yenilikleri reddetmiş ve çoğunluğun desteklediği, yani Türkiye, İran ve Hindistan Ermenilerinin adayı olan IV. Kevork hazretlerinin seçilmesini sağlamıştır.

26 Nisan 1874 tarihinde Ermeni milleti meclisi onu oybirliğiyle Patrik tayin etmiştir. O zamandan beri milletin teveccühünü doğrularken aynı zamanda hükümetin de güvenliğini kazanmıştı.

Yumuşak ve merhametli bir mizaca sahip olan Patrik Narses hazretleri, eğitilmiş ve liberal bir şahsiyettir. Edebiyatın ve bilimin her dalındaki geniş bilgilerinin ötesinde gayet akıcı bir şekilde konuştuğu Fransızca dahil birçok yabancı dil bilmek gibi bir meziyete sahiptir. Fakat biz Midhat'ın ziyaretine dönelim.

En üst seviyede saygı ifadesiyle kabul edildi. Patrikhanenin girişinden kabul salonuna kadar Babiâli'nin merasim üniforması giymiş olan Ermeni memurları, bu önemli ziyaretçinin geçtiği yol boyunca sıralanmışlardı. Ermeni milleti meclisinin yüz kırk üyesinin tamamı salonda

hazır bulunuyordu. Midhat'ı şevk dolu "Çok yaşa!" naraları karşılarken Patrikhane'nin avlusuyla civardaki sokakları dolduran kalabalık buna eşlik ediyordu. Başlarında Patrik Narses hazretlerinin bulunduğu Ermeni ruhanlıları da kabul salonunda toplanmışlardı.

Geleneksel saygı ifadelerinden sonra Sadrazam söz alarak Ermeni milletinin padişahların hükümetine olan sadakatini, ahlaki ve entelektüel özelliklerini, Osmanlı İmparatorluğu'na daima vermiş oldukları hizmetleri övmüştü. Bu nutuk, "Yaşasın Sultan II. Abdülhamid! Yaşasın ıslahatçı Midhat Paşa!" nidalarıyla karşılanmıştı. (Zavallı Midhat!)

Ermeni Patriği de velut bir nutukla cevap vermiş ve hükümetin yeni ilan edilmiş olan anayasayı uyguladığı takdirde ülkenin yaralarını sarabileceğini ve imparatorluğun muhtelif milletlerinin sevgisini toplayabileceğini ima etmişti.

İyi de, artık Midhat yerinde olmadığına göre Türk hükümeti bu anayasayı uygulayacak mıdır?

Midhat Paşa'nın Türk yeni yılı münasebetiyle Ermeni Patrikliği'ni ziyaret. Abdullah Biraderler'in kroki ve fotoğraflarından.

Almanya Darülfünunlarında Osmanlı Lisanı

1 NİSAN 1918

İKĐAM

Almanya darülfünunlarına Osmanlıca lisanının tedrisi takarrür etmiş olduğundan muallimlik isteyenlere ehliyetname itası için darülfünunlarda imtihanlar açılmaktadır. Lisan-ı Osmanî muallimliği ehliyetnamesi alacak kimselerin şiir ve inşa da ve muhaberede müstamel olan yeni Osmanlı lisanına vakıf olmakla beraber tekellümde dahi bir dereceye kadar mümaresse sahibi olması, Arabî ve Farişiye vakıf bulunması lazımdır. Tatar ve Altay lisanlarına vukuf şart değildir. Namzetlerin Almanca bir ibareyi şuhuletle Türkçeye tercüme edebilmeleri ve rika ve nesih hatlarıyla yazı yazabilmeleri de lazımdır. Bundan maada Osmanlı tarih ve coğrafyasıyla müessesat-ı resmîyesi hakkında malumat sahibi olmalarına ve âlem-i İslâm'ın bilhassa umur-ı diniyede fikri hayatına vâkıf bulunmalarına ihtiyaç gösterilmektedir.

Nigâr Hanım'ın Vefatı

2 NİSAN 1918

SABAH

Şaire ve edibe Nigâr Hanımefendi'nin iki hafta devam eden bir hastalık neticesinde irtihal eylediğini dün büyük bir teessüfle haber aldık. Nigâr Hanım, Mekteb-i Harbiye muallimlerinden Osman Paşa'nın kerimesi olup son devir hareket-ı edibesine karışan kadın simaları içinde en mümtazlardan biri idi. Daha çocukluğunda şiire heves etmiş ve henüz pek genç yaşında iken şiir yazmaya başlamıştı. O zamandan beri yazdıklarının yekûnu mühim bir cilde baliğ oluyor. Nigâr Hanım bundan on beş gün evvel lekeli humma olduğu anlaşılarak bera-yı tedavî Şişli Etfal Hastahanesi'ne nakl olunmuştu. Hastalığın en buhranlı günlerini geçirdiği ve artık hal-i nekahete

girmek üzere olduğu bir sırada şiddetli bir buhran neticesinde irtihal eylemiştir. Nigâr Hanım'ın vefatı ile âlem-i edebiyatımız mühim bir sima kaybetmektedir. Mahdumları Münir Beyefendi'ye ve sair erkân-ı ailesine samimi taziyelerimizi beyan eyleriz. Nigâr Hanımefendi'nin cenazesi bugün saat onda Şişli'deki Etfal Hastahanesi'nden kaldırılacak, Beşiktaş tarihiyle Rumeli Hisarı'na nakl ve Kayalar Kabristanı'na defnedilecektir.

Lekeli Humma Niçin Artıyor

4 NİSAN 1918

İKĐAM

Şehrimizde lekeli humma musabini günden güne tezayüd etmekte olduğundan ahval-i umumiye-i sıhihiyemiz hakkında malumat almak üzere muharrirlerimizden birini evvela Sıhiye Müdür-i Umumi Adnan Bey'in nezdine ve sonra da Emraz-ı Sıriye Mücadele Heyeti'ne izam ederek tahkikat-ı mahsus icra ettirdik. Gerek Adnan Bey'in beyanatı ve gerek Mücadele Heyeti'nden aldığımız malumatı hûlasaten atıye derc ediyoruz: İstanbul'da hüküm süren lekeli humma vakalarının son zamanlardaki tezayüdünde havanın da tesiri vardır. Bu zaman hastalığın teşeddüdü zamanıdır. I...! Salı günü vaka miktarı 37 idi. Yalnız müessesat-ı resmîyenin faaliyeti ile lekeli humma gibi müthiş tehlikeli bir hastalık ızale edilemez. Alakadar olan diğer devairin dahi bilfiil bize muavenet etmesi elzemdir. Mesela bir ay sonra memleketimizde su azalacak, belki de bütün bütün kesilecektir. Buna şimdiden bir çare bulunmalıdır. Çünkü taharet ve nezafet için her halde birinci derecede su lazımdır. İstanbul, Üsküdar, Kadıköy, Boğaziçi, Beyoğlu vesair taraflardaki evkaf sularının künkleri yapıldıkları tarihten beri tamir ve tathir görmemiştir. Bunlar tamir edilir ise suyun miktarı bir iki misli tezayüd eder. Yalnız su şirketleri ise ihtiyacı temin edemezler. Geçen sene Şehremaneti'nde bir

heyet tepekkül ederek şehrimizin sularını birleştirmek ve bu suretle ihtiyacı temin etmeye teşebbüs edilmiş idi. Bu müzakerelerden henüz ne netice alındığı malum değildir. Lekeli humma kâmilen pislikten mütevellittir. Sıhiye ve mücadele memurları, her gün bekârların içtima etmekte oldukları umumi mahalleri muayene ederek buldukları murdar ve fakir eşhası hamamlarımıza sevk ediyorlar. Yollarla tesadüf edilen ve tathir edilmelerine lüzum görülen kimseler dahi hamamlara gönderilmektedirler. Bunların elbiseleri de temizletiliyor. Fakat iş bununla bitmez. Bunların aynı zamanda odalarını, yataklarını da temizlemek icap eder. Halbuki odalarını, yataklarını temizlettiremiyoruz. Çünkü paramız, tahsisatımız çok, lakin vesaitimiz pek azdır. Vesaitimiz pek az. Üsküdar'da küçük hamam, Büyük Ada'daki hamam, Tatavla'da, Söğütözü'de, Çukurcuma'da, İstanbul'a azaplar hamamının bir tarafı, Sofular'da iki, Çenberlitaş'ta da bir hamam açtırılmıştır. Bir adama yirmi beş dirhem sabun da veriyoruz. Şehremaneti geçen sene bize çok sabun vermiş ve bu hususta muavenet etmiş idi. Bu sene de işeden iki bin okka sabun aldı. Yine istedik, vereceklerini ümit ederiz. Daha açlık baki hamamlarımız vardır. Bunların her şeyleri hazır. Lakin Almanya'dan siparisi ettiğimiz etüv makineleri gelmemiştir. Yirmi sekiz vagon dan üç vagonu geldi. Bunlar gelmezse, mezkûr hamamları açmaktan bir faide görülemez. Bir de ahalimiz temizliğe alışmalıdır. Geçen gün oldukça efendi, fakat hasbülkader düşkün bir zat bize müracaat etti. "Ben pisim, bitliyim, çalışıyorum, kendimi bir türlü temizleyemiyorum. Allah aşkına beni tathir ediniz" dedi. Eğer diğerleri de böyle müracaat etse, hastalığın az zamanda önüne geçilirdi. Fakat ahaliden muhtac-ı tathir olanlar, memurlarımızı görünce hepsi bir tarafa kaçıyorlar. I...! Vesaitimiz azdır. En ziyade tabibe

ihtiyacımız vardır. Muharebe hasebiyle etibamız cephe-i harptedir. Şehrimizdeki etiba ise kifayet edemiyor. İşte bu hekim eksikliği yüzünden sıhhiye teşkilatı yapılamamaktadır. Hastalığın tezayüt ve sirayetinden korkanlar, kendilerini, çamaşırlarını, oturdukları mahalleri temiz tutarlar. Hastalığın imhasına bizim kadar ahalî de gayret ile bitlenmemek için kendilerini temiz tutmaya, kalabalık yerlere girip çıkmamaya dikkat etmelidirler.

Bir Vesika

8 NİSAN 1918

SABAH

Rusya'nın Boğazlar Hakkındaki Planı

Berlin 6 Nisan— Novaya Jizn gazetesinin 4 Şubat tarihli nüshasında münderic olup harpten evvelki zamanın tarihine ait bir vesikayı neşretmektedir. Mezkûr vesika harbin kimin tarafından istenildiği ve bir plan dairesinde ihzar edildiği hakkında bir ehemmiyet-i kat'iyeyi haizdir. Bu hususta Novaya Jizn gazetesi diyor ki: 8-21 Şubat 1914 tarihinde yani harbin bidayetinden beş ay akdem Petersburg'da hâfî bir içtima akdedilerek İstanbul'un ve Boğazların zaptı için bir plan ihzar edildiği gibi bu hareketin Avrupa Harb-i Umumiyesi esnasında icrası karargir olmuş ve Sırbistan, Bulgaristan, Romanya ve sair hükûmetlere bu hususta terettüp eden vazife evvelce tayin edilmiştir. Bera-yı tasdik Çar Nikola'ya takdim edilen zabıtnameye Çar hatt-ı destiyle: "Meclisin mukarreratını tamamen tasdik ederim" ibaresini yazmıştır. Bundan dolayıdır ki mezkûr içtimada ittihaz edilen mukarrerat birtakım rical-i hükûmetin eser-i hayalî olmayıp bilakis Rusya Hükûmeti'nin hakiki saha-i faaliyeti için çizdiği programı dâhilinde bulunmaktadır. Mezkûr gazete tarafından bilahare içtimalar hakkında nesredilen zabıtnameye nazaran Rusya Hariciye Nazırı Sazanov, Bahriye Nazırı Grigurovic, Erkân-ı Harbiye Reisi ve o zaman Rusya'nın İstanbul Sefiri,

orduya ve donanmaya mensup bazı rical-i askeriye bu içtimaa iştirak etmişlerdir. İçtimain bidayetinde Rusya'nın Hariciye Nazırı ber-vech-i atı mûlataatı dermeyeran etmiştir. Vaziyet-i siyasiyede husule gelecek bir tebeddül nazar-ı itibara alındığı takdirde Boğazlar ve İstanbul hakkındaki beynelmîlî vaziyetin tamamen tahavvüle uğraması ihtimaline binaen ittihaz edeceğimiz hareket için hemen bir program tanzimi lazım gelecektir. Rusya Hükûmeti herhangi bir hükûmetin Boğazlara yerleşmesine müsaade edemez. Karadeniz ve Çanakkale Boğazlarının süratle işgali için yapılan ve bundan böyle yapılması icap eden istihzaratı tayin etmek iktiza eder. Mûteakiben diğer müzakerat esnasında Rusya Hariciye Nazırı Sazanov ber-vech-i atı beyanatta bulunmuştur: Yunanistan ve Bulgaristan hükûmetlerinin Boğazları zaptına mûmanaat etmeleri muhtemel bulunduğu gibi Sırbistan'ın Rusya'ya muavenette bulunamayacağı da nazar-ı itibara alınmalıdır. Rusya'nın Boğazlara karşı bir harekette bulunabilmesi bir Avrupa harbi vukuunda mümkün olacaktır. Binaenaleyh Sırbistan bütün kuvvetlerini Avusturya-Macaristan'a karşı sevk etmek mecburiyetinde bulunacaktır. Sazanov bilahare Romanya'nın Rusya ile Avusturya arasında veya Rusya ile İttifak-ı Müselles arasında muharebe zuhur eylediği takdirde bu hususta ciddi bir muhalefette bulunmayacağını ve Almanya ile Avusturya'nın Boğazlara doğru asker sevk edecekleri zannında bulunduğunu beyan etmiştir. Bunun üzerine Erkân-ı Harbiye Reisi, bir Avrupa harbi olmaksızın İstanbul harbinin imkân haricinde bulunduğu kanaatini izhar etmiş ve sefir bilhassa karaya asker ihracı mümkün kuvvetlerin evvelce suret-i kat'iyede tayinini ve bunların başka maksatlar için istihdam edilmemesi muvafık olacağını beyan etmiştir. Erkân-ı Harbiye Reis Vekili Rusya'nın, garp cephesinde

harekât-ı harbiye icra edildiği zamanda her ne suretle olursa olsun İstanbul ve Boğazları kendi kuvvetleri ile işgal etmesi lazım geldiğini ve üç ile dört gün zarfında seferber haline vaz' edilecek kuvve-i ihraciyenin seferberliğin ilanından dört beş gün sonra Boğaz'a nakli lüzumunu dermeyeran eylemiştir. Boğazların yakın zamanda işgali için bir usul dairesinde yapılması lazım gelen istihzarata müteallik mesail-i esasiyenin müzakeresini müteakip Meclis, Hükûmet'in bu emr-i mühimi ifâ etmesi zımında her türlü tedabir ittihaz eylemesi arzusunu izhar etmiş ve bilhassa Boğaz'a gönderilecek kuvve-i seferiyenin bu husustaki emrin tebliğini müteakip azami dört beş gün zarfında nakledilebilmesi için bila tehir lazım gelen vesaiti tedarik etmesi karargir olmuştur. Rusya Çarı bütün bu tedbirleri kabul ve tasdik etmiş ve bu tasavvurun kuvveden fiile ihracı için istihzarat-ı lazımeye başlanılmıştır. Harbe dahil olmak. Boğazları işgal etmek teşebbüsünde bulunmak için vesile ittihaz edilmek üzere zuhuruına intizar edilen ihtilaf çok geçmeden vuku bulmuştur. Zabıtnameden anlaşıldığı vechile böyle bir hadiseyi beklemekte olan Rusya, Sırbistan'ı Avusturya-Macaristan'la harbe tutuşturmayı tasavvur etmiş ve neticeden emin olmaksızın güya hedef-i taarruz olan Sırbistan müdafaa maksadıyla harbe atılmıştır. Mezkûr gazete hatime-i makal olarak diyor ki: Bu tasavvurata rağmen, Rusya'nın İstanbul Boğazlarını zapt etmeye muvaffak olamaması bittabi hükûmet-i mezkûrenin fıkdan-ı arzusunun münbais değildir.

İtlafların Şerik-i Cürmü Ermeniler

10 NİSAN 1918

İKDAM

Kolonya 7— Kolonya gazetesi Berlin'den vürud edip İsviçre'de bazı Ermeni mahafilinin mazeret kabul etmeyecek surette tevessül eylediği harekâtı kaydeden ve

Fransa'nın Bern Sefiri tarafından idare edilen bu tahrikatın arkasında İtilaf Devletleri'nin gizlendiğinden bahseden bir telgrafnameyi "İtilafın Şerik-i Cürmü Ermeniler" serlevhası altında neşrediyor. Fransa muharriri Cenevre'de Şeridyan'ın (?) ikametgâhında bir konferans vermiş ve ber-vech-i atı beyanatta bulunmuştur: "Fransa Hükümeti, Ermenilerin her türlü vesaite müracaat ederek Türkiye'ye karşı mukavemet ibraz edeceğini ümit etmekte ve bunun için lazım gelen mebalîği itaya amade bulunmaktadır. Amerika istihzarat-ı harbiyesini ikmal etmesi için vakit kazandırmak ve şimdiye kadar bi taraf kalan hükümetlerin İtilaf zümresine iltihak etmelerine imkân hasıl olmak için garbı süruncemede bıraktırmak icap eder." Fransız muharririnin nüfuzu sayesinde İsviçre'de bulunan muhtelif Ermeni cemiyetleri Şeridyan'ın (?) taht-ı rıyaselinde içtima ederek Türkiye'de bulunan Ermeniler üzerinde icra-yı tesir etmek ve aynı zamanda matbuatı Türkiye ve Almanya aleyhine tahrik etmek üzere bir komisyon intihab etmişlerdir.

Üç Kişiyi Bir Ekmek

12 NİSAN 1918

TANIN

İşe Müdüriyet-i Umumiyesi'nden: Hasbe'l-zarure kısa bir müddet için Nisan'ın on ikinci Cuma gününden itibaren ahalinin beher nüfusuna iki yüz kırk gram hesabıyla üç kişiyi bir ekmek verilecektir.

Besarabya Romanya'ya İlhak Edildi

13 NİSAN 1918

SABAH

Sofya 11 Nisan—Bulgar Telgraf Ajansı'ndan: Bükreş'ten dünkü tarihle bildirildiğine göre Besarabya Cumhuriyeti Diyet Meclisi Romanya'ya iltihakı 3 reye karşı 65 rey ile kabul ettiğinden Romanya Başvekili Besarabya'nın Romanya'ya ilhakını Kişinev'den ilan etmiştir.

Amele İşçi Taburlarının Faaliyeti

14 NİSAN 1918

İKDAM

Harbiye Nezareti tarafından teşkil edilerek merkez-i idaresi Üsküdar'da Sultan Tepesi'nde kain Edip Bey'in konağında bulunan amele işçi taburlarına mensup kadınlar faaliyete başlayarak Merkez-i Idare'nin önündeki araziyi zer' etmektedirler. Zer'iyat Fen Dairesi'nde icra olunmakta ve her hanım vazife-i mevduasını hüsn-i ifaya çalışmaktadır. Birinci kadın işçi taburuna yalnız "Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslamiye"'si tarafından on yaşından küçük ve kırk yaşından büyük olmamak şartıyla iki yüz kadın verilmiştir. Bunlardan yedisi taburda kâtibelik etmektedir. Bunlardan biri depo, diğeri işe memuresi, üçü hastabakıcı, ikisi terzi, diğeri ikisi takım başı, biri bölükbaşı, ikisi aşçıdır. Ziraatla tevagull edenlere yemmiye sekizer onar kuruş verildiği gibi işaede elbisesi dahi idarece temin olunmaktadır. Ziraatla meşgul olmayanların da işe elbisesi idarece temin olunmakla beraber, kendilerine her ay bir nefer maaşı verilmektedir. Mezkûr amele işçi taburu fenn-i ziraata aşına kadınlar yetiştirmektedir. Kadınların mesaisi ile bu sene mahsulat istihsal olunacaktır. Amele taburu günden güne faaliyetini tevsi etmektedir. Biraz az müddet sonra erkeklerle ait olan umur-ı ziraiye kısmen hanımlarımız tarafından görülecek, Anadolu'nun bazı taraflarında olduğu gibi her yerde terakkiyat-i medeniyeye tevfikân fen dairesinde mahsulat-ı ziraiye hanımlarımızın gayretleri ile elde edilecektir. Amele taburu teşkilatı henüz bir sene olduğu halde hayli işçi hanımlar yetiştirmiştir.

Ordumuz Batum'u İstirdat Etti

16 NİSAN 1918

İKDAM

Bugün millet, memleket gazanfer askerlerimiz bir fetih-i celil ile daha

kâhınmı oldular. Batum aksa-yı vatan-ı Osmanlı'de, gerek askerlikçe, gerek siyaseten ve hattı iktisaden ziyadesiyle mühim bir bender-i mamûrdu.

1878 sene-i miladiyesinde, mahza tazminat-ı nakdiye-i harbiye mukabili ecza-yı vatandan nez' edilir. Bu belde-i meşhure üzerinde Rusların ne tarihi, ne de ırkı ve milli, hiçbir alakası yoktur. Avrupa muvazene-i siyasiyesi bu mevki-i mühimi Rusların eyadı-i gasbında tutmakla bize büyük bir gadr ediyordu. Berlin Muahedesi muktezasınca Rusya Hükümeti burasını tahkim etmeyecek, bir serbest liman halinde bulunduracaktı. İngiltere de ancak bu şart ile limanın Rusya'ya ilhakını kabul etmişti. Halbuki Rusya mevki-i mezkûr rasin bir kale haline ifrağ etti. Binaenaleyh şimdi elimize tekrar geçen mevki led'l-hace aleyhimizde istimalimize salih bir istihkam idi. Batum'da bir askeri, bir de ticari iki liman mevcuttur. Bütün Bakü petrolleri, madeni borularla ta Batum'a kadar gelir. Görülüyor ki feth-i cedidimizin ehemmiyet-i iktisadiyesi derkârdır. Orada tüccarın en belli başlı kısmı Türk ve Müslümandır, Ruslar yabancıdır. Kırk sene gibi bir ayrılıktan sonra yine metbu-i meşrularının taht-ı hakimiyetine giren Batumlu vatandaşlarımıza istihlaslarını ansamimî'l-kalp tebrik ettiğimiz gibi amme-i Osmaniyanı da bundan dolayı şâyeste-i tehniyet görürüz.

Kazan Müstakil Cumhuriyet İlan Edildi

19 NİSAN 1918

SABAH

Maten gazetesinin Petersburg'dan istihbar ettiğine nazaran Köylü Murahhasları Kongresi Kazan Vilayeti'ni müstakil cumhuriyet ilan etmişler ve bu kararlardan Ahali Komiserleri Meclisi'ni haberdar etmişlerdir.

Batum'un İstirdadı Şenlikleri

19 NİSAN 1918

SABAH

Vilayattan alınan haberler Batum'un istirdadı her tarafta büyük bir meserret tevdi ettiğini bildirmektedir. Pütürge'den gelen bir telgrafnâme bu münasebetle ahalinin şükr-güzaranesi bildirilmekte ve ordumuzun tevali-i muzafferiyatı temenni edilmektedir.

Vilayat-ı Şarkiyemizin İstihlasi

21 NİSAN 1918

İKİDAM

Muzaffer ordumuz bülend-himmetinde devam ile vilayat-ı şarkiyemizin emr-i istihlasını temin etmektedir. Gerek 93 harbinde, gerek bu muazzam cihan mücadelesinde düşmanlarımızın eyadi-i zulmüne düşen mübarek ve feyyaz ülkelerimizin hemen birçoğu, on, on beş gün evvel başlayan harekât-ı askeriyemiz neticesinde, Ermeni çetelerinden külliyyen tathir edilmiş ve birkaç gün evvel işgalini haber verdiğimiz Batum ve Ardahan şehirlerinden sonra dünkü tebliğ-i resmîye göre Başkale, Van, Karakilise şehirlerimiz dahi tamamen elimize geçmiştir. Milli Ajans muhabininin verdiği haberlere nazaran istikbale gelen anasır-ı muhtelif mümessilleri, kıtaatımızın hücumdaki kahramanlıkları derecesinde şehrin tahripinden vikayesini ve seknesinin masuniyeti hususunda büyük bir alıcenaplık ve basiret karlık ibraz ettiklerini söyleyerek kuvve-i işgaliyemize karşı memnuniyet ve meserretlerini beyan etmişlerdir. Şehir hey'at-ı asliyesiyle, bütün servet ve azametiyle, muazzam müessesat-ı sanayi ve ticariyesiyle, mukellef ve muhteşem bina-yı resmîyesiyle tamamen elimize geçmiştir bulunmakta ve bütün müessesatın üzerinde Osmanlı bayrağı dalgalanmaktadır. Maahaza

Batum'un işgali ile hareket-ı askeriyemiz tevakkufl etmiş değildir. Ardahan ve Batum'dan sonra henüz daire-i işgalimize girmemiş olan Kars Vilayetimizi dahi pek yakında düşman ellerinden kurtaracağımız kaviyyen memuldür.

Balık Fiyatlarında Tenezzül

21 NİSAN 1918

SABAH

Dün İstanbul'da külliyyetli miktarda balık çıkmış ve fiyatlar birden bire mühim surette tenezzül etmiştir. Kefalin irisi 60 kuruşa satıldığı gibi uskumru da 20 kuruşa kadar düşmüştür. Ahali çoktan beri göremediği bu fiyatlara kavuşunca balıkçı dükkânlarına adeta hücum etmiştir. Dün akşam balık pazarında balıkçılar müşterilere mal yetiştiremiyorlardı. Balık fiyatlarındaki tenezzülün devamını ve çoktan beri et yiyemeyen ahalimizin hiç olmazsa ucuzca balık tedarik edebilmesini temenni ediyoruz.

Yeni Bir Vasıta-ı Harp Hücum Vagonları

25 NİSAN 1918

TANİN

Budapeşte 23— Lahey'e iş'ar edildiğine nazaran Ford Fabrikası'nda Amerikan ordusu için, hücum vagonları denilen bir nevi vasıta-ı harp imal edilmektedir. İtılafçılar bu yeni aletten büyük muvaffakiyet bekliyorlar.

Rus Donanması Bakü'yü Bombardıman Ediyor

25 NİSAN 1918

SABAH

Peşte 22 Nisan— Petersburg'dan Ajans Havasa iş'ar ediliyor: Bahr-i Siyah'taki umum Rus sefaının Rusya Cumhuriyeti'nin malı olduğu ilan edilmiştir. Rusya'nın Bahr-i Hazar donanması Bakü'yü bombardıman etmiştir.

Kars İstirdat Edildi

27 NİSAN 1918

TANİN

860 Top İğtinam Edildi

Brest Litovsk Muahedesi mucibince Ruslar tarafından tahliyesi icap eden arazimizi-i magsubemiz, o vakit Maverayı Kafkas Hükümeti'nin başkanı bu musalahayı tanımamak hususundaki siyaseti dolayısıyla, kuvvetle ecnebi istilasından kurtarmak lazım geldikten sonra kahraman ordumuz muayyen bir plan dairesinde Mart bidayetlerinde vazifesini ifaya bağlamıştı. Hatıramızda derin, silinmez izler bırakmış olan üç şehrimizden en evvel kurtarılan Ardahan olmuştu; fiilihakika 5 Nisan tarihli tebliğ-i resmi bu haberi bize şu satırlarla vermişti: 'Kıtaatımız geniş bir cephe ile hareketlerine devam ettiler. Van Gölü şimal sahilindeki Erciş Kasabası'nı şiddetli bir muharebeyi müteakip işgal ettik. Aynı tarihte ordumuz Batum istikametinde de eski hududu geçmiş bulunuyordu. 7 Nisan'da Batum önlerine yetişen kıtaatımız 9 Nisan tebliğinde bildirildiği vechile şehrin ileri mevzilerini zapt ederek çeteleri tard etmişlerdi. Bundan sonra tabyalar birer birer sukut etti ve nihayet 15 Nisan tarihli tebliğ şanlı sancağımızın Batum kalesi üzerinde yeniden temevvüc etmeye başladığını tebşir eyledi. I...I

Kornilov Telef Oldu

27 NİSAN 1918

SABAH

Stockholm 25 Nisan— Petersburg Ajansı 18 Nisan tarihyle Moskova'dan bildiriyor: Sovyet kıtaatı, Kornilov askerlerini Ekaterinodar'dan on iki mil mesafeye kadar puskürtmüşlerdir. Ağır zayıla uğrayan Kornilov'un askerleri ya dağılmış veyahut ihtilalci kıtaatinın eline esir düşmüştür. Esirlerin ifadesine göre muharebe esnasında ağır bir surette yaralanan Kornilov ölmüştür.

BAVYERA DEVLET KÜTÜPHANESİ DİJİTAL KOLEKSİYONLARI

ÖMER GEZER

Tarihi 1558'de Münih'te Wittelsbachların himayesinde kurulan Saray Kütüphanesi'ne kadar uzanan Bavyera Devlet Kütüphanesi, akademik ya da popüler düzeyde tarihle ilgilenen kimseler için dijital koleksiyonlarında heyecan verici belgeler barındırır. Yazma eserler, eski baskılar, harita ve resimler, gazete ve dergiler gibi birçok kategorinin yanı sıra notalar ve fotoğraflar gibi meraklılarına da hitap edecek birçok seçeneğe kütüphanenin koleksiyonundan erişmek mümkündür.

İnternetin sağladığı imkânların 1990'larda başlattığı dijital devrim, bilginin dolaşımı mevzubahis olduğunda matbaanın icadından sonra belki de en önemli gelişmedir. Bavyera Devlet Kütüphanesi (Bayerische Staatsbibliothek—www.bsb-muenchen.de) bu alanda öncü kurumlardan olduğu gibi, 2007'de Google ile başlatılan işbirliği sayesinde bugün son derece geniş bir dijital koleksiyona sahiptir: 11 milyon cilde yaklaşan kütüphane varlığının tarih itibarıyla (12.03.2018: Sayı her geçen gün artmakta ve güncellenmektedir) 2 milyon 300 binden fazlası sayısal ortama aktarılmıştır. Bu elbette ki sadece yakın zamanda yaşanan dijital devrimin sonucu değil, asırlardır süregelen birikimin neticesidir. Hatırlatmak gerekirse Bavyera Devlet Kütüphanesi'nin tarihi 1558'de Münih'te Wittelsbachların himayesinde kurulan Saray Kütüphanesi'ne kadar uzanır; 1663'te ilan edilen fermanla Bavyera'da basılan her kitaptan iki nüshanın kütüphaneye verilmesi mecburiyeti bu zenginliği şüphesiz arttırmıştır. Bu zenginlik bugün dünyanın bütün köşelerinde internet erişimi olan herkes için ulaşılabilir durumdadır.

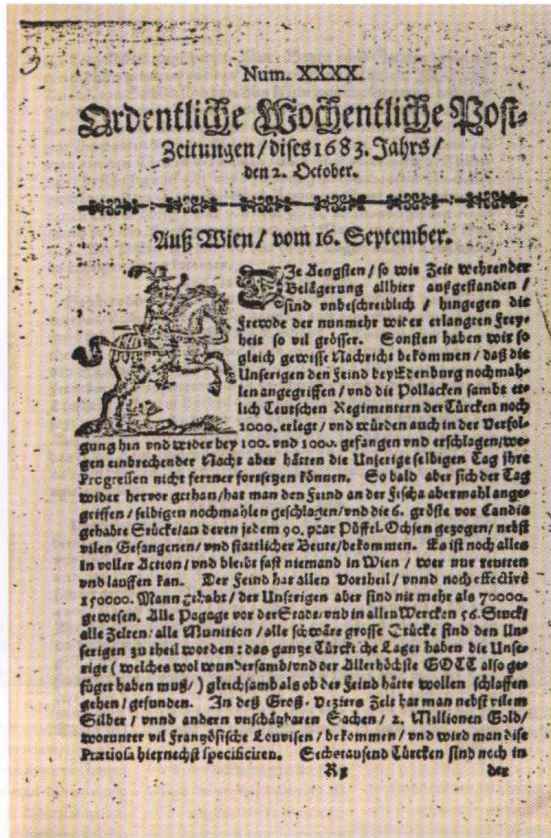
Kütüphanenin ana sayfasındaki bir bağlantı sayesinde okur dijital kütüphaneye yönlendirilmekte-

dir (www.digitale-sammlungen.de; Münchener DigitalisierungsZentrum-Digitale Bibliothek). Almancadan başka olarak İngilizce ve İtalyanca ara yüzlerle de hizmet almak mümkündür. Dijital kütüphanenin ana sayfasında yer alan arama motoru üzerinden anahtar kelimelerle arama yapılabildiği gibi yazar yahut eser ismi veya raf numarasıyla, konulara göre ya da dillere dayanarak, elbette tarih aralığını istenilen şekilde daraltıp genişleterek ayrıntılı arama yapmak da son derece pratiktir.

Bunlardan başka dijital kütüphane-deki eserler türlerine göre de ulaşılabilir. Yazma eserler, eski baskılar, harita ve resimler, gazete ve dergiler, sözlük ve başvuru kaynakları gibi birçok kategorinin yanı sıra notalar ve fotoğraflar gibi alanın uzmanlarına ve meraklılarına da hitap edecek birçok seçenek içerisinde zaman yolculuğuna çıkılabilir. Bütün bu kategoriler altında ayrı ayrı tarama yapılabilir ki bunun son derece işlevsel olduğunu vurgulamak gerekir. Keza dijital kütüphanedeki bütün eserlerin aynı zamanda konularına, yazarına, yayın tarihine ve yerine göre incelenmesi de bibliyografik çalışma yapmak isteyenler için bir başka kolaylıktır. Yüksek çözünürlükte taranmış resimlerin, renkler ve motifler gibi bazı kriterlerle benzerlerine istendiğinde ulaşılabilir olması ise bilhassa sanat tarihçileri için ilgi çekicidir.

Akademik ya da popüler düzeyde tarihle ilgilenen kimseler için, Bav- yera Devlet Kütüphanesi'nin dijital koleksiyonlarına daha yakından göz atıldığında heyecan verici sonuçlarla karşılaşmak mümkündür. Koleksiyonun tamamını bu yazının sınırları içerisinde tanıtmak mümkün olmadığından sadece iki örnek üzerinde, yazma eserler ve gazeteler hakkında bilgi verilecektir.

16 binin üzerindeki yazma eser diji- tal koleksiyonda yer almaktadır ve sayısı itibarıyla toplam içerisinde oldukça cüzi bir yer tutmaktadır. Koleksiyondaki eserlerin sadece Baye- rın Devlet Kütüphanesi'nde mahfuz

yazmalardan ibaret olmadığını, Bav- yera Devlet Arşivleri, Augsburg ve Dillingen şehir kütüphaneleri ve ma- nastr kütüphaneleri gibi değerli koleksiyonlardan da yazmalara burada ulaşılabilirliğini söylemek gerekir. Almanca yazmalardan başka Arapça, Grekçe, İbranice, Latince gibi diller- de ve Güney Asya, Afrika ve Şark coğrafyalarından birçok yazma eser orijinal renklerinde veya siyah-be- yaz olarak taranmış durumdadır.

Bavyera Devlet Kütüphanesi'deki yazma eserler arasında elbette Türk- çe (Cod.turc) olanlara da ulaşmak mümkündür. Fakat kütüphanede bu- lanan bütün yazmaların dijital koleksiyona eklenmediğini, Türkçe yazma sayısının ise oldukça az olduğunu da belirtmeli. Bunların bir kısmı 1683-99 Harbi'nde Kutsal İttifak çatısı altında savaşan Bavyera ordusunun ganimet-

ti olarak ele geçirdiği Osmanlı resmi evrakıdır.

Dijital koleksiyondaki gazeteler ise sadece modern zamanlarda yayınlananlardan ibaret değildir. En eski nüshaların tarihi 1609'dur. Aynı bir portal üzerinden (www.digipress.digitale-sammlungen.de) bu gazeteler arasında tarihe göre araştırma ve tam metin taraması yapma fırsatları vardır. Tam metin taramasının ne- denli büyük bir fırsat olduğunu sanı- rım en doğru bir şekilde somutlaştı- rmak için toplam 6 buçuk milyon say- fa içerisinde bir tarama yapılabildiğini belirtmek yeterli olacaktır. Dijital devrimin sağladığı bu imkânlardan yararlanarak yapılacak çalışmaların çıkar açmasını beklemek boşuna de- ğildir.

ORIENT-INSTITUT'TA SEMİNER: GEORG STEINBACH'IN ANILARI

"İstanbul Anıları Projesi" kapsamında Orient-Institut'ta 14 Mart günü Dr. Richard Wittmann ve Ruben Gallé tarafından, I. Dünya Savaşı süresince İstanbul'da bulunmuş Alman er Georg Steinbach'ın anılarına ilişkin bir sunum yapıldı.

BERAT SEÇKİN DEMİROK

18 yaşında bir er olan Georg Steinbach'ın 1918 yılının birkaç ayını İstanbul'da

geçirdiğini ve anılarının, kendisinin gözetimliğini üstlendiği "İstanbul Anıları Projesi" kapsamında Prof. Dr. Christoph Herzog'un işbirliğiyle yayımlandığını anlatan Richard Wittmann,

projenin Osmanlı İmparatorluğu'nu ilk elden deneyimleyen bireylerin kaynaklarını akademik dünya ve ilgili bireylerle paylaşma, çokkültürlü ve çokdilli yaşamın çoğu

zaman resmi kayıt altında bulunmayan kısımlarını açığa çıkarma amaçlarını taşıdığını; halihazırda Bulgar bir diplomatın eşi olan Alka Nestoroff'un mektuplarının, Polonyalı bir göz doktoru olan Salomea Pilsztynowa'nın anılarının ve son olarak Georg Steinbach'ın anılarının yayımlandığını ifade etti.

Steinbach'ın büyük torunu olan Ruben Gallé, büyükbabasının anılarını İstanbul'a gelişinden iki sene sonrakıyda aldığını, anıların aile kayıtlarında tutulduğunu ve büyükbabası Albert Gallé'nin kayıtlara sahip olduğunu, anıların fotokopilerinin çekildiğini ve babasının, anıları ilk olarak Almanya'da bir radyo programı vasıtasıyla tanıttığını anlattı. Ruben Gallé'nin aktardığı bilgilere göre,

Ruben Gallé.

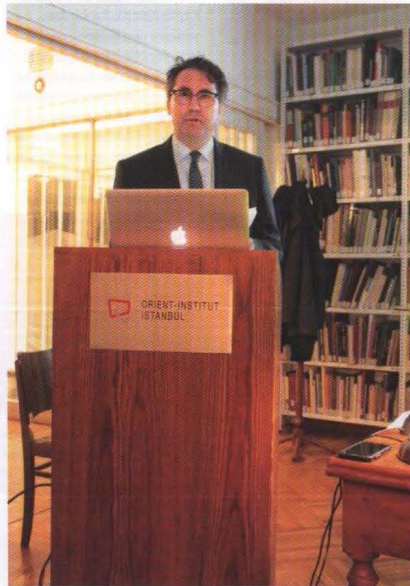
Steinbach 8 Mart 1899'da Alzey, Mauchenheim'da doğmuş, orduya gönüllü olarak katılmış, 11 Mayıs 1963'te son kez İstanbul'a gelmişti. Edirne üzerinden İstanbul'a varmış ve Taksim'deki Topçu Kışlası'na yerleşmişti. Topçu Kışlası'nda kaldığı zamanlarda kışla içerisinde mobilyalar eski püsküydü, yatak ve dolap bulunmadığından tahta banklar üzerinde yatılıyordu. Steinbach, Taksim Meydanı'nda Türk asker kaçaklarının asılışına, askere alınanların elleri birbirlerine kelepçelenerek Kışla avlusunda bekletildiklerine, askerlerin bazılarının subaylardan tokat yediğine ve yemeğin genelde bakır bir tabaktan yenen tavuk olduğuna şahit olmuştu. Askerlik hayatı böyle devam ederken, bir yandan ırlı Taksim civarındaki balıççılardan birinde bir konsere gitmiş ve zamanın ünlü opera oyunlarından Çingene Prenses'in farklı bir versiyonunu izlemişti. Wittmann da Steinbach'ın anılarının bir başka bölümünü aktardı: Alman asker, görev arkadaşlığı yaptığı Türk askerlerden Mahir isiminde olanın, toplum içerisindeki hoşsuzluklara karşı isyan etmesine şahırmıştı: anılarında

bu durumu "Hiç okula gitmemiş, İslam dininden başka bir şey bilmeyen bir adamın böyle bir duruma isyan etmesi benim için şaşılacak şeydi" şeklinde izah ediyordu. Haftada altı gün Galata Köprüsü'nü kullanarak Tünel civarındaki görev yerine giden Steinbach, haftada bir gün kullandığı izinlerden birinde Fenerbahçe'de vakit geçirmişti ve şehirde Hristiyan nüfusu hâlâ çok olduğundan pazar günlerinin epeyce renkli geçtiğini anlatıyordu. Gallé de Steinbach'ın aynı zamanda Sultanahmet'i de ziyaret ettiğini, o dönemde cami olan Ayasofya'da papazlara rastladığını, Ayasofya'nın İran halılarıyla kaplı olduğunu gördüğünü ve Sultan II. Mehmed'in eli olduğu günümüzde de düşünülen tze rastladığını anlattığını aktardı. İstanbul'dayken, hastalanmasından ötürü geri dönmek zorunda kalan Steinbach'ın dönüşüne yakın zamanlarda Bulgaristan'da isyan çıkmış, Müttefikler iyice İstanbul'a yaklaşmıştı ve Suriye cephesi karmakarışık olduğu haberleri alınıyordu. Mütareke sonrasında da İstanbul General Townshend ve İngiliz askerleriyle dolmuştu; şehirdeki hava

İngilizlerden yanaydı, Yunanlar işgal sonrası İngilizlerin tarafına geçmişti. Jerusalem adlı bir hastane gemisiyle dönüş yoluna çıkan Steinbach, Almanya'da devrim olduğu, II. Wilhelm'in Hollanda'ya kaçtığı ve Berlin'de sokak çatışmaları olduğu haberini gemide almıştı. 15 Mayıs 1919'da

askerden önce çalıştığı işyeri olan Moses Levi adlı tekstil toptancısında, patronu Karl Levi'nin isteği üzerine tekrardan çalışmaya başlayacaktı. Levi'nin 1939 yılında Amerika'ya göçmesiyle birlikte Steinbach da firmaya vekil tayin edilip çalışmaya devam eden Georg Steinbach 1975 yılında vefat edecekti.

Dr. Richard Wittmann.

TONYA TARİHİ VE KÜLTÜRÜ SEMPOZYUMU

Trabzon'un Tonya ilçesinde Tonya'nın Rus işgalinden kurtuluşunun 100. yılını kutlama etkinlikleri çerçevesinde 16 Şubat 2018 günü "Tonya Tarihi ve Kültürü" sempozyumu düzenlendi. Tonya Belediye Başkanı Osman Beşel'in başkanlığında ve Belediye'nin ev sahipliğinde gerçekleşen sempozyumun akademik koordinasyonunu Yıldız Teknik Üniversitesi öğretim üyesi Mehmet Hacısalihoğlu üstlendi.

MEHMET HACISALİHOĞLU

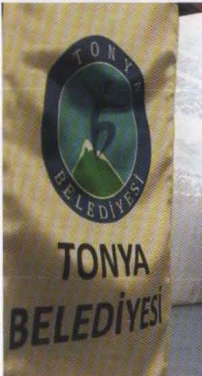
Sempozyumun açılış konuşmalarında yerel tarihini, yerleşim yeri tarihinin ve aile tarihi araştırmalarının önemi üzerine duruldu. Özellikle Trabzon ve çevresinde yerel tarihle ilgili birçok rivayet ve efsane var olup bunların da ötesinde birçok siyasi tartışma da söz konusudur. Bu tartışmalar arasında örneğin bazı Rumca konuşulan köylerin Bizans'tan kalma Rum yerleşimleri olduğu iddiası da mevcuttur. Bölgenin tamamının sonradan Müslümanlaşmış olduğu iddialarına varan görüş ve yorumlar da bulunmaktadır. Tonya'nın ve köylerinin yerleşim yeri olarak tarihinin ne kadar eski olduğu, ne zaman ve ne şekilde iskân edildiği soruları sempozyumun en kritik sorularıydı ve yöre halkının da en çok merak ettiği konuların başında geliyordu.

Sempozyumun ilk konuşmacısı bu soruya en doğru cevabı verebilecek tarihçilerden biri olan Feridun Emecen'di. 29 Mayıs Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dekanı Feridun Emecen 1461'den itibaren Osmanlı yönetiminde bulunan Tonya'yı da kapsayan Osmanlı tahrir kayıtlarını detaylı bir şekilde inceledi ve kronolojik olarak 1483, 1516 ve 1554 yıllarında yapılan tahrirlerde Tonya ve çevresindeki yerleşim yerlerinin adının hiç geçmediğini tespit etti. Tonya ve çevresindeki Kumyatak, Karaağaç gibi yerleşimlerin ismi ilk kez 1583 tarihli kayıtlarda geçiyordu ve Tonya'da toplam 171 "nefer" kaydedilmişti. Bunlardan yalnızca dördü Hristiyan, geri kalanlar Müslümandı. Birkaç hanede baba adı Rumcaydı ve oğul adı Müslüman veya baba adı yerine geldiği köyün ismi yazılıydı; fakat büyük çoğunluk kısmen Türkçe isimler taşıyan Müslümanlardan oluşuyordu Feridun Emecen yaklaşık

yüz yıl sonra yapılan yeni kayıtlarda bölgenin nüfusuyla ilgili verilerin mevcut olduğunu, bu kayıtlarda da aile ismi belirtilmediğinden şimdiki aile isimleriyle bir bağın kurulmasının mümkün olmadığını belirtti. Emecen'in bölgenin yerleşimiyle ilgili yaptığı yorum özetle şu şekilde oldu: Tonya'nın bulunduğu Fol Deresi Vadisi, Trabzon'un fethinden sonra yaklaşık bir yüzyıl boş kaldı. Öyle ki günümüzdeki yer isimleri ve bunlar arasında Rumca olanlar da dahil olmak üzere 15. ve 16. yüzyıllarda mevcut değildi. Bu bölge başka yerleşimlerin mezarı konumundaydı. 1554'ten sonra buraya yerleşimler ya iskân politikası çerçevesinde yapıldı veya farklı nedenlerle mezra olan bu bölge iskân edilmeye başlandı. Buraya yerleşenlerden Hristiyan olanların önemli bir kısmı Gümüşhane tarafından veya yakındaki Sidiksa adlı yerden göç etmiş olmalıdır.

Bölgedeki yerleşimin ağırlıklı çoğunluğunu oluşturan kısım ise Ağasar Vadisi'ne yerleşen Çepni ve diğer Türkmen boylarından oluşmuştur. Dönemin ve bölgenin özelliklerini daha önceki çalışmalarıyla da tanıyan, örneğin bölgeye komşu Ağasar Vadisi'nin yerleşimi hakkında bir kitap çalışması da yapmış olan Feridun Emecen'in bu bildirisi bölgedeki yerleşimlerin "kadim" ve "Bizans'tan kalma" tartışmasına bir nokta koymuş ve bölge tarihçiliğinde bir dönüm noktasını oluşturmuştur.

Sempozyumun ikinci konuşmacısı Hanefi Bostan da doktora tezi tahrir kayıtlarına göre Trabzon üzerine yazmış (TTK 2002), dönemin en önemli tarihçilerinden birisidir. Rostan, Tonya'nın sosyal ve iktisadi hayatı üzerine yaptığı konuşmada bölgenin bir sınır/geçit bölgesi olması nedeniyle geç iskân edildiğini belirtti. Bölgedeki ilk yerleşim yerleri Tonya, Kumyatak, Karaağaç ve Şova idi. İdari bir birim olarak köy statüsünde iken 18. yüzyıl başlarında nahiyeye ve hatta kaza olarak anılmaya başlandı. 1729'a kadar Akçaabad Kazası'na bağlı iken bu tarihte Gümüşhane'ye bağlı Torul Kazası'na bağlandı. 17. yüzyılda nüfusta yaklaşık üçte bir oranında bir gerileme yaşandı. Bununla birlikte Tonya, Akçaabad Kazası'na bağlı köyler arasında nüfusu en kalabalık olanıydı. Hanefi Bostan'a göre Celali İsyanları döneminde bölgeden göçler yaşandı; bu tarihlerden

ittibaren geri kalan nüfus tamamen Müslümanlardan oluşuyordu. Bölgede buğday, arpa, darı, meyve, üzüm, çak az koyun besiciliği, bal üretimi gibi ekonomik faaliyetler yapılmıyordu. Sempozyumun üçüncü konuşmacısı Doğu Karadeniz bölgesinde yerel tarih çalışmalarıyla tanınan Ayhan Yüksel de şerhiye sicillerinde Tonya ile ilgili kayıtları değerlendirdi. Askerlik, atamalar, vergiler, vakıflar, camiler, evlilik, alacak-verecek davaları gibi mahkemelik olaylara kayıtlardan tespit ettiği örnekler sunan Ayhan Yüksel, şerhiye sicillerinin özellikle aile tarihi ve soyağacı çalışmalarında çok önemli olduğunu altını çizdi. Kayıtlarda adı geçen ailelerden birine mensup bir dinleyici daha sonra Yüksel'e konu hakkında konuşarak bilgi alışverişinde bulundu. Sempozyumun dördüncü konuşmacısı Mehmet Hacısalihoğlu, ayanlık döneminde Tonya'nın bölgenin en önemli güç merkezlerinden biri haline gelişini ele aldı. Buna göre Hacısalihoğlu Hasan Aga ile 1837'de başlayan Tonya Ayanlığı yüzülin ortalarında Akçaabat'ın önemli bir kısmını kontrol etmeye başladı. Hasan Aga'nın oğlu Ömer Aga (1764-1794) döneminde özellikle Rus savaşlarında oynadığı role paralel olarak Tonya ayanının nüfuzu daha da arttı. Nihayet Hasan Aga'nın torunu ve Ömer Aga'nın oğlu Büyük Ali Aga (1776-1844) döneminde Tonya ayanı, Fol Deresi Vadisi'ni bütünüyle kontrol altına aldıktan sonra Akçaabat Kazası'nın büyük bir kısmını, Maçka'yı ve civar bölgeleri kontrol etmeye başladı. Bu dönemde Tonya Ayanı ve silahlı kuvvetleri Rus savaşlarında (1806-1812 ve 1828-1829) önemli roller oynadı. Ayanlığın kaldırılmasından sonra Rize ve Akçaabat Mutasellimi ve Valide Sultan Vakfı Mutevellişi olarak da görev yapan Ali Aga döneminde Tonya'nın yineliği şehir merkezinin imenelleri atıldı. Fol Deresi Vadisi'nde bir konak, bir cami ve bir medrese yaptırarak bir ilçe vakfı kuran Ali Aga hâla

"Konakıyanı" adıyla anılan bölgeyi kazasının idari, dini ve ekonomik merkezi haline getirdi. Ölümünden sonra da kurduğu vakıf varlığını sürdürdü ve 1935 vakıflar kanunundan sonra mezarlık ve arsası imara açıldı. Ali Aga döneminde önemli artan Tonya, Torul'dan ayrılarak doğrudan Trabzon merkez kazasına bağlandı. Bu durum 1913 yılına kadar sürdü. Sempozyumun beşinci konuşmacısı yerel tarih uzmanı ve Serander Yayınevi'nin sahibi Veysel Usta. I. Dünya Savaşı, Rus işgali ve muhacirlik yıllarını ele alan bir sunuş yaptı. Bölgede gönüllülerin Rus ilerleyişine karşı önemli bir rol oynadığını, fakat bu birliklerle ilgili arşiv kayıtlarının bulunmadığını belirtti. Usta, bu direniş ve işgal dönemiyle ilgili şehitliklerin, anıtların çok az olduğunu altını çizdi. 18 Aralık 1917 Erzincan Protokolü ile Rusların çekilme kararı alması ve Tonya'nın 17 Şubat 1918'de Rus işgalinden kurtulması süreciyle ilgili Fevzi Çakmak'ın anıları gibi anılar dışında kaynak bulmanın zorluklarından bahsetti. Bu eksikliği gidermek için aileler arasında sözlü tarih çalışmaları yapılmasının gerektiğini söyleyen Usta, şehitlik çalışması yapılması gerektiğini de vurguladı. Ancak bu şehitlikler ve anıt mezarlar yoluyla gelecek kuşaklara dünya savaşı ve işgal yıllarının aktarılabilceğini belirtti. Sempozyumun ikinci oturumunda ilk konuşmayı Hikmet Öksüz, Cumhuriyet Dönemi Tonya, Konusunda yaptı. 1953 yılında Mahmut Goloğlu'nun Meclis'e soru önergesi vererek Tonya'nın "Altınoluk" adıyla ilçe merkezi olmasını önerdiğini, Tonya'nın 1954'te Vakıfkebir'den ayrılarak ilçe merkezi haline geldiğini, 1955'te Tonya Belediyesi'nin kurulduğunu, 21 köyden oluşan ilçenin nüfusunun 15 bin civarında olduğunu, buradan doğal afetler ve iktisadi nedenlerle göçler yaşandığını belirtti. 1962'den itibaren bölgeye gelen "baş gönüllüleri"nden de bahseden Öksüz 1960-1970'lerden itibaren "alt kimliklerin kaşınması"

mesalesine değindi. Sempozyumun yedinci konuşmacısı İbrahim Tellioglu, Bizans döneminden günümüze bölge hakkında yapılmış yer ismi çalışmalarına değinerek Bizans öncesi isimler, Bizans dönemi isimleri ve Osmanlı dönemi isimlerine örnekler verdi.

Doğu Karadeniz bölgesine Selçuklular döneminde yerleşimlerin başladığını, özellikle güney kısımların bu dönemde Türkleştirildiğini ama sahil bölgelere ekonomik nedenlerle inmediklerini ifade etti. Trabzon'da kıyı yerleşimleri ve vadi yerleşimleri diye iki tür yerleşim tarzının bulunduğunu, vadi yerleşimlerinin Türk yerleşimleri olduğunu, Rum Pontus İmparatorluğu'nun sahil boyunca altı şehirden oluştuğunu ve iç kesimlerin meskün olmadığını belirtti. Fol Deresi Vadisi'nin bu nedenle meskün olmadığını vurguladı. Tonya'da yerel kalkınma üzerine bir konuşma yapan İhsan Günaydın ise yerel kalkınmada geleneksel olarak takip edilen ekonomi politikasını anlatarak turizm, tarım ve hayvancılık alanında nasıl yenilikler yapılsa ekonominin canlandırılabilceğini konusunda önerilerde bulundu. Sempozyumun son konuşmacısı Asiye Mevhibe Coşar, Tonya ve çevresinde konuşulan Türkçenin özelliklerini ele alarak bölgeye özgü söz varlığına örnekler verdi. Tonya Türkçesinin Trabzon yöresi ağızlarından birinci gruba mensup

olduğunu, 1939-1949 tarihleri arasında hazırlanan *Derleme Sözlüğü*'nde Tonya ile ilgili yalnızca bir kelimenin yer aldığını, bölgeyle ilgili tek derleme çalışmasının Hasan Kalyoncu'ya ait olduğunu belirtti ve kapsamlı bir derleme çalışması yapılması gerektiğini altını çizdi.

Tonya'dan çıkmış akademisyenler de sempozyuma onur konugu veya danışma kurulu üyesi olarak katıldı ve onlar da konuşmacılara sorular sorarak tartışmalara katkıda bulundular. Genel olarak bakıldığında Tonya Tarih Sempozyumu çok başarılı bir şekilde tamamlandı. Tonya'nın yerel gazetesi *Tonyahaber* sempozyumla ilgili olarak "Tonya'da Tarih Sempozyum" manşetile haber yaptı ve sempozyumda dile getirilen Tonya'da Ali Aga Konağı'nın rekonstrüksiyonu ve Tonya Tarih ve Etnografya Müzesi kurulması önerisini değerlendirdi. Bu sempozyumun en önemli özelliği, Karadeniz'de gittikçe nüfus kaybeden bir kasabada yaşayan insanlara yaşadıkları bölgenin incelemeye değer bir tarihinin olduğu, bu tarihin değerli olduğu ve dolayısıyla kendilerinin de değerli oldukları mesajının verilmiş olmasıdır. Nitekim bir toplumda kültürel kimliğin ve tarih bilincinin oluşumunda milli tarih incelemeleri ve öğretimi önemliyse de yerel tarih ve aile tarihi insanlann hayatına doğrudan hitap etmektedir. Bu yönüyle en az milli tarih kadar dikkate alınması gerekmektedir.

"SINIRLARI AŞIYORUZ"

Hrant Dink Vakfı ve Gümrü Gençlik Girişim Merkezi işbirliğiyle yürütülen "Sınırları Aşıyoruz" programı kapsamındaki Türkiye-Ermenistan Seyahat Fonu için başvurular devam ediyor. Son başvuru tarihi 1 Mayıs 2018.

Türkiye-Ermenistan Seyahat Fonu'ndan destek alarak Yerevan'dan Türkiye'ye gelen Areg Khalatyan'ın "Art for My Neighbour" projesi kapsamında Çanakkale'deki çocuklarla yürüttüğü yaratıcılık atölyelerinden.

Hrant Dink Vakfı tarafından Gümrü Gençlik Girişim Merkezi işbirliği ve Birleşik Krallık Hükümeti Çatışma, İstikrar ve Güvenlik Fonu'nun finansal desteğiyle yürütülen Türkiye-Ermenistan Seyahat Fonu, Türkiye ve Ermenistan vatandaşlarının; Türkiye ve Ermenistan'da ikametli olan bireylerin; Türkiye ve Ermenistan merkezli veya bu iki ülkenin birinde kayıtlı, kâr amacı gütmeyen grup, inisiyatif ve kuruluşların sivil toplum, gençlik ve gönüllülük politikaları, insan hakları ve demokrasi, eğitim, çevre, tarih, kalkınma, tıp, hukuk, teknoloji, toplumsal cinsiyet, kültür-sanat, spor, bölgesel işbirliği, Avrupa entegrasyonu gibi tematik alanlarda yapacağı seyahatlere destek veriyor. Bu çerçevede komşu ülkede ortak bulma ve ağ kurma faaliyetleri, fizibilite ziyaretleri, sınır

ötesi işbirliği projeleri, proje hazırlık toplantıları, değişim programları, eğitim, dil öğrenme, akademik işbirliği, araştırma yapma, tez yazımı, sivil toplum kuruluşlarında gönüllülük, kültür-sanat alanında ortak üretimler; bu tematik alanlarda toplantı, panel, seminer, konferans, atölye, sergi, konser ve benzeri etkinliklerin organizasyonu ya da bu etkinliklere katılım amaçlı faaliyet türleri destekleniyor. Türkiye-Ermenistan Seyahat Fonu yararlanıcıları için herhangi

bir yaş sınırı bulunmuyor; Türkiye ve Ermenistan'daki yasal reşit olma yaşı olan 18 yaşın altındaki bireyler, başvurularıyla birlikte ebeveynleri veya yasal vasilinin yazılı onayını sunarak ve seyahatleri esnasında kendilerine 18 yaşın üzerindeki bir yetişkin, öğretmen ya da grup liderinin eşlik etmesi koşuluyla fonda yararlanabilirler.

Seçimlerde ana kriter, Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin normalleşmesine ve kapalı sınırın açılmasına yönelik sivil toplum faaliyetlerini destekleyecek, iki ülke halkı arasındaki temasların artırılması, ekonomi ve iş dünyası arasında bağların güçlendirilmesi, eğitim ve kültür faaliyetlerinin teşvik edilmesi ve her iki toplumda tarafsız bilgiye erişimin kolaylaştırılması. Bunun

yanında, komşu ülkeye ilk defa gidecek olanlara öncelik veriliyor. Büyük şehirlerden kişi ve kuruluşların hareketliliği kadar, yereldeki kişi ve kuruluşlar da hedeflendiğinden, İstanbul ve Yerevan dışındaki illerden, farklı il ve bölgelere yapılacak seyahatlere öncelik veriliyor. Fon her yaştan bireye açık olmakla birlikte, lise ve üniversitesi öğrencileri başta olmak üzere, gençlerin ve gençlik girişimlerini desteklemesine öncelik veriliyor. Yine, kurumsallaşmış ve belli alanlarda tecrübe edinmiş sivil toplum kuruluşlarının yanı sıra, yenilikçi fikirler etrafında buluşan bireyler ve tüzel kişiliği olmayan inisiyatifler de öncelik tanınan başvurucular arasında.

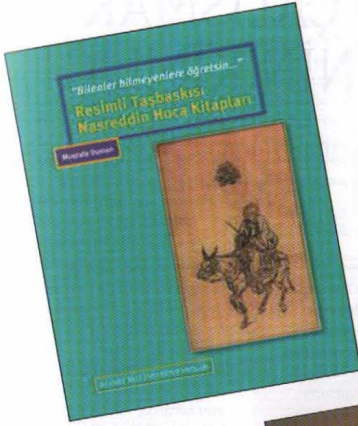
Türkiye-Ermenistan Seyahat Fonu'ndan yararlanmak isteyen herhangi bir birey, internet sitesi www.armtr-beyondborders.org'da yer alan formu internet üzerinden doldurarak başvurabilir. Başvuru formlarının İngilizce olarak doldurup, gönderilmesi gerekirse da İngilizce yeterliliği bir seçim kriteri değil. Başvuru yapacak bireylerin formu doldurmak için Ermenice veya Türkçeden İngilizceye çeviriye ihtiyaç duyması halinde, Hrant Dink proje ekibi bu konuda destek veriyor.

Türkiye ve Ermenistan halkları arasındaki temasları artırmak ve işbirliklerini teşvik etmek amacıyla Nisan 2014'te başlatılan Türkiye-Ermenistan Seyahat Fonu'ndan bugüne kadar 590 kişi yararlanmaya hak kazandı; farklı şehirlerden müzik grupları, öğrenciler, sivil toplum gönüllüleri, yönetmenler, fotoğrafçılar, müzisyenler, araştırmacılar komşu ülkeyi ziyaret etme fırsatı buldu.

İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

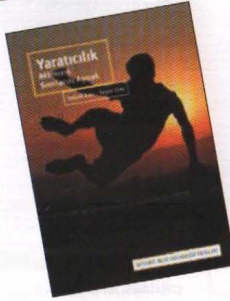
MUSTAFA DUMAN

"BİLENLER BİLMİYENLERE ÖĞRETSİN..."

RESİMLİ TAŞBASKISI NASREDDİN HOCA KİTAPLARI

296 Sayfa, ISBN: 978-605-399-512-8

Dr. Mustafa Duman bu eserde, taşbaskısı tekniğiyle basılan Nasreddin Hoca kitaplarından kendi koleksiyonunda olanları, başka kaynaklardan temin ettiği kopyaları ve güvenilir kaynakçalarda kayıtlı olan nüshaların listesiyle, bunlar hakkındaki bilgileri bir araya getirerek önemli bir çalışmaya imza atıyor.

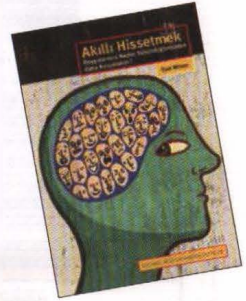

SELÇUK EREZ - YEŞİM EREZ
YARATICILIK

AKLIMIZIN SINIRLARINI AŞMAK

246 Sayfa, ISBN: 978-605-399-500-5

Bu eserde, daha önce öncülük yapmış bilim insanlarının geliştirdiği yöntemlerle birlikte oldukça yeni olan bu alanının güncel konularına açıklık getiriliyor. Tarihle ve günümüzde yaratıcılık konusunda değişen düşünce yapılarından örnekler veriliyor.

EYAL WINTER

AKILLI HİSSETMEK

DUYGULARIMIZ NEDEN DÜŞÜNDÜĞÜMÜZDEN DAHA RASYONELDİR?

230 Sayfa, ISBN: 978-605-399-510-4

Akıllı Hissetmek, hem akademik düzeyde oyun teorisi ve karar verme çalışmaları ile ilgilenen okurlar için hem de gündelik hayatta resmi ve gayri resmi ilişkileri çözümlemek isteyen genel okuyucu için sıra dışı bir okuma sunuyor.

SAÇİT KUTLU

MİLLİYETÇİLİK VE EMPERYALİZM YÜZYILINDA

BALKANLAR VE OSMANLI DEVLETİ (2. BASKI)

580 Sayfa, ISBN: 978-975-6176-95-5

Şairi Kutlu'nun bu eseri geçmiş bir tarafa "atarak" tarihin her dönemde yeniden ve farklı koşullarda yorumlanmasının önemine işaret edip, tarih biliminin sabit ve durağan olmadığını kanıtlıyor.

DANIEL G. BATES

21. YÜZYILDA KÜLTÜREL ANTROPOLOJİ

İNSANIN DOĞADAKİ YERİ (3. BASKI)

568 Sayfa, ISBN: 978-605-399-124-3

Yazar Daniel Bates tarafından güncellenerek Türkiye'ye uyarlanan ve çevirisi antropolog Suavi Aydın başkanlığında bir grup antropolog tarafından gerçekleştirilen bu çalışma, Türkiye'de bu alandaki akademik okuma kitabı eksikliğinin giderilmesine katkı sağlamaktadır.

"DÜŞÜNCE TARİHİNİ ÇALIŞMAK" VE DÜŞÜNCE TARİHİNİN KİMLİĞİ

Tarih Vakfı Ankara Tartışmaları 16 Mart günü Tanıl Bora'nın "Düşünce Tarihini Çalışmak" başlıklı konuşmasıyla devam etti. Tanıl Bora, Türkiye'de düşünce tarihi çalışmanın sınırlarından, kazanımlarından ve zorluklarından bahsetti.

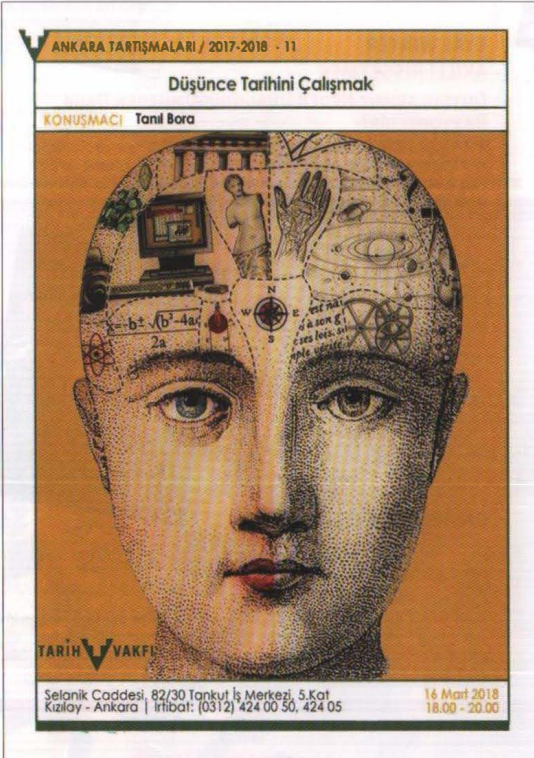
HAMİD İNCİDELEN

Geçtiğimiz yıl Türkiye'deki siyasi ideolojilerin düşünsel temellerini ve zamandaki yolculuğunu irdeleyen *Cereyanlar* ve Türkiye'nin yakın tarihine hakim olan siyasi dilin izini süren *Zamanın Kelimeleri* adlı iki kitabı yayımlanan Tanıl Bora, konuşmasında bu kitapları yazma sürecinin kendine kazandırdığı deneyim ve içgörünün ışığında Türkiye'de düşünce tarihi çalışmanın

sınırlarından, kazanımlarından ve zorluklarından bahsetti. Ben de Bora'nın Tarih Vakfı Ankara ofisindeki sunumunu dinleme fırsatını buldum ve *Cereyanlar*'da dikkatimi çeken başlıkları ilgilie okudum. Bu yazıda öncelikle Bora'nın o akşam düşünce tarihini çalışmakla ilgili nelere işaret ettiğini genel hatlarıyla aktarmaya, ardından düşünce tarihi alanındaki ontolojik ve metodolojik bazı temel meseleleri hem Bora'nın konuşmasında temas ettikleriyle hem

de *Cereyanlar*'da dile getirdikleriyle ilişkilendirerek tartışmaya çalışacağım. Tanıl Bora son yıllarda hem Osmanlı dönemi hem de Cumhuriyet Türkiye'si hakkında yapılan tarih araştırmalarının kapsam, yöntem ve derinlik bakımından etkileyici bir şekilde zenginleştiğinin altını çizerek söze başladı. Yine de –neredeyse her tarihinin bu bahaneyle sığınarak çalıştığı konuyu meşrulaştırmaya çalıştığını da itiraf ederek– düşünce tarihi alanının halen Türkiye'de kısır olduğunu belirtti ve bu alandaki çalışmaların çoğalmasında temennisini dile getirdi. Ardından sözü kendi ortaya koyduğu çalışmalara getiren Bora, Edward Said'in yaptığı amatör-profesyonel entelektüel ayrımına atıfta bulunarak, "Ben bir tarihçi değilim, bir amatörüm" ifadesini kullandı ve amatör entelektüel "dünyayla bağlantısını sürdürmeye devam eden", profesyonel entelektüel ise "işine dalıp giden" kişi olarak nitelendi. Konuşmasının devamında şahsiyetlerle ilgili daha çok monografi eseri çıkmasına ihtiyaç olduğunu belirten Tanıl Bora, kişilerin neler söylediğini ve bunlarla neler kastediğinin anlaşılmasının büyük önem arz ettiğini söyledi ve ekledi: "Bazı kanonik metinler ezbere dönüşmeye çok yakındır. Ben *Cereyanlar*'da ezberden kaçınmaya çalıştım. Örneğin, Yusuf Akçura'nın *Üç Tarz-ı Siyaset*'i. Akçura her ne kadar dönemin en önemli üç siyasi akımının temsilcisi ve Türkçülük olduğunu ve bunların arasında kendisinin gönlünde yatanın ve uygulanabilir olduğunu ifade

ettiğinin sonucu seçenек olduğunu belirtse de Türkçülük ile İslamcılık arasında operatif bir işbirliği olabileceği sorusunu da soruyor." Düşünce tarihi alanında en çok hayranlık duyduğum fakat, aynı zamanda, Türkiye'de belki de en kısır olan tarzın "entelektüel biyografi" olduğunu dile getiren Tanıl Bora, kendisinin bu biçimdeki kişisel ilham kaynaklarının bir lise öğrencisi olarak okuduğu Şevket Süreyya Aydemir'in *Tek Adam* ve İkinci Adam biyografileri ile Suyu Arayan Adam otobiyografisi olduğunu ekledi ve en büyük arzusunun da Hasan Ali Yücel ile ilgili bir entelektüel biyografi çalışması yapmak olduğunu not düşti. Bu noktada, ilgisini çeken konuları çalışmaktan ziyade, asıl handikaplı olanın kendi yakın durduğu konuyu çalışmak olduğunu söyledi ve düşünce tarihinin önde gelen figürlerinden biri olan Sir Isaiah Berlin'in şu sözlerini hatırlattı: "Bir kişiyle entelektüel olarak uğraşıyorsanız o kişileri ister istemez sevebilirsiniz veya onlara sempati duyabilirsiniz, fakat anlamak ile hak vermek arasında ince bir çizgi vardır." Tanıl Bora'nın kitabı Türkiye'deki siyasi ideolojilere odaklanan bir eser. Haliyle konuşmasındaki sarf ettiği sözler de genel olarak siyasi bağlamdaydı. Aslında her ne kadar düşünce tarihi denince aklı neredeyse hemen siyasi düşüncelerin tarihi gelse de, aslında düşünce tarihinin kapsamının sınırları siyasetin alanından çok daha ilededir. Radikal bir örneği ele alalım: Tarihçi Anthony Grafton, 1997 senesinde yayımlanan bir kitabında entelektüel pratiğin her köşesinde bulunan dipnotun tarihini ele almıştı.

Çoğu zaman gözden kaçan veya küçümsenen dipnotları da bir tarihi vardı ve dipnot modern fikrinin nasıl oluştuğu, köyden bilgi birikimine nasıl katkıda bulunduğu ve hangi kâğıtlardan geçerek bugünün düşünsel pratiklerinin ayrılmaz bir parçası olduğu elbette tarihyazıcılığına ilgilendiren bir konuydu. Düşünce tarihi, öne çıkan figürlerin düşünsel hayatıyla da ilgilenebilir:

Örneğin M.H. Hacohen gibi kimi tarihçiler için en az Karl Popper'in neler söylediği ve söylediklerini nasıl desteklediği kadar nasyonel sosyalizmin dehşetine şahit olmuş olan Avusturyalı bir Yahudi olarak içinde doğduğu, yetiştiği, eğitim gördüğü ve hayatını sürdürdüğü çevrenin onun fikirlerini nasıl meydana getirdiği, gençken benimsediği Marksist düşünceyi neden terk ettiği ve bu eylemin onun felsefeye yaptığı katkılarda nasıl bir rol oynadığı da ilgi çekicidir.¹ Kısaca, insanın üretimi olan neredeyse her şey, kategorik olarak, düşünme fiiliyle bağlantılı olduğu için "düşünce tarihi"nin odaklanabileceği konu

zelpazesinin uçsuz bucaksız olduğunu söyleyebiliriz. Peki o halde, böylece geniş bir alanın sınırları nasıl çizilebilir? Düşünce tarihinin tam olarak ne olduğu aslında akademik çevrelerde çokça tartışılan bir konudur. Haliyle düşünce tarihi çalışan araştırmacıların yapıtları için en temel bileşenleri ilgili bile birbirleriyle tartışmaya imkân mümkündür. Üstelik terimsel olarak bir birlik yoktu: Kimi "düşünce tarihi" demeyi tercih ederken, kimi "fikirler tarihi" veya hâlâ "düşünsel tarih" ifadelerini kullanabilir. Bu alternatifler arasından "düşünce tarihi" etiketini seçen Tanıl Bora, aslında yaptığı konuşmada bu alanla ilgili bazı kavramsal problemlerinin olduğunu, fakat bu sorunların düşünce tarihi çalışmanın kendi başına bile zevkli olmasının önüne geçmediğine örneklerle dikkat çekti: "Bu alanda Alman tarihçi ve teorisyen Reinhart Koselleck'in öncülüğünde gelişen *Begriffsgeschichte*, yani 'Kavramlar Tarihi' akımı ile, yine Alman kökenli olan, Alman Romantizminde köklü

bulunan 'Zihniyet Tarihi' var. Bu da bir dönemin, bir çağın zihniyetini, yönelişini, arayışını inceleyen bir yaklaşımdır. Bu iki akım arasında bir gerilim mevcut. Bu konudaki bir diğer kaynak da Michel Foucault'nun Friedrich Nietzsche'den devraldığı *genealogy*, yani 'şecere çalışması' yordamı.

düşüncelere, tasavvurlara da bakar. Tam teşekküllü bir ideoloji tarihinin, söyle yetinmemesi, imgelemenin sahasına girmesi gerekirdi; elinizdeki kitap, neticede söz ve düşünce odaklıdır."² "Söz ve düşünce odaklı" olan bu kitap boyunca birçok siyasi figürün demeclerinden, röportajlarından, miting

ortaya koyduğu eserden soyutlaması mümkün müdür? Veya açıklamaya giriştiği düşüncelerin zamandan ve mekândan bağımsız anlamları olduğunu iddia etmesi mümkün müdür? Örneğin, adalet kavramını ele alan bir düşünce tarihçisinin bağlamlardan bağımsız, soyut ve zamansız bir adalet

Şu aralar revaçta olan alt-üst soy meselesine bakalım örneğin: Bazıları çok temiz, pürüzsüz bir zincir beklerken bazı 'çapaklar' ile karşılaştı. Bu yöntem de aynı bu şekilde bu tür acayip bağlantılar bulmanın mümkün olduğunu gösteriyor. Bir örnek: Kemal Tahir'in notlarına göz atalım. Onun devleçli, devletli bir hakis açısı olduğunu okuyan bilir. Fakat, mesele, kendisi 1964 yılında bir not düşmüş ve devlet tasarımı olarak federal/konfederal bir yapı tahayyül ettiğini ifade etmiş. Buradaki mesele tutarsızlıklar bulmak veya kavramsal anlaşmazlıklara takılmak değil, pürüzlere büyüteç tutmak. Bunu yapmanın da kendine has bir zevki vardır."

Bunun yanı sıra, Cereyanlar'ın sunuş kısmında ise Tanıl Bora bir ideoloji tarihi eseri olduğunu söylediği eserinin neyi mercek altına aldığını ifade ederken düşünceler ile ideolojiler arasında şöyle bir ayrım yapıyor: "Düşünce tarihi, 'yüksek fikirleri' dikkate alır; ideoloji tarihi ise onlarla beraber popüler ideolojik söylemlere, sıradanlaşmış

konuşmalarından kırılmış cümlelere rastlıyoruz. Bora, bu ifadelerin yalnızca semantik olarak ne ifade ettiğini değil, bunların ne tür imgelemler, zihniyetlerle ve bağlamlarla ilişkisi olduğunu da açıklama çabasına giriyor. Dolayısıyla ele aldığı öznelerin içlerinde yaşadıkları şartlardan ve zamandan bağımsız olmadığını söylemeye çalışıyor. Nitekim, 16 Mart akşamı yaptığı konuşmada da eserleri üzerine çalışırken de Marx ve Engels'in entelektüel rolünü egemen sınıf güçleriyle ilişkilili olarak konumlandığı "her düşünce tarihi o dönemin egemen sınıfının zihinsel üretiminin bir yansımasıdır" ikazını sürekli aklının bir köşesinde bulundurduğunu ifade etti. Buna ilaveten, yazarın kitapta halihazırda içinde yaşadığı yüzyıla odaklandığını göz önünde bulundurarak kitapta yapılan açıklamaların çoğu zaman Bora'nın kendi imgelemi, tecrübeleri ve ifade gücünün sınırlarıyla ilişkili olduğunu söylemek de mümkündür. Öyleyse, özellikle düşünce tarihi alanında, yazarın kendisini

kavrayışı olduğunu ifade etmesi mümkün müdür? İşte, terimsel problemler bir yana, düşünce tarihi çalışan araştırmacıları yapıtları iş hakkında anlaşmazlığa düşürenler de bu tür felsefi tartışmalardır.

Peki, bu alandaki farklı isimlendirmeler nasıl ortaya çıkmıştır ve bunların arasındaki nüanslar nelerdir? Tanıl Bora'nın kullanmayı tercih ettiği isimlendirme olan "düşünce tarihi" –yani literatürdeki adıyla *history of thought* – kategorisiyle büyük bir ölçüde örtüşen bir diğer kategori *history of ideas*, yani "fikirler tarihi"dir. Yine bu kategorilerle ilişkisi bulunan, fakat güncel tarihyazımında diğerlerine nazaran daha geçerli kabul edilen bir diğer etiket ise *intellectual history*, yani "düşünsel tarih"tir. "Düşünce tarihi" düşüncenin, yani düşünme süreci sonucu üretilen ifadelerin, önermelerin, fikirlerin tarihiyle ilgilendir. "Düşünce tarihi" anlayışını İngiliz dil felsefesi J.L. Austin'in geliştirdiği söz-eylem kuramının üzerine kurar

John Dunn, düşünce tarihinin insan tecrübesinin sözle bir yolla uyumlu bir şekilde sıralanması mücadelesi veya düşünme süreçlerinin mantıklı bir biçimde özetlenmesinden ibaret olmadığını, düşünce tarihinin bireylerin düşünme süreçlerinin üretimi olan akılcı kurguların tarihi olduğunu ve bu fikirlerin formel bir düşünsel artikülasyon ifade edecek kadar ayrıntılandırılması gerektiğini söyler.⁵ Bununla birlikte Michel Foucault da "düşünce tarihi" etiketini –ki Tanıl Bora'nın tercihi de Foucault'dan müphem olmalıdır– "zihniyet tarihi" veya "fikirler tarihi" etiketine tercih eden düşünürlerden biridir.⁶ Ona göre, sadece bu kategori sorunsallaştırmalar yoluyla açıklanabilir vaziyettir, çünkü düşünce, fikir veya zihniyet gibi diğer sınıflandırmalara göre daha serbest bir kullanıma sahiptir. Buna ilaveten, Foucault'nun düşünce tarihi tasarımı hakikat, bilgi, nesnellik gibi büyük kategorilerin sosyal şartlara dayalı değerler olduğunu savunur: Ona göre tarihinin görevi tarihteki fikirlerin doğru ve yanlış olduğu ile değil, spesifik bir zaman ve mekânda nelerin doğru ve yanlış olarak sayıldığıyla ilgilienektir. Şiçe relativistlikle ve konu seçimine taraf tutmakla suçlanan bu bakış açısının önemli örneklerinden birisi olarak Edward Said'in 1978'de çıkan çıkış açısı eseri *Orientalism* gösterilebilir. "Fikirler tarihi" kullanımı, Arthur Oncken Lovejoy'un Batı düşüncesinin üzerinde büyük etkisi bulunan "varlık zinciri"

adlı evren anlayışının, yani büyük ölçekli bir kavramın, fikirsel temellerine inen kitabının⁷ yayımlanmasının ardından özellikle 20. yüzyılın ortalarında geçerlilik kazandı. Tarihçi ve felsefeci olan Lovejoy'a göre tarihsel anlatı büyük bir fikrin çevresinde örgünlendi ve sırasıyla bu büyük fikrin çeşitli bağlamlarda ve zaman dilimlerinde nasıl kendini gösterdiği ayrıntılandırılmıştır. Ne var ki bu anlayış Platonist bir bakış açısı, yani düşüncenin bağlamlardan bağımsız olarak zamandan münezze bir şey olduğu anlayışı üzerine kurulu olduğu için yüzyılın sonlarına doğru sıkça eleştirilir hale geldi. Fikirlerin bağlamlardan bağımsız olmadığı fikri, özellikle Analitik felsefe ekolünün dil felsefesinde aifetiliği öneminin büyümesiyle beraber, 20. yüzyılın sonlarına doğru daha çok kabul görmeye başlayınca "fikirler tarihi" kategorisi de yavaş yavaş miadını doldurmuş oldu.⁸ Düşünce ve düşünceyle ilişkili olanı tarihsel ve bağlamsal şartlara bağlı inceleyen "düşünsel tarih" kategorisine göre dünyaya altı şeyler ancak, yine tarih disiplininin kullandığı araçlarla ortaya koyulabilecek, geniş kültürel veya dilsel bağlamlar içinde anlaşılabilir.⁹ Düşünceleri diğer düşüncelerle –bilhassa karşı düşüncelerle– bağlantılı olarak ele almak yerine, onları içinde bulundukları ortam içinde geniş bir çerçevede değerlendiren bu anlayış özellikle Anglosakson analitik felsefe geleneğine bağlı üniversitelerde yaygınlık kazandı. Genellikle

posmodernizm¹⁰ ve postyapısalcılık araçlarını kullanan Kıtacı felsefe eğilimli Avrupa ülkelerindeki kurumlarda "düşünce tarihi" etiketi geçerli iken "fikirler tarihi" kullanımı neredeyse tamamen kullanımı yitirmiş durumdadır. Sonuç olarak, genellikle birbirine eş anlamlı olarak kullanılan bu sınıflandırmalar arasında küçük farklar mevcut olmakla birlikte, yöntemlerinin ve öznelerinin elektik olmasından dolayı hiçbirisinin evrensel bir tanımı yoktur. Yine de, "düşünce tarihi"ni –oldukça geniş bir manada– entelektüellerin, fikirlerin ve düşünsel kalıpların zaman içindeki değişimini konu alan tarih alanı olarak tanımlayabiliriz. Düşünce tarihinin ne olduğu ve nasıl yapıldığı üzerinde dönen tartışmaları başka nelerin oluşturduğunu listelemek için bu satırlarda pek yerim yok.¹¹ Yine de, Tanıl Bora'nın "Düşünce Tarihini Çalışmak" başlıklı konuşmasını yorumlamak bahanesiyle, bu tartışmaların ana hatlarını, terimsel problemleri ve felsefi ayrıntılarından elmden geldigine bahsetmeye çalıştım. Düşünce tarihini çalışmak ve okumak, bana göre, bir entelektüelin yapabileceği en ufuk açıcı eylemlerden biri. Yukarıdaki satırların da açıklama çağıştığı üzere, düşünce tarihi herhangi bir ahlaki veya felsefi yargının kalıcılığına karşı ciddi bir kuşkuçuluk halini besler. Akademik disiplinlerin sınırlarının belki de giderek daha da katlaştığı şu dönemde düşünce tarihi disiplinlerarasılığın kalıplaşmış

sınırları tanımak zorunda olmadığını gösterir. Ve hence en önemlisi, düşünce tarihi düşünsel hayatın kendi başına değerli olduğu fikrini destekler.¹²

DİPNOTLAR

- 1 Grafton, A. (1997) *The Footnote: A curious history*. Cambridge, Mass: Harvard University Press.
- 2 Harootyan, M. H. (2000), *Karl Popper, the bourgeoisie years, 1929-1945: Politics and philosophy in interwar Vienna*. Cambridge, U.K.: Cambridge University Press.
- 3 Geniş bilgi için bkz. M. Richter, "Begriffsgeschichte and the History of Ideas", *Journal of the History of Ideas* (Nisan 1987).
- 4 Tanıl Bora (2017) *Çerçevələr: Türkiye'de Siyasal İdeolojiler*. İstanbul: İletişim Yayınları, s. 19.
- 5 John Dunn (1968), "The Identity of the History of Ideas", *Royal Institute of Philosophy*, Vol. 43, No. 164, s. 85-104.
- 6 Michel Foucault (1997), "Polemics, Politics, and Problematization", in *Ethics: Subjectivity and Truth*, ed. Paul Rabinow, trans. Robert Hurley (New York: New Press).
- 7 Lovejoy, A. O. (1936). *The great chain of being: A study of the history of an idea*. Cambridge, Mass: Harvard University Press.
- 8 Geniş bilgi için bkz. John Toews "Intellectual History after the Linguistic Turn", *American Historical Review* (1987).
- 9 Son dönemlerde düşünsel tarihyazımına damgasını vurmuş bağlancı bir metodoloji önerisi için bkz. Skinner Quentin, "Meaning and Understanding in the History of Ideas", *History and Theory* 8 (1969).
- 10 Geniş bilgi için bkz. Peter Gordon, "What is intellectual history? A frankly partisan introduction to a frequently misunderstood field", https://scholar.harvard.edu/files/pgordon/files/what_is_intell_history_pgordon_march2012.pdf

ULUSLARARASI SEMPOZYUM: DÜNÜ, BUGÜNÜ VE YARINI İLE ANADOLU'NUN EPİGRAFLERİ

Koç Üniversitesi AKMED, 24-27 Nisan 2018 tarihleri arasında Antalya'da düzenlenecek uluslararası bir sempozyuma ev sahipliği yapacak. Birlerce yıldır Anadolu'da yeşeren ve gelişen uygarlıklar varlıklarını adeta taşta kazıdı. Tarihin en önemli kamusal belgeleri olan yazıtlar, söz

konusu uygarlıklara ilişkin bilgilerimizin her geçen gün daha da artmasını sağlıyor. Bu derin ve çokkatmanlı tarihi mirası daha iyi anlayabilmekten yolu yazıtların okunmasından geçiyor. "Dünü, Bugünü ve Yarını ile Anadolu'nun Epigrafileri" sempozyumunda çizim yazısı, Anadolu'nun en erken dilleri, Eski Yunanca,

latince, Bizans Yunancası, Selçuklu ve Osmanlı devletlerinin kullandığı diller, yurt dışı ve yurt içinden katılan yirmi epigrafist sunumlarıyla dinleyenleri tarihin sessiz tanıklarıyla tanıştıracak. Sempozyum boyunca, yöntemlerin istikrarlı gelişmelerinin izinin sürülerek, önceki nesillerin yazıtlarla

nasıl bir iletişim içerisinde oldukları, taşta kazınmış metinlerin bizi binlerce yıldır okunmamış dillerle nasıl tanıştırdığı incelenerek ve gerekli becerilerin nasıl öğrenilebileceği ve hem Türkiye'de hem de dışarda bu bilgi deposuna tam bir erişim imkanının nasıl sunulabileceği üzerinde konuşulacak.

TARİH VAKFI'NDAN HABERLER

TARİH BULUŞMALARI

Kadın Hareketinin "Saklı" Tarihi

Feryal Saygılı

19.05.2018

4 Mart, Salı 19.00 Nâzım Hikmet Kültürvi
Bilgi için: 441 81 89

tarikhvakfi.be.tr

ODTÜ METU

"TARİH BULUŞMALARI" DEVAM EDİYOR

Niğde Belediyesi'nin Tarih Vakfı işbirliğiyle gerçekleştirdiği Tarih Buluşmaları'nın 6 Mart günü Feryal Saygılı "Kadın Hareketinin 'Saklı' Tarihi" başlıklı konuşmasıyla konuk oldu.

Nâzım Hikmet Kültürvi'nde düzenlenen söyleşide Saygılı, kendisinin kadın tarihi alanındaki araştırmalarını Türk edebiyatının ilk kadın romancılarından Fatma Aliye'yi keşfetmesiyle hızlandırdığını, Türkiye'de kadın hareketinin 1990'lı yıllarda vurgulanmaya başladığını, Batılı yazarların ise 70'li yıllarda bu konuyu irdelediğini anlattı ve tarihte kadının yok sayıldığına ya da saklı kaldığına ve belli dönemlerde sadece "annelik" rolüyle sınırlandırıldığına değinerek, edebiyat dünyasından iz bırakan ya da kadınları temsil eden örnek çalışmalar yapan isimlerden söz etti.

TARİH VAKFI ANKARA'DA AKŞAM DERSLERİ

Tarih Vakfı Ankara şubesi yeni bir etkinlik dizisine başlıyor: "Akşam Dersleri". Bu kapsamdaki ilk etkinlik olan Felsefe Dersleri beş hafta sürecek ve Yasin Ceylan tarafından yürütülecek. Ders programı şöyle:
1. hafta: Etik Değerler ve Toplum (4 Nisan 2018)
2. hafta: Felsefe Tarihinde İslam Felsefesi (11 Nisan 2018)
3. hafta: Felsefe, Modern Çağ ve Türkiye (18 Nisan 2018)
4. hafta: Batı Aydınlanması ve Türkiye (25 Nisan 2018)
5. hafta: İslam Dünyası; Batı ve Türkiye (2 Mayıs 2018)
Çarşamba akşamları saat 18.00'de

başlayacak olan derslerin katılım bedeli tam 150 TL, öğrenci 100 TL. Kayıt ve iletişim için: tarihvakfi@ankaraodtu.gov.tr 0312 424 05 10 - 0505 594 51 06

ODTÜ II. LİSANS VE LİSANSÜSTÜ ÖĞRENCİ KONGRESİ

ODTÜ Tarih Topluluğu, Tarih Vakfı'nın katkılarıyla 16 Mayıs'ta ODTÜ'de II. Lisans ve Lisansüstü

Öğrenci Kongresi'ni düzenliyor. Kongreye Tanzimat'tan Cumhuriyet'e uzanan dönemde dair tarihsel çalışmaları ve güncel tartışmaları konu alan bildiriler sunulabilecek. Kongre Düzenleme Kurulu şu isimlerden oluşuyor: E. Artıla

Aytekin (ODTÜ Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü), Recep Boztemur (ODTÜ Tarih Bölümü), Murat Cankara (Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü), Selçuk Dursun (ODTÜ Tarih Bölümü), Ferda Ergüt (ODTÜ Tarih Bölümü), Ömer Turan (ODTÜ Tarih Bölümü), Deniz Ali Uyan (ODTÜ Tarih Bölümü), Ömür Ş. Yıldırım (ODTÜ Tarih Bölümü) ve Akile Zorlu (ODTÜ Tarih Bölümü) Kongre bildiri özellerinin 8 Nisan 2018 tarihine kadar odutarihkongre@gmail.com e-posta adresine gönderilmesi gerekiyor.

TARİH VAKFI

II. LİSANS & LİSANSÜSTÜ ÖĞRENCİ KONGRESİ

Bildiriler Özetlerinin Gönderilmesi İçin Son Tarih: 8 Nisan 2018
Kongre Organizasyonu Kurulu Tarih Vakfı ile Karşılıklı İşbirliği ile Son Tarih: 22 Nisan 2018
Kongre'ye Sunulmuş Karşılaşılacak Bildiri Metinlerini Gönderme Tarihi: 4 Mayıs 2018

16 MAYIS '18

ORTA DOĞU TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
KÜLTÜR VE KONGRE MERKEZİ

ANKARA

Tel: +90312 307 7910

e-mail: odutarihkongre@gmail.com

Facebook: /odutarih

VANGELİS KECHRIOTIS PERŞEMBE

KONUŞMALARINDA SİYASİ DÜŞÜNCE TARİHİ

Tarih Vakfı Vangelis Kechriotis Perşembe Konuşmaları 2018 bahar dönemi siyasi düşünceler üzerine sohbetlere ayırdı. Dönemin 22 Mart Perşembe akşamı gerçekleştirilen ilk buluşmasında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü öğretim üyesi Ertan Kardeş "Dünya İç Savaşı'nı Düşünmek: Carl Schmitt ve Partizan Teorisi" başlıklı bir konuşma yaptı. Kardeş, konuşmasında Carl Schmitt'in başta Partizan Teorisi kitabında olmak üzere, farklı adlarla 30'u yıllardan itibaren kullanmaya başladığı "Dünya İç Savaşı" terimini ele aldı. Çağdaş politik felsefe ve hukuk felsefesi açısından 21. yüzyılda savaş fenomeninin dönüşmesiyle beliren sorunları güncel bağlamlarında değerlendirdi.

19. YÜZYIL ANTALYA'SINDA MORA GÖÇMENİ BİR AİLE MORAVİLER

EVREN DAYAR

Mora göçmenleri 19. yüzyıl Antalya'sının en ilginç etnik toplulukları arasında yer alıyordu. Lisanlarının yanı sıra gelenekleri ve kısmen "alafranga meşrep" tüketim alışkanlıkları, onların şehrin yerli Müslüman sakinlerinden farklı olduklarını gösteriyordu. Öte yandan, sınıfsal ve kültürel nedenler Moralıları 19. yüzyılda Antalya'ya gelen diğer göçmenlerden de farklı kılmış. siyasi tercihlerini belirlemişti. Antalya'daki Moralı göçmenler arasında adı en çok anılan aile ise Moravilerdi.

18. yüzyılın sonlarından itibaren Antalya çok önemli bir dizi kitlesel göçe tanıklık etti. 1770'teki Memlük isyanı Mısırlı Arapların bir bölümünü Antalya'ya taşımış, 1798-1799'da Napoléon'un Mısır'ı işgal etmesi şehre yönelik bir başka göç dalgasına neden olmuştu.¹ Bu dönemde yaşanan bir diğer göç hareketi de Moralı Müslümanların Antalya'ya gelişi idi. Mora'da 1820'de Tepedenli Ali Paşa ile Osmanlı kuvvetleri arasındaki çatışmayla başlayan olaylar bir yıl içinde adanın tümüne yayılmış, 1821'e gelindiğinde kırsal bölgelerdeki Müslümanlar kalelere sığınmış, Ortodoks Rumlar dağlara çekilmişti.² Şiddet olaylarının artması ve bir süre sonra çatışmaların Müslümanlara yönelik kitlesel katliamlara dönüşmesi adanın terk edilmesine neden olmuştu.³ Bu sürecin sonunda binlerce Moralı Müslüman Anadolu'ya sığınmış, Antalya, göçmenlerin iskân edildiği en önemli şehirler arasında yer almıştı.

ANTALYA'DA MORALI GÖÇMENLER

Mora göçmenleri Antalya'ya ağırlıklı olarak 1822 ve 1823 yıllarında Modon ve Koron'dan gelmişlerdi.⁴ Bir bölümü Şarampol mevkiindeki saz damlara yerleştirilmiş,⁵ bir bölümü de başta Kızılsaray Mahallesi olmak üzere şeh-

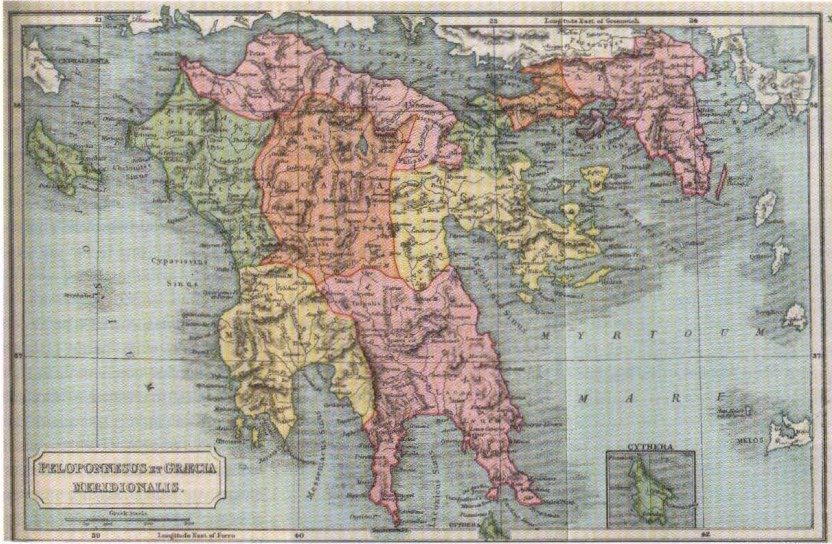
rin dış mahallelerine iskân edilmişti.⁶ Birkaç yıl içinde Antalya'ya gelen Moralıların sayısı dört yüz haneye ulaşmış,⁷ Osmanlı Devleti bu süreçte hazırlıksız yakalandığından 1840'ların başlarında bile göçmenlerin bir bölümü şehir ve limandaki kahvehanelerde barınmak zorunda kalmıştı.⁸

İskânın ilk yıllarında göçmenleri şehrin dışında tutan bu yerleşim şekli, şüphesiz, Moralılar ve yerliler arasındaki farkı belirginleştiriyordu; fakat göçmenler ve yerliler arasındaki esas farklılık konuşma dilinde ortaya çıkıyordu. Moralılar, Türkçe dışında bir dil bilmeyen Antalya Rumlarının aksine Yunanca konuşuyorlardı ve bu şartı karşıtık Antalya'ya gelen birçok kişinin dikkatini çekiyordu. Örneğin, 1862 Ekim'inde Antalya'da bulunan E. Sperling şehirdeki Moralıların Türkleşmiş Rumlara anadillerini tekrar öğrettiklerini ve Rumların "ulusal" kimliklerini pekiştirdiklerini iddia etmişti. Sperling'e göre şehirdeki Rum okulları bu göç sürecinden sonra açılmıştı.⁹ Antalya Rumlarının unuttukları Yunancayı Moralı göçmen Müslümanlardan öğrendikleri iddiasını Antalya'daki Danieloğlu da dile getirmişti.¹⁰

Fransız dilbilimci Victor Bérard'ın aktardığı gözlemler de Sperling ve

Danieloğlu'nun verdiği bilgileri teyit eder. Bérard, Antalya'daki Rumların Türkçe dışında lisan bilmediklerini, fakat şehir nüfusunun önemli bir bölümünü oluşturan Müslüman Moralıların da Yunanca konuştuğunu, "uzun yıllar kendilerini "Moralı" olarak tanımlamaya devam ettiklerini yazmıştır."¹¹ Amerika'nın İzmir konsolosu Ernest Lloyd Hariss ise 1915'teki Ege seyahati esnasında karşılaştığı Antalya'daki Moralıları "çok ilginç bir etnik topluluk" olarak tanımlamıştır.¹² Son olarak, 1926'da Charles P. Howland, Antalya'daki Moralı Müslümanların Yunanca konuştuğunu söylemiştir.¹⁴

Yerli toplumla aynı lisanı konuşmaları ve onları yerlilerden ayıran gelenekleri, iskân sürecinin başlarında Moralıları birçok zorlukla karşı karşıya bırakmıştı. Göçmenlerin çoğu için bu zorluklarla baş edebilmenin en etkili yolu aileler arasındaki ilişkileri güçlendirmekten geçiyordu. Bu nedenle, göç sürecinin ilk birkaç on yılında birçok göçmen birbirine vasi, vekil ya da kefil olmuştu.¹⁵ Öte yandan, şehrin yabancı olmaları –beklenmedik biçimde– Moralılar için bazı imkânların kapısını da aralamıştı, çünkü şehir yakın geçmişinde Babıali'ye başkaldırmış, 1812-1814 arasında devam

Antalya'ya iskân edilen göçmenler ağırlıklı olarak Modon, Koron ve Arkadya'dan gelmişlerdi.

The Atlas of Ancient and Classical Geography.

eden uzun bir kuşatmadan sonra ele geçirilebilmiş, Osmanlı Devleti Antalya'daki hâkimiyetini yeniden tesis ederken kendisine başkaldıran yerli aileleri büyük ölçüde ortadan kaldırmıştı. Yerli ailelerin tasfiye edilmesiyle ortaya çıkan iktidar boşluğu ise göçmenlerle doldurulmuş, Tanzimat Fermanı'nın ilanından itibaren, Morallılar ile birlikte Anadolu seferinden sonra Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın Antalya'ya yerleştiği Arap aileler şehirde söz sahibi olmuştu. Örneğin, bu dönemde Morali İbrahim Ağa önce beratlı ve imtiyazlı "hayriyye tüccarı" olmuş,¹⁶ daha sonra "şeh bender vekili" seçilmişti.¹⁷ 26 Şubat 1861'de öldüğünde Antalya'nın en tanınmış tüccarlarından biri oydu.¹⁸ Morali İbrahim Ağa'nın kardeşi Ahmed Pertev Efendi ise Tanzimat Fermanı'nın ilanından sonra kurulan Antalya Meclisi'nde birkaç dönem aza olarak bulunmuştu.¹⁹ Bu şekilde Antalya'da söz sahibi olan ve nüfuzlarını birkaç kuşak devam ettirebilen en önemli aile ise Moravilerdi.

RİKÂB-I ŞAHANE KAPUCUBAŞILARINDAN MORAVİ ALİ MUHLİS AĞA

Moraviler, Yunan ayaklanmasından sonra Antalya'ya gelen göçmenler arasında adı çok anılan aileler

arasında yer alıyordu. Ailenin Antalya'daki ilk temsilcisi Abdullah oğlu Mustafa Ağa Mora'da doğmuştu ve o öldükten sonra Moravilerin Antalya'daki en önemli temsilcisi, oğlu Ali Muhlis Ağa olmuştu.

Ali Muhlis Ağa'nın nüfuzu, Tanzimat Fermanı'nın ilanından sonra Antalya'daki gücünü pekiştirmek için göçmen tüccarlarla işbirliğine girişen Osmanlı Devleti'nin desteğiyle arttı. 1840'ların sonlarından itibaren Ali Muhlis Ağa, Antalya Meclisi'nin değişmeyen azaları arasında yer almayı başarmış, itibarını artırırken şehirdeki diğer Morali tüccarların —örneğin İbrahim Ağa ve Ahmed Pertev Efendi'nin— karşısına çıkmaktan çekinmemişti. Bu nedenle, Antalya açısından oldukça çalkantılı geçen ve Müslüman meclis azalarının sık sık değiştiği 1850 ila 1860 arasında fasılasız olarak görevini sürdüren tek kişi oydu.²⁰

Bu çalkantılı dönemde Antalya, Eylül 1851'te tahıl fiyatlarındaki ani artışın tetiklediği, kitlesel tabanını ise yerli esnafın oluşturduğu bir ayaklanmayla sarsılmıştı. Öte yandan, esasında tahıl fiyatlarındaki artış sebebiyle başlayan ayaklanma, yerli tüccarların da kıskırtmasıyla, bir süre sonra Arap ve Morali tüccarlara yönelik ey-

lemlere sebep olmuştu.²¹ Yaşananlar nedeniyle Antalya, göçmen tüccarlar ile yerli tüccarların taraf olduğu muhalif iki fırkaya bölünmüş, bu bölünme 1850'li yıllara damgasını vurmuştu. Bu süreçte göçmen tüccarlar arasında isimleri öne çıkanlar, Arap Hacı Ömer Ağa, Arap Süleyman Efendi, Sakızlı Ahmed Tevfik Efendi ile Morali İbrahim Ağa ve Morali Ahmed Pertev Efendi'ydiler. Onların karşısında da Yanıkzade İsmail Bey ile Hacı Velizade Ahmed Ağa'nın temsil ettiği yerli aileler yer alıyordu.²²

Yerliler ve göçmenler arasındaki bölünmenin yansıması olan fırkalaşma sonraki birkaç yıl boyunca da devam etmiş, şehirdeki çekimseyi soruşturmak için 1858'de Antalya'ya gelen Babiali müfettişi Ahmed Ata Bey fırkaları tanımlayan ilk kişi olmuştu. Ahmed Ata Bey'e göre iktidar mücadelesinin tarafı olan fırkalar, dan ilki, onun "pek mürtkeb lıuşvetçil ve fena adamlar" olarak tarif ettiği, esas olarak şehirdeki Arap

Moravi Ali Muhlis Ağa'nın mührü.

ve Morali tüccarların temsil ettiği "Fırka-ı melûne [lanetli] idi. Bu fırkaya muhalefet eden ve Ahmed Ata Bey'in "mütecâsir [cürtekâr] ve serkeş adamlar" olarak tanımladığı yerli ailelerin temsil eden diğer fırka ise "Fırka-ı mütecâsire" idi.²¹

Her iki fırkanın da karşısında yer aldığı 1858'e kadar Ali Muhlis Ağa mümkün olabildiği kadar bu çatışmada tarafsız kalmaya gayret etmiş, bazen arabulucu olmuş.²⁴ bazen de iki taraf için dilekçe mühürlemişti.²⁵ Onu "ehl-ı ırz bir adam" olarak tanıyan Ahmed Ata Bey'in tahkikatından sonra ise sadece yerli ailelerin değil, Arap tüccarların ve onların

ortağı diğer Morali tüccarların da karşısında yer almış, kendi ifadesiyle "Padîşah'ın iradesine muhalefet ettikleri", "mütecâsir hareketlerine bir nihayet vermedikleri için" Antalya Meclis'i'nin toplantılarına katılmama kararı almıştı.²⁶ Bu tarihten itibaren de şehirdeki fırkalaşmanın tarafı olmaktan çıkmıştı. Muhtemelen bu nedenle, 1860'lardan itibaren Antalya Meclis'i'nin reisi mertebesine yükselmiş,²⁷ 1866'da kaymakam vekili olmuş, "muteber aza" ve "kapucubası" sıfatlarıyla taltif edilmiş.²⁸ Vilayet Nizamnamelerinin ilan edildiği hayatının son dönemlerinde bile Antalya İdare Meclisi'nde aza olarak bulunmaya devam etmişti.²⁹

Bununla birlikte, idareci olarak rüşünü ispat ettiği 1860'lı yıllarda Ali Muhlis Ağa'nın ticari hayatta aynı ölçüde başarılı olduğunu söylemek güçtür. Bu dönemde alacaklıları tarafından birçok kere şikâyet edilmiş,³⁰ aleyhindeki iddialar Antafya Kaymakamı'na da iletilmişti. Ne var ki Antalya Kaymakamı, iddialar doğrultusunda eğer, kendisine olan "muhabbeti nedeniyle" ona hiçbir şey yapmamıştı.³¹

Aslına bakılırsa tüccarların bu türden borç meselelerinin tarafı olmaları olağandır; fakat borçların uzun süre ödenmemesi, muhakkak ki tüccarın iş hayatında yaşadığı sıkıntıların delilidir.³² Buna rağmen, şehrin en üst mülki amiri tarafından korunuyor olması Ali Muhlis Ağa'nın itibarını gösterir. Zaten bu nedenle, alacaklılarıyla yaşadığı sorunların üstesinden gelmeye çalıştığı hayatının son dönemlerinde bile idari görevleriyle meşgul olmaya devam etmiştir.³³

MORAVİ ALİ MUHLİS AĞA'NIN OĞLU CEMAL BEY

Ali Muhlis Ağa, muhtemelen, 1870'li yılların ortalarında öldü. Hayatının son dönemlerinde yaşadığı maddi sıkıntılar nedeniyle, öldüğünde oğlu Cemal Bey'e sadece bir çiftlik (Kövez Çiftliği) ve Antalya Ahi Yusuf Mahallesi'ndeki konağını bırakabilmişti.³⁴ Buna rağmen 1880'lerden itibaren oğlunun adı, bir zamanlar kendisinin de olduğu gibi, Antalya'nın en muteber, hatta bazı dönemler "tek muktedir" eşrafı arasında anılmış, ara ara kesintiye uğrasa da nüfuzu sürekli artmıştı. Hayata veda ettiği Nisan 1894'te ise aleyhindeki ithamların da etkisiyle şehirde adı üzerine en fazla konuşulan kişi oydu.³⁵

Cemal Bey'in nüfuzunun ilk ve en önemli kaynağı babası Ali Muhlis Ağa'ydı, fakat o nüfuzunu sadece babasından miras edindiği ayrıcalıklarla oluşturmamıştı. Hatta 1860'ların ortalarından itibaren tahıl ticaretinin Antalya'da servetin esas kaynağı olmaktan çıkması³⁶ ve diğer tahıl tüccarlarıyla birlikte babasının karşılaştığı mali güçlükler Cemal Bey'i olum-

Moravi Ali Muhlis Ağa, eşi Nefise Hanım'ı 1858'de çok genç yaşta kaybetmiş. Nefise Hanım aile konağının bulunduğu Kaleiçi Ahi Yusuf Mahallesi'ndeki Kılıççı Yusuf Mescidi'nin bahçesine defnedilmişti. Mezar taşındaki kitabe de şunlar yazılıdır: "Ah ile zar kılarak gençliğime doymadım, hasretle fani cihanda töl-i ömür sürmedim, takdir-i hüda bu imiş ta ezelden bilemedim."

suz etkilemişti.³⁷ Ayrıca, tahıl ticaretinde yaşanan gerilemeye, kereste ticaretinin şehrin başat iktisadi faaliyetine haline gelmesi ve kereste tüccarlarının güçlenmesi eşlik etmişti. Buna rağmen Cemal Bey'in 1870'lere gelindiğinde şehrin en önemli müktediri olmasının esas nedeni, birçok adli ve idari görevde bulunması, nişanlarla taltif edilmesiydi.

1869'da babası Antalya İdare Meclisi azasıyken,³⁸ Cemal Bey Antalya Belediyesi muavini, gerçekte ise fiili belediye reisiydi.³⁹ Bu görevi birkaç sene uhdesinde bulundurmış,⁴⁰ bu dönemde ayrıca ticaret mahkemesi reisiği yapmıştı.⁴¹ 1877'de Dördüncü Mecidi nişanıyla,⁴² kısa bir süre sonra ise İstabl-ı Amire (askeri kaymakamlık) rütbesiyle taltif edilmiş,⁴³ 1890'ların başlarında Çerkes göçmenlerin iskânı sürecindeki hizmeti nedeniyle de rütbesi terfi ettirilmişti.⁴⁴ 1870'lerin sonlarında Antalya Bidayet Mahkemesi reisliğine getirilmiş,⁴⁵ fakat İngiltere'nin Konya'daki konsolos vekili Yüzbaşı Stewart'ın müdahaleleri sonucu 1880 başlarında adli

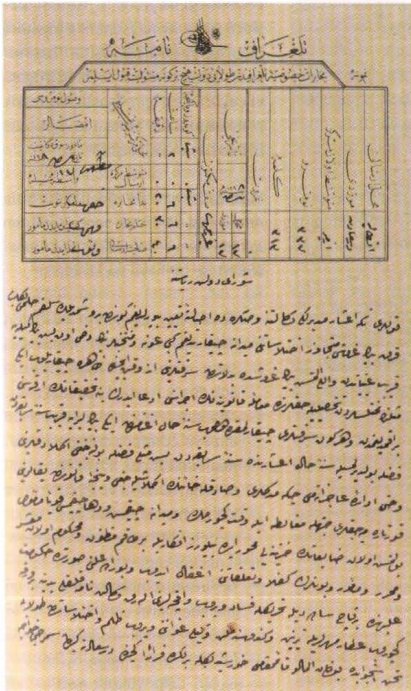
görevinden ayrılmak zorunda kalmıştı.⁴⁶ Ancak, aradan kısa bir süre geçtikten sonra eski nüfuzunu tekrar elde etmiş ve 1881'de Mutasarrıf Hafız Mehmed'in girişimleriyle Çekirge İttifak Komisyonu reisi olmuş,⁴⁷ 1882'de -1878 ve 1879 yılları arasında Antalya Aşar Idaresi Başkâtibi olan akrabası Morali İzzet'ten sonra- Aşar ve Ağnam Idaresi Müdürlüğü'ne asaleten atanmış,⁴⁸ bu memuriyeti iki seneye yakın uhdesinde bulundurmıştı.⁴⁹ Ayrıca bu tarihte oğlu Münir Bey'i Tahrirat Kalemi'nde görevlendirmeye muvaffak olmuştu.⁵⁰

Cemal Bey bir diğer önemli idari görevini 1891'de üstlenerek Muhacirin İskân Komisyonu reisliğine getirilmişti.⁵¹ Bunların dışında birçok defa Antalya İdare Meclisi'nde aza olarak bulunmuş,⁵² hatta İdare Meclisi Müdde-i Umumiği (savcılığı) yapmıştı.⁵³ Sahip olduğu tüm bu idari mevkilerin yanı sıra Hafız Mehmed Bey ve Turhan Paşa (Permeti) gibi mutasarrıflar ile İngiliz Said Paşa gibi valilerin desteğini de elde etmiş, 1880'lerin başlarında Manavgat

Konsolos Vekili
John Donald
Hamili Stewart.

hanedanı Tuğayogulları ve Elmalılı İdrisizadelerle kurduğu "ortaklıkta" olduğu gibi, kişisel ilişkilerinin sunduğu imkânlardan sonuna kadar faydalanmasını bilmişti.⁵⁴ Cemal Bey'in bu muazzam nüfuzu ve etkisi, sadece, onu açıkça hasım bilen Konsolos Vekili Yüzbaşı Stewart'ın müdahaleleri

Moravi Cemal Bey'in Şurayı Devlet Riyasetine çektiği 29 Nisan 1882 tarihli telgrafı.

sonucu 1880'lerin başlarında kısa bir süre için kesintiye uğramıştı.

CEMAL BEY VE İNGİLİZ KONSOLOS VEKİLİ YÜZBAŞI STEWART

Yüzbaşı Stewart, Berlin Kongresi'nden sonra konsolos vekili unvanıyla 1879 yazında Konya'ya tayin edildi. Konya'da bulunduğu dönemde hem vilayet merkezinde hem de vilayete bağlı sancaklarda birçok inceleme yapmış, 8 Ocak 1880'de Antalya'ya da gelmiş, Mart'ın 23'üne kadar şehirde kalmıştı.

Yüzbaşı Stewart'ın Antalya seyahatinde dikkatini çeken ilk şey, Cemal Bey'in şehirdeki nüfuzu olmuştu. Konsolos Vekili o dönemde bîdayet mahkemesi reisi olan Cemal Bey'i çok ağır ifadelerle suçlamış, onun tepeden tırnağa kırılı ilişkileri buluşturduğunu iddia etmişti; ancak, nüfuzu, adli ve idari görevleri karşısındaki güç bir hedef haline getiriyordu.⁹⁵ Hergele olarak tanımladığı Cemal Bey'in şehirdeki bütün serserilerin en büyük hamisi olduğunu, bîdayet mahkemesindeki görevi nedeniyle ayda 2.000 kuruş rüşvet aldığını ve bu parayla gösterişli ve pervasız

bir hayat sürdüğünü de söylemişti. Aristokratik aile bağları nedeniyle şehrin en müktebiri oydum, hatta kendisine borçlu olan Mutasarrıf Hafız Mehmed'in gerçek efendisi de Cemal Bey'di.⁹⁶

Yüzbaşı Stewart, Antalya'ya geldikten hemen sonra Konya Vilayeti'ne telgraf çekerek –gerçekte kendisinin baskıları sonucu gerçekleşen– Cemal Bey'in bîdayet mahkemesi reisi-liğinden istifasının kabul edilmesini istemiş.⁹⁷ 17 Ocak tarihli telgrafında da onun istifasıyla Antalya'daki adli işlerin düzene gireceğini yazmıştı.⁹⁸ Üç gün sonra ise Cemal Bey'in konsolosluştan aldığı kesin uyarıyla mahkeme riyasetinden istifa ettiğini, "Sonuna kadar mücadele ya da istifa seçeneklerini sundum" sözleriyle dile getirmişti. Cemal Bey'in istifa etmesinin nedeninin, bir soruşturmaya uğramaktansa şimdilik geri çekilme-yi çıkarları için daha makul bulması olduğunu düşünüyordu, çünkü şehir halkı Konsolos Vekili Antalya'yı terk ettikten sonra "efendileri aleyhinde şikâyetle bulunmaya hiçbir zaman cesaret edemeyecek"ti. Yüzbaşı Stewart, Şubat ayının sonunda İngiltere Elçisi'ne yazdığı bir notta, "basiret-siz" Mutasarrıf Hafız Mehmed'in işten el çektilmesi için Babıâli'nin teşvik edilmesini talep etmiş ki, neticede bunda başarılı olmuştu.⁹⁹

Yüzbaşı Stewart iki aydan daha fazla Antalya'da kaldıktan sonra şehirden ayrıldı. Cemal Bey hakkındaki nihai sözleri ise bir hayli suçlayıcıydı:

Cemal Bey bu şehrin büsbütün hükümdarıdır. İdari makamları satın almaktadır, aşar ihalesini çok düşük fiyatla kapatmaktadır. Zira kimse yüksek bir fiyat teklif etmeye cesaret edememektedir. Adaletin satıcısı, köylülerin ezici-si ve haydutların ve hırsızların en büyük hamisi Cemal Bey. Türkiye'deki kötü yönetimin en önem-li nedeni şüphesiz bu yerli eşraf-tır. İnsanlar hükümetten çok bu gibi adamların eline bakarlardı. Bu sınıftan birçok insanla tanışma fırsatım oldu, fakat içlerinden hiçbirisi daha yüksek menfaatleri

Cemal Bey'in kereste tüccarları aleyhinde Sadaret'e iletildiği telgrafı.

kendi menfaatleri yerine koyacak insanlar değildi. Aksine, sadece iktidarlarını tahkim etmeye çalışan, rakip ve hasımlarına karşı entrikalar çeviren, gayrimeşru araçlarla para biriktirmekten başka bir şey düşünmeyen insanlardı bunlar. Zenginliklerini ve nüfuzlarını kendi şehirleri için harcamak bu adamlara çok yabancı düşüncelerdir.⁶⁰

Konsolos Vekili Stewart'ın bu gözlemleri ne kadarıyla gerçeği yansıtır? Cemal Bey gerçekten de iddia edildiği gibi "şehirdeki tüm serserilerin hamisi bir hergele" miydi? Tek derdi maddi çıkarları ve ikbal düşüncesi miydi? Bu sorulara peşinen evet yanıtı vermek Cemal Bey'e ilişkin diğer tanıkların ifadeleri akla getirildiğinde çüştür: üstelik Yüzbaşı Stewart'ın tüm bu ithamlarında ifrata kaçtığına dair birçok delil de vardır. Örneğin, tam da bu dönemde, 1 Ocak 1880'de Burdur Şehrine hitaben çektiği ve üslubu açısından bir ihtilal beyannamesini andıran telgrafta Cemal Bey, kişisel çıkarlarını gözetmiş gibi değildir. Bu telgrafta Cemal Bey Burdur'un Konya Vilayeti'nden ayrılması için ortak mücadele çağrısına bulunmuştur:

Bizler gaflette zannıyla yadigarlarımızı yine kazanmak efkârına teşebbüs etmişler. Bız buradan berren ve bahren [kardan ve denizden] feryad etmekteyiz. Muavenet ve himmet-i seniyyelerini her an ve zaman ümid ederiz. Yaşasın her bir fedakârlığa hazır olan Burdurlular, var olsun masraftan korkmaz Burdurlular!⁶¹

Konya Valisi Akif Paşa'nın ifadesiyle "cumhurlara mahsus tabir kullanılarak" çekilen bu telgrafın üslubu gerçekten de şaşırtıcıdır.⁶² Akif Paşa telgrafın gayesini ve kimin tarafından çekildiğini öğrendikten sonra,⁶³ Cemal Bey'in Antalya Bidayet Mahkemesi reisi olduğuna göre akli bağında bir adam olması gerektiğine kanaat etmiş, bu nedenle "çığnılara mahsus" bu gibi hareketlerde bulunmayacağını düşünmüştü. Ne var ki

kısa bir tahkikattan sonra telgrafın Cemal Bey tarafından çekildiği anlaşılmıştı.⁶⁴

Öte yandan, Cemal Bey bu olaydan bir yıl sonra dönemin mutasarrıfı Hafız Mehmed Bey tarafından Çekirge İtfai Komisyonu riyasetine atanmıştı.⁶⁵ Aynı yıl Aşar ve Ağnam Müdürü Hilmi Bey'in usulsüzlükleri nedeniyle görevinden alınması üzerine, "şehrinin dirayetli eşrafından olduğu için" Hilmi Bey'in yerine Aşar ve Ağnam Müdürü olarak görevlendirilmişti. Bu görevi üstlendikten sadece bir hafta sonra da Hilmi Bey aleyhindeki dedikodulara gerçeklik hükmü kazandırmış, iddiasına göre hükümetten gizlenmiş 600 Konya kilesi tahıl meydana çıkarmıştı.⁶⁶

Cemal Bey, Yüzbaşı Stewart haricinde bu dönemde kendisini tanıma fırsatı bulmuş birçok kişi tarafından da iyi anılmıştır. Örneğin, reformcu mutasarrıflardan Turhan Bey çoğu defa Cemal Bey'i konağında ziyaret etmiş, onun Ticaret Odası reisi olması için teklifte bulunmuştu.⁶⁷ Konya Valisi Said Paşa, Antalya'ya geldiğinde Cemal Bey'in "latif havasıyla" şehrin "çağdaş" yüzünü temsil eden Teşvikiye Mahallesi'ndeki konağında misafir olmuş,⁶⁸ geçmişte vilayet merkezinin Antalya olması gibi bazı girişimlerde bulunmuş olmasına rağmen, Cemal Bey'den her türlü istifade edilebileceğine olan inan-

cını açıkça ifade etmişti.⁶⁹ *İsparta Tarihi*'nin müellifi Bocuzaade Süleyman Sami Bey ise Cemal Bey ile aralarında geçen bir konuşmayı şu şekilde aktarmıştır:

Mutasarrıf-ı cedid Zihni Paşa Hazretleri'nin istikbaline gidecek Belediye Meclisi Reisi ve idare azası meydanında bizim de bulunmaklığımız tensip olunmağa [onaylanmakla] Antalya'ya yakın ser-kurenâ-yı esbak leski başmabeynci) Hafız Mehmed Bey çiftliğine kadar gidilmişti. Orada eskiden tanıştığımız Antalya eşrafından Cemal Bey'e tesadüfle dertleşirken mir-i mumailiye [adı geçen bey] "Anadolu böyle Toptaş Bimarhanesi'nden çıkmış mutasarrıflardan, amirlerden ne vakit kurtulacak ve payitaht-ı saltanat Anadolu'nun ıslah ve terakkiyatına ne vakit bakaçak? Zavallı Anadolu'muz biçaregânı [çaresizler] hem her türlü teklifât müz'ice [ağır vergiler] altında ezilir ve hem de fazlaca bir de ağır cezalarla hapishanelerde mahvedilir. Acaba bu İstanbul erbab-ı istibdad ve sefahatinin Rumeli'yi, Arabistan'ı, Kürdistan'ı bitirip de Anadolu'ya bu derece saldırmaları ne vakit hitam bulacak? Bari bu gelecek mutasarrıf paşa adamakıllı biri olsaydı halkımız biraz teselli bulsaydı" diyordu.⁷⁰

Antalya'da beşinci kuşak Moravilerden Cemal Günterem.

Tüm bu örnekler, Cemal Bey'in, Yüzbaşı Stewart'ın tarif ettiğinden daha başka birçok yönü olduğunu gösterir. Hatta bu örneklerde o, Tanzimat Fermanı'nın ilanından sonra imparatorluğun yaşadığı dönüşümün taşradaki heyecanlı destekçilerinden biri olarak karşımıza çıkar. Muhtemelen bu nedenle, Konsolos Vekili Stewart'ın girişimleri nedeniyle kısa bir süre için itibarını yitirmiş gibi görünse de Turhan Bey'in mutasarrıflığı döneminden itibaren eski itibarını tekrar kazanmış,⁷⁷ Ziya Bey ile Enis Paşa'nın 1886-1891 arasındaki mutasarrıflıkları döneminde nüfuzunu daha da artmış, bu tarihten itibaren birçok defa idare meclisinde aza olarak bulunmuştur. Bu tarihte Cemal Bey'in bir diğer önemli idari görevi de 1891'den itibaren deruhte ettiği ve kendisine yeni bir nüfuz sahası kazandıran Muhacirin İskân Komisyonu reisliği olmuştur.⁷⁸

ÇERKES GÖÇMENLER VE CEMAL BEY ALEYHİNDEKİ DİĞER İDDİALAR

Muhacirin İskân Komisyonu reisi olduğu dönemde Cemal Bey, 1890'ın son aylarından itibaren Antalya'ya gelmeye başlayan Çerkes göçmenlerin iskânıyla yakından ilgilendi. Gerçekten de bu dönemde Antalya'ya gelen Çerkesler –Kasım 1891'de şehirdeki göçmenlerin sayısı 5.000'e yaklaşmıştı–⁷⁹ çok güç şartlarda, "hâl-i perâşâniyet ve setalette" yaşıyorlar ve kesinlikle yardıma muhtaç bir halde bulunuyorlardı.⁸⁰ İskân edilebilen Çerkeslerin çoğu ise çevre şartları sebebiyle iskân mıntıklarından "fırar etmiş",⁸¹ ayrıca, göçmenler ve köylüler arasında çatışmalar yaşanmıştı.⁸² Hasımları, bu çatışmaların ardında aşiret reisi bir Çerkes aileyle akrabalık kuran Cemal Bey'in olduğunu iddia ediyordu.⁸³ Rivayet doğruysa eğer, Cemal Bey, oğlu Münir Bey'i Çerkes bir kıza evlendirerek göçmenlerle akraba olmuş ve arazilerinin sınırlarını genişletmek için onları köylülerin üzerine saldirtmişti.⁸⁴

Cemal Bey, Çerkesleri nüfuzunu arttırmak için kullandığı iddialarını

hiçbir zaman kabul etmemiş, bunların hasımlarının teşvikiyle ortaya atıldığını söylemiştir. Aleyhindeki iddialara mukabelede bulunurken de göçmen hanelerinin aşinasında gösterdiği çabayı vurgulamış,⁸⁵ bu sebeple aldığı taltifi hatırlatmış, kırk senedir "devlet ve millete bir hayli hizmet ettiğini" dile getirmiştir.⁸⁶ Buna rağmen, bu dönemde aleyhindeki şikâyetlerin ardı arkası kesilmemiştir. Örneğin, 24 Mayıs 1893'te Dahiliye Nezareti'ne iletilen bir telgrafta, Cemal Bey'in Bucak ve Kızılkaaya sınırındaki çiftliğinin (Kökez Çiftliği) batakliklarını temizlemek için köylüleri her sene cebren çalıştırdığı ve arzusuna karşı gelenlere zulmettiği;⁸⁷ oğulları ve adamlarının ahalinin zevce ve kerimelerinden gözlerine kestirdiklerini "kaldırıp" aylarca çiftliğinde "icrâ-yı fuşıyyât" ettirdiği;⁸⁸ "millet-i İslamiyye'yi tahkir ve papazları ulemadan üstün tuttuğu";⁸⁹ bazı köylülerin hayvanlarına el koyduğu,⁹⁰ bazılarının da çiftliğini tasarrufuna geçirdiği ihbar edilmiştir.⁹¹

Tüm bu ihbarlardan sonra Konya Vilayeti, hem göçmenlerin iskânı sürecinde karşılaşılan sorunların dinlenmesi hem de diğer iddiaların araştırılması için Hafız Ahmed Efendi adına bir müfettiş görevlendirdi.⁹² Temmuz ayında Antalya'ya gelen Hafız Ahmed Efendi hemen tahkikata başlamış, soruşturmasını Ekim 1893'te bitirmiştir.⁹³ Tahkikatın neticesinde Cemal Bey'in aleyhindeki iddiaların aslı olabileceği anlaşılmıştı; çünkü çiftliği civarındaki eski bir arkı yıktırarak yeni bir ark yaptırdığına ve bu iş için köylüleri ücretsiz çalıştırdığına, oğullarının kanun kaçaklarını himaye ettiğine, Çerkes göçmenleri hükümet ve ahali aleyhine kıskırttığına ilişkin tanıklar ortaya çıkmıştı.⁹⁴

Hafız Ahmed Efendi'nin vurguladığı bir diğer husus, Cemal Bey'in arzusuna muhalefet eden mutasarrıflar hakkında hiçbir iftirdan çekinmediğiydi. Hatta Mutasarrıf Enis Paşa'nın görevden alınma nedeni de oydu. Hafız Ahmed Efendi'ye göre Cemal Bey, idare meclisi azası olduğu için memurları etkisi altına almış ve on-

ları ihale ettiği kişiler aleyhinde istediği gibi kullanmış, nüfuzu sayesinde istediği zaman şikâyetnameler, ihbarnameler ve hatta ahali adına mahzarlar tertip ettirebilmiş, bu suretle mutasarrıf gibi memurları bile sürekli tehdit altında tutabilmişti.⁹⁵

CEMAL BEY'İN KERESTE TÜCCARLARIYLA REKABETİ

Cemal Bey, aleyhindeki şikâyetlere ve Hafız Ahmed Efendi'nin soruşturmasında dile getirilen tüm iddialara çeşitli vesilelerle cevap vermiştir. Gerçekleştirilen tahkikatın usulsüz olduğunu iddia ederken, hakkındaki şikâyetlerin hasmı kereste tüccarların tarafından tertip ettirildiğini söylemişti. Hakkındaki iddiaların, idare meclisi azalığında bulunduğu esnada şikâyetlerin hasmı kereste tüccarlarının suistimallerini açığa çıkarmasından dolayı, bir "garez hissiyle" ortaya atıldığını düşünüyordu. Müfettiş Hafız Ahmed Efendi ise hasımları tarafından destekleniyordu.⁹⁶

Cemal Bey'e göre meselenin esası, kereste işinde suistimalleri anlaşılan Hacı Ali Rıza Efendi (Lülü) ile Ömer Lütfi Efendi (Lülü)'nün çıkarlarına karşı gelmesiydi.⁹⁷ Bu nedenle kendisine iftira atılmış, Vali Paşa ona karşı kıskırtılmıştı. Cemal Bey, çiftliği çevresindeki bataklikları kişisel menfaati için köylülere temizlettiği iddiasının da gerçek olmadığını söylemiştir. Şöyle ki, sert geçen kış taşkınlara neden olmuş, Kızılkaaya ve Bucak köylülerinin binlerce dönüm arazisini su basmıştı. Bu nedenle mahsul mahvolmuş, hem aşar geliri tahsil edilememiş hem de "ahalinin eli boğründe kalmış"tı. Bunun üzerine Cemal Bey, sadece kendi çiftliği arazisini değil, söz konusu köylülerin arazisini de temizletmiş, üstelik bunu onların talebi üzerine yapmıştı. Kısacası, köylüleri cebren çalıştırdığı iddiası tamamen asılsızdı. Hafız Ahmed Efendi, kereste tüccarları ve taraftarlarının hoşnut olmaları için "keyfi ve kanunsuz bir tahkikat" yürütmüştü.⁹⁸

Cemal Bey 14 Ekim 1893'te Dahiliye Nezareti'ne ilettiği telgrafta da iddialarını tekrar etmiş, hasımlarının

Hafız Ahmed Efendi'yi etkilediğini ve bu nedenle tahkikatın kanunsuz ıcrı edildiğini, hatta Hafız Ahmed Efendi'nin kendi ifadesine başvurma gereği bile duymadığını söylüyordu. Ona göre bu soruşturmanın amacı "açıktan açığa hasımlarını memnun etmekti" ki, bu iddialarını destekleyen delilleri de vardı.⁹³ Zira tam da bu dönemde Sadaret'e ulaşan telgraflar arasında, ilgili köylerin muhtarları tarafından imzalanmış ve Cemal Bey'i destekleyen telgraflara da rastlanır. Örneğin 29 Ekim 1893 tarihli bir telgrafta, köylerindeki bataklikların kurulması meselesinden dolayı Cemal Bey aleyhinde haksız ithamlarda bulunduğu ve köylüler adına sahte şikâyetnameler yazıldığı ifade edilmisti. Telgrafın devamında her iki köy halkının bu bataklikları kurutmaya mecbur olduğu vurgulanmış, aksi takdirde arazilerinin "mahv ü perişan olacağı" belirtilmişti.⁹⁴

Bu süreçte Cemal Bey, hasımlarının Konya Valisi ve Hafız Ahmed Efendi üzerindeki nüfuzunu gerekçe göstererek Antalya'da yargılanmayı da talep etmişti. Ne var ki Konya Valisi bu talebi, Cemal Bey'in "iş mahalli mahkemeye düşürmek sevdasında olduğu" gerekçesiyle reddetmişti.⁹⁵ Ayrıca, Konya Valisi'ne göre Hafız Ahmed Efendi zaten çok güvenilir bir memurdu, Cemal Bey ise hiçbir şekilde nefisini ıcrıyemeyeceği için başka bir memlekete sürülmeliydi.⁹⁶

Bütün bu gelişmeler ve isteklerinin reddedilmesi üzerine Cemal Bey, Dahiliye Nezaretine ayrıntılı bir telgraf çekerek hasımlarıyla mücadelesini anlattı. Ona kalırsa Antalya'daki hadiselerin gerçek sebebi, kendisine "eşraf-ı belde" namını veren birkaç kişinin hırsızlığıydı. Bu kişiler birtakım sahte evraklar hazırlayıp kendi suçlarını onun üzerine atmaya çalışıyorlardı. Cemal Bey, Mora muhacirleri ahfadından olduğunu ve senelerdir Antalya için çalıştığını söyleyerek her hizmeti için ayrı ayrı rütbe ve taltifler aldığını hatırlatmış, hasımlarının ise Mısır'dan Antalya'ya gelmiş Arap kereste tüccarları olduğunu vurgulamıştı. Bu tüccarlar çalıp çıparak edindikleri servetlerini idare meclisi

azalığı, belediye riyaseti gibi mevkileri işgal için kullanıyordu. Hatta bir sene önce kereste ticaretindeki yolsuzlukları açığa çıkıyordu için Hacı Ali Rıza Efendi idare meclisi azaltmıştı. Ömer Lütfi Efendi ise belediye riyasetinden el çekirilmişti. Nihayet Cemal Bey, kendisi ve hasımları arasında bir karşılaştırma yapılacaksa eğer, ha-

Sadaret'in görüşü ise Cemal Bey'in lehine oldu; çünkü onun gibi "yerli" bir adamın vatanından gönderilmesi, hasım oldukları herkesi bir vesileyle vatanlarından uzaklaştırmak isteyen bazı "garez-kârânı" [kındarları] benzer girişimlere sevk edebilirdi.⁹⁷ Bu sebeple Sadaret, Konya Vilayeti'nin Cemal Bey'in Antalya'dan kaldırılma-

sımlarının milliyetlerine dikkat edilmesinirica etmişti.⁹⁷

Ayrıntılı telgrafında Cemal Bey Çerkeslerin iskânında karşılaşılan sorunlara da değinmiştir. Ona göre sorunların en büyük müsebbibi "kereste kaçakçısı olduğu ispatlanmış" Ömer Lütfi Efendi'ydı; çünkü Ömer Lütfi Efendi göçmen hanelerinin inşasında kullanılacak keresteleri taahhüt ettiği halde vermemiş, bu keresteleri kişisel işleri için kullanmış, bir kısmını da İskenderiye ve Dimyat'a aşırıyordu. Cemal Bey, göçmenlerin Kafkasya'dan getirdikleri "paracıklar"la satın aldıkları hayvanların ise çalındığını, bu olanlara tahammül edemeyen bazı göçmenlerin Konya'daki hemşerilerinin yanına firar ettiğini, bazılarının da Antalya'ya gelerek şehirdeki medrese ve hanlara sığındığını söylemişti. İddiasına göre tüm bu olayların ardında hasımları vardı; ona isnat edilmek istenen suçlamaların esası da bundan ibaretti.⁹⁸

Bütün bu gelişmeler ve tarafların karşılıklı ithamları hakkında

sı teklifini uygun bulmadı. Ne var ki Cemal Bey, hakkında yürütülen tahkikat tam olarak sonuçlanmamışken Nisan 1894'te vefat etmişti.¹⁰⁰

MORAVİLERİN II. MEŞRUTİYET ANTALYA'SINA DEVREDEN MİRASI

Mora göçmenleri 19. yüzyıl Antalya'sının en ilginç etnik toplulukları arasındaydı. Lisanları ve kısmen "alafranga meşrep" tüketim alışkanlıkları, bu dönemde Antalya'ya gelen diğer göçmenlerden farklı olduklarını apaçık gösterir. Bu farklılığın nedenleri ise muhtelifdir. İlk olarak, Antalya'ya gelen Morallılar arasında Nizam-ı Cedid ordusunun devamı sayılan Sekban-ı Cedid kökenli çok sayıda aile vardır.¹⁰¹ Bunun dışında, birçok Mora göçmeninin Antalya'ya gelen ataları sadece kendi çıkarlarını düşünen tacir ve esnaf topluluğu olmaktan uzaktılar; ziraatçı, kasap veya hizmetkârlardı. Örneğin, göçten yirmi sene sonra gerçekleştirilen 1844 gelir tahririne göre Kızılarsay Mahallesi'ndeki Morallıların %38'i amelelerden, %24'ü ziraatçılarıdan,

Moravi Münir Bey'in kurucularından olduğu Antalya İttihad ve Terakki Kulübü.

¾2'ü ise bir başkasının ianesiyle ge-
çinenlerden ya da hizmetkârlardan
oluşuyordu. Geri kalan ¼15 ise hay-
vancı veya esnafı.¹⁰²

Tüm bu sınıfsal ve kültürel koşullar,
Morahıları 19. yüzyılda Antalya'ya
gelen diğer göçmenlerden farklı-
laştırmış, onların siyasi tercihlerini
belirlemiştir. Bununla birlikte, Mo-
rahılar sadece şehre gelen diğer göç-
menlerden değil, Antalya'nın yer-
lilerinden de farklıydılar. Lisaneler
dışında onları giyim kuşamlarıyla da
yerlilerden ayırt etmek mümkündü.
Yerlilerin şalvar, entari ve sarıkla
özdeşleşen giyim kuşamlarına kar-
şın, gömlek, şal kuşak, yelek ve fes
Morahıların giyim kuşamlarının ayrıl-
maz parçasıydı. Görece daha varlıklı
Morahı göçmenlere ait terekelerde ise
19. yüzyılın ortalarında Antalya'da
Müslümanları arasında yaygın bir şe-
kilde kullanılmayan ve göçmenlerin
"alafraenge meşrep" tüketim örüntü-
lerine dahil olabilecek birçok eşyaya
rastlanabilmektedir.¹⁰³ Bu nedenle,
Cemal Bey'in ölümünden sonra aile-
sine bıraktığı en değerli eşyasının,
Tanzimat'tan sonra batılılaşmanın
etkisiyle statü belirleyici bir konum
elde eden lardo arabası olması şaşırt-
ıcı değildir.¹⁰⁴

Öte yandan, Antalya açısından Ce-
mal Bey'in ve Moravilerin siyasi
mirasının da önemli olduğu açıktır.
Cemal Bey tıpkı babası Ali Muhlis
Ağa gibi imparatorluğun Tanzimat
Fermanı'nın ilanıyla başlayan dönü-
şüm sürecinin destekçileri arasın-
da yer almıştır. Onun ölümünden
sonra ise Antalya, II. Meşrutiyet'in
ilanına değin tamamen kereste tüc-
carlarının nüfuzu altında kaldı. Bu
koşulların oluşmasında bir dizi iktisadi
ve ticari gelişmenin yanı sıra,
1890'lardan sonra II. Abdülhamid
rejiminin kurumsallaşmasının da
etkisi vardı. Koşulları tekrar de-
ği-

şiren ise II. Meşrutiyet'in ilanı oldu.
Meşrutiyet'in ilanından sonra Cemal
Bey'in oğlu Münir Bey babasının en
büyük hasını kereste tüccarı Ömer
Lütfi Efendi'yi belediye rıyasetine-
den azletirmeyi başardı, onun yerine
kendisini belediye reisi tayin ettirdi.

Bu andan itibaren Antalya bir kere
daha —bu defa taraflarını Münir
Bey ile Ömer Lütfi Efendi'nin oluş-
turduğu— ıki fırkaya bölünmüş, bu
bölünme karşılıklı suçlamalara, za-
man zaman da kitlesel sokak gös-
terilerine neden olmuştu. İki taraf
arasındaki çatışma, Münir Bey'in
şehirdeki İttihad Kulübü'nün, Ömer
Lütfi Efendi'nin ise Hürriyet ve İttifak
Fırkası'nın destekçisi olmasıyla siyasi
bir ayrışmaya dönüşmüş, Münir Bey
İttihad ve Terakkî'nin namzedi olar-
ak girdiği 1912 seçimlerinden sonra
Antalya mebusu seçilmeyi başarmış-
tı.¹⁰⁵ Ne var ki mebus seçildikten ve
hasmı Ömer Lütfi Efendi öldürüldük-
ten sadece bir sene sonra, talihin ga-
rip bir tesadüfı sonucu "bilâ-veled"
[çocuksız] vefat etmişti.¹⁰⁶ Bu tarihten
sonra Moraviler, tıpkı hasımları
Lülüler gibi şehirdeki nüfuzunu bütü-
nüyle yitirmişti.

EVREN DAYAR
ANTALYA KENT MÜZESİ KÜRATÖRÜ

DİPNOTLAR

- 1 D.E. Daneloğlu, 1850 Yılında Yapılan Bir Pamfilya Seyahatı, çev. Ayşe Özlü (Antalya: AKMED, 2010), s. 141; Konya Vilayet Salmamei (bundan sonra KVS), Def'a XXX (İstanbul, 1332), s. 284.
- 2 Philip James Green, *Sketches of the War in Greece: Extracts from the Correspondence of Philip James Green* (London, 1827), s. 7, 13.
- 3 Sadete Eylül 1821 de Trpölçe'de 12.000' i aşkın Müslüman katledilmişti. Bkz. George Finlay, *History of the Greek Revolution and the Reign of King Otto*, ed. H.F. Tozer (London, 1970), s. 24-25.
- 4 Léon M. Althaus, *Sisacuan, ou l'Arménio-Cilicie: Description Géographique et Historique, avec Cartes et Illustrations* (Venise, 1899), s. 359. Antalya şer'iyye sicillerinde göçmenlerin hangi bölgelerden geldiklerini belirten çok az kayıt vardır. Bu kayıtlarda Modon ve Koron'un yanı sıra Bardineyi de da ikredilmişler. Örnekler için bkz. Antalya Şer'iyye Sicili (bundan sonra ASS) 6/7/ASS, 19/68/ASS, 19/92/ASS, 19/93/ASS, 19/99/ASS, 19/135/ASS, 19/580/ASS, 97/16/ASS defterlerinde ise Modon, Koron ve Bardineyi haricinde Arkadya ve Andurye adları da ikredilmişler. Bkz. BOA.NFS.d. 3205, s.56, 69, 71, 72, 73.
- 5 ASS9/380b. Seyyah Edward Forbes ve Thomas Spratt da Antalya şehir merkezine varmadan önce Mora'dan gelen göçmenlerin oturduğu kulelerle, cardaklardan kurulu varosu geride bıraktıklarını yazmıştı. Bkz. Thomas A. B. Spratt, Edward Forbes, *Travels in Lycia, Millyay, and the Cibraçty, a I. I. (London, 1847), s. 210.*

- 6 BOA.ML.VRD.TMT. d-9750. Mora göçmenlerinin yerleştirildiği diğer mahalleler kale dışındaki Şeyh Sinan, Demirci Süleyman ve Tayekci mahalleleriydi. Bkz. BOA.ML.VRD.TMT. d-9692; BOA.ML.VRD.TMT. d-9730; BOA.ML.VRD.TMT. d-9742.
- 7 E. Sperling, "Ein Auszug in die Isaanischen Berge im Herbst 862", *Zeitschrift für Allgemeine Erdkunde* (Berlin, 1864), s. 64-65. Enver Ziya Karal'a göre, 1830-1831 nüfus tahririnde Antalya'da Mora göçmeni olarak 522 erkek nüfus kaydedilmişti; bunun çoğunluğu da "sekbân'dı. Bkz. Enver Ziya Karal, *Osmanlı İmparatorluğu'nda İlk Nüfus Sayımı* (1831) (Ankara, 1995), s. 122.
- 8 BOA.NFS.d. 3230, s. 2.
- 9 E. Sperling, *agm*, s. 64-65.
- 10 D.E. Daneloğlu, *agm*, s. 141.
- 11 Victor Bérard, *La Turquie et l'Hellénisme Contemporain* (Paris, 1899), s. 238-239.
- 12 Victor Bérard, "Le Réglement Crétois", *La Revue de Paris*, c. 4 (Paris, 1909), s. 213 ve Victor Bérard, *La Mort de Stamboul, Considérations sur le Gouvernement des Jeunes Turcs* (Paris, 1913), s. 70.
- 13 Ernest Lloyd Harris, "Historic Islands and Shores of the Aegean Sea", *The National Geographic Magazine* 28 (1915): 260.
- 14 Charles P. Hawland, "Greece and Her Refugees", *Foreign Affairs* 4/4 (1926): 617.
- 15 Bazı örnekler için bkz. ASS 6/7; ASS 6/245; ASS8/16; ASS 19/127; ASS 19/427; ASS 19/580. ASS 10/86; ASS 11/106; ASS 11/134; ASS 11/153. Varlıklı Morahı göçmenler ise evlilik bağlarıyla kendilerini göçlendirmeyi tercih ediyorlardı. Örneğin, Morali İbrahim Ağa'nın karısı Fatma Hatun, Morali Tosun Paşa'nın kızıydı. Bkz.

- ASS 15/55. Morali İbrahim Ağa'nın kız kardeşi Derya Hanım ise Morali Tosun Paşa'nın oğlu Salih Efendi ile evlenmişti. Bkz. ASS 8/69.
- 16 ASS 7/37.
- 17 ASS 11/48, 64.
- 18 ASS11/231.
- 19 BOA.MVL. 246-17; ASS8/97. Ahmed Feriye Efendi 1868'de de Ticaret-i Hakikemesi reisi'liğine getirilmişti. Malakate veda ettiği 1878'e kadar ise Vilayet Nezamnameleriyle oluşturulan Antalya Belediye Meclisi'nde ve Antalya Temyiz Hukuk Meclisi'nde azalık yapmış, bu dönemde "esral-i hanedan" olarak nitelenmişti. Bkz. KVS, Def'a I (Konya, 1285), s. 80; ASS23/33; KVS, Def'a I (Konya, 1285), s. 63; KVS, Def'a IV (Konya, 1288), s. 61; KVS, Def'a V (Konya, 1289), s. 55; KVS, Def'a VI (Konya, 1290), s. 55; ASS11/103.
- 20 Ali Muhlis Ağa'nın Antalya Meclisi azası olarak bu tarhlar arasında müdürünün bulunduğu mazbata örnekleri için bkz. BOA.İ.MVL. 155-56a, 16f, 17f. BOA.A.MKT.NZD. 195-196; BOA.MVL. 294-46, 16f, 6f; BOA.İ.MVL. 399-17360, 16f, 20; BOA.MVL. 588-7f; BOA.MVL. 640-12.
- 21 Bu dönemde tahli tüccarlarına yönelik saldırılar Antalya'nın yakın çevresinde de yaşanmıyordu. Aynı yakındaki olaylardan biraz daha önce Elmalı yakınlarındaki Rükişlik bir çete Morali bir rahli tüccarını öldürmüştü. Bkz. C.T. Newton, *Travels and Discoveries in the Levant*, c. 1 (London, 1865), s. 346. Öte yandan, bu hususta kesin bir delil yoksa da 1853 Antalya İsyanı'nda muhemen Ali Muhlis Ağa da isyancılar tarafından hedef alınmıştı. Zira Ali Muhlis Ağa, isyancıların konakını basarak darp ettiği İngiliz Konsolos

- Vekâli ve tahlil tuccan John Purdie'nin hususi vekili idi. Bkz. AŞS, 9/67
- 1853 İsyanı ve daha sonra yaşananlar için bkz. Evren Dayar, *Antalya'da Devlet ve Çerç* (İstanbul 1839 1908), Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, yayımlanmamış doktora tezi, Antalya, 2006, s. 62-122.
- BOA.MVL 399-7360, lef. 85.
- BOA.MVL 580-61, lef. 2.
- BOA.MVL 399 7360, lef. 88.
- BOA.MVL 572-102, lef. 1.
- BOA.MVL 605-7, lef. 1. 1863'te Antalya'ya gelen Babülü müfettişi Antalya Meclisi'nde Ali Muhlis Aga dışındaki azaların birbirleriyle "kumpantı" olduklarına tanık olmuştur. Bkz. BOA.MVL 492-2251, lef. 2
- AŞS 15/281
- KVS, Def'a I (Konya, 1285), s. 62; KVS, Def'a II (Konya, 1286), s. 62.
- Ali Muhlis Aga, ilk olarak 1860'ta Sarraf Zanhoeğlu Yorgiye için 1 yük 400 kuruş borcu nedeniyle şikâyet edilmiştir. Sarraf Zanhoeğlu Yorgi kendisine olan borçları nedeniyle Ali Muhlis Aga ile kefil olduğu Cemal Bey'i Ocak 1865, ile 1866'da da şikâyet etmiştir. Bkz. BOA.MVL 591-8, lef. 1; BOA.MVL 460-44; BOA.MVL 524-44.
- BOA.MVL 545-70, lef. 1.
- 1865'e tarihlenen bir satış sözleşmesi, oğlu Cemal Bey'in vekilliğini üstlenmiş Ali Muhlis Aga'nın İstanisat'taki harını İzmirli Mehmed Efendiye 15 000 kuruşa satın alma tanıklık yapmaktadır. Gerçek nedenden hiçbir zaman bilemeyecek olsak da bu satış işlemi, belki de Ali Muhlis Aga'nın yaşadığı maddi sıkıntılarla ilişkiliydi. Bkz. AŞS.14/12
- KVS, Def'a I (Konya, 1285), s. 62; KVS, Def'a II (Konya, 1286), s. 62.
- BOADH.MKT 121-15, lef. 13. Oysa ticari işlerinin yolunda gittiği 19. yüzyılın ortalarında Ali Muhlis Aga, Kizilcaabağ Çiftliği, Zivind Çiftliği ve Yıva Çiftliği gibi 19. yüzyıl Antalya'sının önemli çiftliklerini tasarruflı altında bulunduyordu. Bkz. BOA.MLVRD.TMT. d-9672, lef. 1; BOA.MLVRD.TMT. d-9676, lef. 8.
- BOADH.MKT. 121-15, lef. 1.
- Bu durumun muhtemeli ilk nedeni tahlil tuccarları arasında yaşanan iktidar mücadelesiydi. Bu süreç hıızlarından en önemli gelişme ise 1870-1880 arasında Antalya ve çevresinin sürekli olarak çekirge istilasına maruz kalması olmuştur. Çekirge istilası, bir vesilesiyle Cemal Bey tarafından da alını çizildiği gibi, bu dönemde kadar tahlil ticaretyle uğraşan tuccarları yoksullaştırmıştı. Bkz. BOA.SD.292-31, lef. 7.
- Tahlil ticaretinin gerilemesinde etkili olan bir diğer gelişme ise 1879-1888 arasında Çardak ve Dinar demiryolunun yapımıydı. Çardak ve Dinar demiryolunun yapılıması, Burdur ve İsparta da örtülen tahlil aralı Antalya'ra açıldığı gibi, Dinar ve Çardak demiryoluyla nakledeleceği anlamına geliyordu. Bu gelişme, Antalya'da tahlil ihracatındaki büyük gerilemenin nedenleri arasında yer almıştır. Bkz. KVS, Def'a XXVII (Konya, 1314), s. 393; Tasvir-i Çikâr, 6 Eylül 132.
- Cemal Bey yaşadığı maddi güçlükler nedeniyle, (muhtemelen) müteahheme olan borcunu ödemek için 1875'te babasından kalan konagi satmıştı. Bkz. AŞS, 9/26-1. Öte yandan bu dönemde sadece Ali Muhlis Aga ve Cemal Bey değil, Tanzimat'ın ilerlerinden sonra Antalya'da oluşan siyasi denginin belli başlı aktörleri arasında yer alan diğer tahlil tuccarları da benzer bir servet yitimi süreciyle karşı karşıya kalmıştı. Bu güç kaybının en önemli göstergesi ise 1860'lardan itibaren bu tuccarların aklakalları olan borçlarını sürekli olarak erilemeleridir. Örneğin Morali Ahmed Periev Efendi, Arap Sulayman Efendi ve Arap Hacı Ömer Aga gibi kontin belli başlı tahlil tuccarları 1860'lı yıllarda borçlarını ödeyemedikleri için defalarca şikâyet edilmiştir. Bkz. BOA.MVL 593-8, lef. 2; BOA.MVL 593-8, lef. 2; BOA.HR.MKT 343-54; BOA.HR.MKT. 383-19, lef. 3; BOA.MVL 738-60
- KVS, Def'a I (Konya, 1285), s. 62.
- KVS, Def'a I (Konya, 1285), s. 83.
- KVS, Def'a IV (Konya, 1288), s. 75; KVS, Def'a VI (Konya, 1290), s. 79
- KVS, Def'a III (Konya, 1287), s. 87; KVS, Def'a IV (Konya, 1288), s. 86; KVS, Def'a V (Konya, 1289), s. 79; KVS, Def'a VI (Konya, 1290), s. 55
- BOA.LDH. 739 60495, lef. 12
- BOA.LDH. 756-6742, lef. 2
- Öte yandan tahlil edildiği bu tarihte bile Cemal Bey'in şikâyetçileri eksik olmamıştır. Örneğin, 1877'de Antalya'dan Mehmed ve Hüseyin imzalılarıyla kaleme alınan bir telgrafta Cemal Bey'in katil olduğu, ahalinin "ırz ve namusuna tasallut ettiği" iddia edilmiş, belediye reisliği döneminde ve aşar işleri nedeniyle devlete borçlu olduğu ille getirilmiştir. Bkz. BOA.DH.MKT. 1323-15.
- BOADH.MKT. 1933-12.
- BOA.SD 292-31, lef. 5.
- BOA.LDH. 798-6477.
- BOA.SD. 292-31, lef. 10.
- BOA.SD.292-31, lef. 17
- KVS, Def'a XVI (Konya, 1300), s. 183; KVS, Def'a XVII (Konya, 1300), s. 195 ve KVS, Def'a XVIII (Konya, 1302), s. 193.
- KVS, Def'a XVII (Konya, 1300), s. 154.
- KVS, Def'a XXI (Konya, 1305), s. 173.
- KVS, Def'a XXI (Konya, 1305), s. 175; KVS, Def'a XXII (Konya, 1306), s. 180; KVS, Def'a XXIII (Konya, 1307), s. 188; KVS, Def'a XXV (Konya, 1310), s. 173.
- KVS, Def'a XXII (Konya, 1306), s. 181; KVS, Def'a XXIII (Konya, 1307), s. 188; KVS, Def'a XXV (Konya, 1310), s. 173.
- BOA.Y.PRK.UM 5-8, lef. 41
- Ronald Marvin De Vore, *British Military Consula in Asia Minor 1878-1882*, Indiana University, yayımlanmamış doktora tezi, 1973, s. 104.
- Ronald Marvin De Vore, ağıt. s. 115.
- BOA.SD 292-31, lef. 1.
- BOA.SD 292-31, lef. 1.
- Ronald Marvin De Vore, ağıt. s. 116
- Ronald Marvin De Vore, ağıt. s. 117.
- BOA.SD 292-31, lef. 8
- BOA.SD 292-31, lef. 2.
- BOA.SD 292-31, lef. 3.
- BOA.SD 292-31, lef. 7.
- BOA.SD 292-31, lef. 10.
- BOA.SD 292-31, lef. 15.
- Cemal Bey'in Aşar ve Ağram Müdürlüğü'ne istihdamına itiraz edenler de olmuştur. Örneğin, Hilmi Bey'e göre Cemal Bey, Antalya'daki birçok usulsüzlüğün baş aktörüdür. Hilmi Bey, Cemal Bey'in devletten parasını zimmetine geçirdiği iddia etmiş, şakillerin hamisi olduğunu söylemiştir. Hilmi Bey'in ortığı olduğu söylenen ve yolsuzluğu nedeniyle bu dönemde açığa alınan Elmalı Kaymakamı Mehmed Hürpud Bey ise hakkındaki iddiaların sonularından bir olarak 90-8080 Cemal Bey'i "Teknoloji avanesi" olarak tanımlamıştır. Bkz. BOA.Y.PRK.UM. 5-8, lef. 14; BOA.Y.PRK.UM. 5-8, lef. 40.
- BOA.Y.PRK.UM. 5-8, lef. 40.
- BOA.Y.PRK.UM. 5-8, lef. 5. Teşkiye Mahallesi, 1872'de, muhtemelen Cemal Bey'in de aralarında yer aldığı şehrin müteber Müslüman esrafının girişimleriyle kurulmuştur. Bkz. BOA.ISD.1702-23.
- BOA.SD.292-31, lef. 16.
- Böğazada Süleyman Sami, *İsparta Tarihi*, yayı haz. Hasan Balaban (İsparta, 2002), s. 631
- KVS, Def'a XVI (Konya, 1300), s. 181.
- KVS, Def'a XXV (Konya, 1310), s. 170.
- Mehmet Yılmaz, *Konya Vilayetine Muhdair Jergemeleri 1854-1914*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, yayımlanmamış doktora ura, Konya, 1994, s. 168
- BOA.LDH. 1226-9953.
- BOA.LDH. 1308-61, lef. 1; Mehmet Yılmaz, ağıt. s. 176
- BOA.LHUS. 14-1311, M-81.
- BOADH.MKT. 121-15, lef. 3; BOADH.MKT. 121-15, lef. 4; BOA.SD 1720-18; BOABEO. 313-23463.
- BOA.Y.MTV. 80-208
- BOADH.MKT. 121-15, lef. 8.
- BOADH.MKT. 121-15, lef. 8.
- BOA.BEO. 396-2215.
- BOADH.MKT. 59-6, lef. 20.
- BOA.DİŞ.FR. 161 36.
- BOA.BEO. 280-20962.
- BOA.BEO. 477-20768
- BOADH.MKT. 59-6, lef. 4.
- BOADH.MKT. 59-6, lef. 8
- BOADH.MKT. 121-15, lef. 13.
- BOADH.MKT. 121-15, lef. 14.
- BOA.BEO. 296-2215
- Ömer Lütfi Efendi, Lüli'nün biyografısı için bkz. Evren Dayar, "Antalya'da Bir Devr: İ Sabah Müteahhemesi: Ömer Lütfi Efendi Lüli (1869-1912)", *Toplumsal Tarih* 271 (Temmuz 2016).
- BOADH.MKT 121-15, lef. 9. Cemal Bey'in bu savunması hakkı görünmektedir. Zira seneler sonra oğlu Münir Bey'in de aynı gerekçelerle benzer bir girişimde bulunduğ, üstelik bu girişimin Ma'ümâr gazetesi tarafından taktir edildiği biliyoruz. Konya ilşkin Ma'ümâr gazetesi haberi şu şekildedir: "Teke ve Burdur sancakları dâhilinde kain Bucak ve Ağlasun nualetleri arasındaki Kestel gâllünün mecrâları mürir i zaman ile dolarak etrafı yayılmış olan suları 30-40 000 donum vasatında bulunan araziyi be-İstila ahâliyi zikrâten mahrum bırakmış ve bu sebepten nâşi hem halk hem de hazine-i cille muazzarın olmaksızın bulundugu anlaşılmıştı. Kral ediken keşifât-ı feruneyi neticesinde meczâl mecrâların tahririnde arazi-i mecrâde sudan kurutılmış olacağı gibi on sekti karye halkının da bundan istifade edecekleri anlaşılmıştı üzerine ameliyyâ ve tahrirâtı is'mâl olunacak ale ve edevât ile beraber kur-ıy mekrâme ahâliyi çalıştırılması ve inşası lazım gelen ilk adet kâr-gir köprüdürün masrafı olan 6 000 kuruşun da ahâlî tarafından tesviye olmuştur karar-gir olundugundan ve ahâlinin istiz zamanı olan şu sıralar mecmur i mihlisü Antalya esrafından Cemal Beyzâde Münir Bey'in intizârında krala ediken keşifât-ı feruneyi ameliyyâta başlatılmak üzere mecrâniyet emrinin 11/18 Teke Meclis-i İdâresinde ma-ba-zâta 15'ar oluğmuş ve suret-15'ar bîr münâsip görülecik hem en krâ-yi icabına mühter edimesi ve ameliyyât için naf'a ihtüdâslerinden birinin mevk-i ameliyyâta iğramı ile bir an evvel ikmaline himmeti oluğmuş cevaben nâzir buyurulmuştur." Bkz. Ma'ümâr, 10 Mart 1317/23 Mart 1901
- BOADH.MKT. 59-6, lef. 10.
- BOADH.MKT. 121-15, lef. 11.
- BOADH.MKT. 121-15, lef. 16
- BOADH.MKT. 121-15, lef. 15. Tam da bu dönemde Galip ve arkadaşları tarafından Antalya'dan Dahiliye Nezaretine iletilen bir telgrafta, Cemal Bey'in oğlu Münir Bey'in, beraberinde 60 kadar silahlı adam olduğu halde şehirde silah atarak halkı tehdit ettiği iddia edilmiştir. Bkz. BOA.DH.MKT 59-6, lef. 11.
- BOADH.MKT 121-15, lef. 17
- BOADH.MKT. 121-15, lef. 18
- BOADH.MKT. 121-15, lef. 19
- BOADH.MKT. 121-15, lef. 1
- Enver Ziya Karal, ağıt. s. 122.
- BOA.MLVRD.TMT. d-9750. Esnaf olarak akreditedirlerin çoğu da kasapı. En az on üç kasapın Morali olduğu açıkça belirtilmiştir. Bkz. BOA.MLVRD.TMT. d-9750; BOA.MLVRD.TMT. d-9750; BOA.MLVRD.TMT. d-9742; BOA.MLVRD.TMT. d-10574.
- Bu eşyalar arasında kadeh, frenk sandığı, resim tabloları, kum saati, beyaz ve mavî bardaklar, fes, pantolon, şemsiye ve yagmurluk öne çıkar. Bazı örnekler için bkz. AŞS, 9/12; AŞS, 9/5, 290-1; AŞS, 9/23; AŞS, 9/5, 300-1; AŞS, 19/47; AŞS, 15/249; AŞS, 10/103; AŞS, 8/16; AŞS, 8/30; AŞS, 8/169; AŞS, 7/52; Ruken Tanrısever, 12 Numaralı Antalya Şer'iyye Sicili Defterine Göre 1862-1864 Yılları Arasında Antalya Şehrinin İdari ve Sosyo-Ekonomik Durumu, Akdeniz Üniversitesi, yayımlanmamış yüksek lisans tez, 2007, bk. 80, 13, 245, 122, 245, 92. Göçmenleşme gelmesinden bir süre sonra Mora İesi Antalya'da yaygınlaşmış, muhtemelen yerli toplum tarafından da kullanılan bir serpus türü olmuştur. Antalya şer'iyye sicillerindeki tüccar terekelerinde Mora fesine isadılı etmek mümkündür. Bkz. AŞS, 62/12 ve AŞS, 9/169
- AŞS, 62/12.
- İ Mesruriyet'in ilerlerinden sonra Antalya'da yaşanan olaylarla ilgili bkz. Evren Dayar, "Antalya'da Eşraf, Siyaset ve İ Mesruriyet (1908-1912)", *Keleşek* 44 (2007)
- AŞS.61/48

Tarihin Dilsiz Tanıkları

BURCU KURT

Son dönem tarih çalışmalarında öne çıkan ve popülarite kazanan alanlardan biri kuşkusuz çevre tarihi çalışmalarıdır. Genel bir çerçeveden bakıldığında çevre tarihi çalışmaları, iklimsel ve coğrafi değişikliklerin ve dönüşümlerin toplumların sosyal ve ekonomik yapısına etkisi; tarımsal üretimin ve tarımsal yapıların tarihsel süreçte geçirdiği dönüşümler ve bunun halklarla bağlantısı; hızlanan kentleşmenin doğayı ve insanın yaşayışını dönüştürmesi; salgın hastalık, yangın ve deprem gibi olayların nüfus ve toplum üzerine etkileri; ormanlık alanların kullanımı biçimi; hayvanların toplumla ilişkilerinde yaşanan değişimin tarihsel süreci gibi çok çeşitli ve çok boyutlu kapsama sahip bir alan olarak düşünülebilir. Bu alanın sosyal tarih, ekonomi tarihi, şehir planlama, coğrafya, botanik gibi birçok alanla kesiştiğini ve farklı alanlar arası geçişliliğe son derece müsait olduğunu da belirtmek gerekir. Üstelik ekosistemler, hayvanlar gibi alanın ana odak noktasını oluşturan aktörlerin yerel idari sınıfları, ulus-devletleri veya imparatorluk sınırlarını aşan yapısı çevre tarihi çalışmalarını sınırlar üstü bir alana yaymaktadır.

Çevre tarihi çalışmalarının Ortadoğu ve Osmanlı tarihçileri tarafından keşfi ise 2000'lerin başı gibi son derece yakın bir tarihe dayanmaktadır. Bu konuda Sam White ve özellikle Ortadoğu ve Osmanlı çevre tarihi çalışmalarını birlikte harmanlayan Alan Mikhail gibi isimler alanın gelişmesinde öncü rol oynamıştır. Son dönem Osmanlı ve Ortadoğu tarihi ve dolayısıyla Türkiye'deki tarih çalışmalarının gelişen alanı olan çevre tarihinin konularından birini de hayvanlar ve özellikle insan-hayvan ilişkileri oluşturmaktadır. İnsan-hayvan etkileşimleri tarihiyle ilgili güncel literatürdeki başlıca odak nok-

taları çeşitli insan toplumlarındaki hayvanların kültürel, sembolik ve politik rolleri ve kullanımlarıdır. İşte *Toplumsal Tarih* olarak bu sayımızı "tarihin dilsiz tanıkları" olan hayvanlara ayırmamızın nedeni bir yandan yeni gelişen bu alanı tanıtmak, diğer yandan ise çevre tarihi çalışmalarını cesaretlendirmek ve akademik olmayan çevrelere de sevdirmek.

İnsan-hayvan etkileşiminin tarihin farklı perspektiflerden bakmaya çalışan bu özel sayıda Arda Odabaşı ve Mert Sunar'ın makaleleri ile Tosun Saral ve Arda Odabaşı'nın çevre yazıları hayvanların yalnızca ekonomik ve sosyal açıdan değil siyasi olarak da nasıl tarihin çeşitli kesitlerinde önem kazandığını göstermektedir. Mert Sunar, sayımız için siyasi bir sembol olarak nitelendirilebilecek olan bir İmparatorluk müessesini, Arslanhane'yi mercek altına alıyor. Özellikle erken modern dönem bağlamında saray tarafından beslenen vahşi ve yırtıcı hayvanların sergilenmesi ya da hediye olarak alınıp verilmesinin siyasi ve sembolik açıdan ele alan Sunar, bu "sergileme ve kontrol" mekanizmasının sultan açısından sadece kendi tebaalarına değil diğer hükümdarlara karşı da bir güç gösterisi olduğunu gözler önüne seriyor. Arda Odabaşı ise 1908 Devrimi'ne giden süreçte "hürriyet kahramanı" Niyazi Bey ve arkadaşlarına katılan bir geyiğin nasıl bir siyasi sembol ve özgürlük timsali haline dönüştürüldüğünü gözler önüne sererek, okurlara Rehber-i Hürriyet'in hikâyesinden ve mitleştirilmesi sürecinden bahsediyor. Tosun Saral, Çanakkale savaşları esnasında İngiliz tarafından Türk cephesine geçen bir köpeğin hikâyesinden yola çıkarak, siyasetin nasıl bireylerin ilhiklerine kadar işlediğini gözler önüne seriyor. Yine Arda Odabaşı'nın hazırladığı

çi çevre yazı ise 31 Mart vakası ile II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesi sonrası İstanbul basınında yer alan bir mektup vererek II. Meşrutiyet konjonktüründe "devr-i sabık enkazı" vurgulanırken hayvanların nasıl kullanıldığını gösteriyor.

Ozan Torun ve İsmail Yaşayanlar da insanların hayvanları eğlence, savaş ve ticari gibi farklı amaçlarla kullanımının tarihine odaklanıyor. Ozan Torun, insan-hayvan ilişkilerinin herleşme, savaş ve ekonominin ötesine geçtiğini ve gündelik hayatta spor, eğlence ve itibar göstergesi gibi farklı kullanım biçimlerinin de ortaya çıktığını at yapıları ve bahislerin tarihsel dönüşümü ile gösteriyor. Atın sahip olduğu ve sahibine aktardığı varsayımların dayanıklılık ve sürat kabiliyetlerinin üstündeki kişinin gücünü ve itibarını simgelediğini farklı örneklerle ortaya koyan Torun, atların spor ve eğlence amaçlı kullanımlarından bir kesit sunuyor. İsmail Yaşayanlar, I. Dünya Savaşı sonuna kadar yegâne savaş vasıtası olan at neslinin ıslahı ve yetiştirilmesi için Bursa'da kurulan imparatorluk kurumlarına dikkat çekiyor ve bu merkezlerin Cumhuriyet Türkiye'sinde savaştan ziyade tarımsal faaliyetler veya at yarışlarına odaklı bir çerçeveden yeniden yapılandırılışını işliyor.

Eminalp Malkoç ise 1920'lerde İstanbul boğazına yönelik köpekbalığı akınından yola çıkarak adeta toplumun hayvanlara yönelik bilgisini sorguluyor. Halkın "tanımadığı" ve hakkında çok da bilgisi olmadığı köpekbalıklarını "canavar" olarak algılayışından yola çıkan Malkoç, bilinmeyene yönelik merakın İstanbul'da yol açtığı "canavar temasaları"nı detaylarıyla aktarıyor.

Keyifli okumalar dilerim!

ABDÜLHAMİD'İN KEDİLERİ*

ÇEVİRİYAZI: İ. ARDA ODABAŞI

Philadelphia'da neşrolunan "The American News Journal" gazetesinin 10 Mart 1909 tarihli nüshasında James Royson imzasıyla neşrolunan makalenin tercümesidir:

Beş sene mukaddem Abdülhamid ile vuku bulan bir mülakatı asla unutamayacağım. Bosfor'un en latif ve en âli bir mevkinde inşa olunmuş ve her tarafı سایe-dâr ağaçlar ile ihata edilmiş mükemmel ve müzeyyen bir köşkte vuku bulan bu mülakat benim gibi bir Amerikalıyı bile veleh ve hayrete düşür eyleyecek bazı garabı muhtevi olması hasebiyle bunu hatırdan çıkarmak benim için kabil değildir.

Sefaret memurlarından birinin delaletiyle Yıldız'a gitmiş idim. İstanbul'da bazı elektrik işleri için imtiyazlar almak isteyen bir kumpanya namına hareket eyliyordim. Oraya vürudumda dostlarımdan bir Amerikalı:

— Sen pek beyhude yere buraya kadar geldin dostum. Zira Abdülhamid bu memlekette âsar-ı umrân göstermek istemiyor. Yalnız Yıldız'ı tezyin ve tahkim ediyor... Bundan başka onun türlü türlü vesveseleri vardır... Öyle elektrikli işlerden asla hoşlanmaz!

Dedi. Bu söze inanmadım. Memleketinin tezyid-i şan ve şerefine gayret etmeyecek bir hükümdar bulunabileceğine nasıl inanırım. Abdülhamid'i bizzat görüş istimzaç eylemek ve arkadaşımın sözü ne derecelere kadar doğru olup olmadığını anlamak için Yıldız'a gittim. Abdülhamid beni bahçe içinde küçük bir köşkte kabul eyledi. Nazarındaki keskinlik bir Amerikalıyı bile ahlak ve etvârı hakkında düşündürcek derecelerde idi. Uzun bir kanepeye oturmuş, en âlâ cinsden dört kedi de kanepenin etrafına

"Abdülhamid'in kedilerinden iki kıymetdar kedi. Amerikalı James Royson tarafından tersim edilmiştir."

uzanmış idiler. Biraz konuştuktan ve Amerika hayatından bahsedildikten İsonral sebep-i ziyaretimi açmak istedim. Kurnaz Abdülhamid oraya niçin gittiğimi derhal hisseyleydi. Ben elektrik fabrikalarının muhassenasından bahsettikçe Abdülhamid bu meseleden hazzeylemediğini ima eder bir tavır ile bana başka sözler söylüyor idi. Bir aralık sözümlü kesti. Kediye olan merakından bahsetmeye başladı. Ankara ve Van gibi en iyi cinsinden kedi yetiştiren yerlerden celp eylediği kediler ile Amerika ve İngiliz kedilerini birleştirerek fevkalade cinsler yetiştirdiğini ve Yıldız'daki kedileri meyhanında beş altı bin lira kıymetinde kediler bulunduğunu anlatıyor idi.

Canım sıkılmaya başladı ama ne yapayım? Musahabeyi mecra-yı tabiisinden çıkararak başka sözler ile muhatabını işgal etmek neza-

kete mugayir ise de ne diyebiliriz? Bir aralık yine maksada rücu ile Dersaadet'in elektrik ile tenvirilnin pek münasip olacağını söyledim. Bu sözüm üzerine Abdülhamid, o aralık kucığına çıkıp koltuğu altında yal-taklanan uzun ve beyaz tüylü bir kediyi okşamaya başlamış idi. Gülerek dedi ki:

— Kedilerin tüylerinde elektrik vardır derler... Ben tecrübe etmedim. Eğer hakikate[n] böyle ise hatırıma bir şey geliyor. Amerikalılar niçin birkaç yüz bin kediyi bir araya getirerek bunlardan istihsal edecekleri kuvveyi elektrikiyyeden istifade etmeyi düşünmüyorlar.

Bu sözü üzerine anladım ki Abdülhamid benimle eğlenmek istiyor. Artık orada duramadım. Amerika'da pek çok Osmanlı tanırım. Terakkiye fevkalade istidad olan böyle bir milletin Abdülhamid gibi bir hükümdara düştüğünden dolayı teessüfler ederek oradan çekildim. Kapıdan çıkarken iki güzel beyaz kedi daha gördüm. Hayvanat resimleri yapmakta epeyce maharetim vardır. Bu mülakatın hatırası olmak üzere, kedilerin hemen krokisini çizdim. Amerika'ya avdetimde yağlıboya ile tersim ederek odama talik eyledim!

"Yıldız'da kalan bir kedinin keyfi. Kedi merakıyla meşhur olan ve milletin cigerini yiyen Abdülhamid'in cigerine artık tenezül etmeyeceği için bahtiyar ve kım bilir merelerde gezeceğini düşünen pürneşe bir kedi."

* Resimli İstanbul, Sayı 6 (13 Temmuz 1325), s. 87-88.

OSMANLI DEVLETİ'NDE ARSLANHANE

MERT SUNAR

Arslan ve kaplan gibi yabani hayvanların avlanması, canlı olarak yakalanıp kafesler ve zincirler yardımıyla zapturapt altında sergilenmesi, eski çağlardan beri hükümdarların ve kendine soyluluk atfeden sınıfların ilgisini çekmiştir. Tarihte güç ve hükümlanlık gösterileri ve sembolleri olarak kullanılan bu etkinlikler günümüzde daha ticari bir şekle bürünse de halen devam etmektedir. Bu yazıda antropolojik, kültürel ve psikolojik açılarından incelenebilecek av konusu değil, bu hayvanların sergilenmesi ve esaret altında tutulması ele alınacaktır.

Osmanlı sultanlarının Asya ve Afrika'dan getirilen veya gönderilen yabani ve yırtıcı hayvanlara olan ilgi ve merakının ne zaman başladığı konusunda kesin bir bilgi yoktur. Ancak bu merak ve ilginin Arslanhane-i Hassa gibi Osmanlı kurumlarının en ilginçlerinden birini doğurmuş olması bunun herhangi bir sultanın geçici bir heves ya da merakının ötesine geçtiğini göstermektedir. Farklı coğrafya ve dönemlerde hükümdarların arslan, kaplan, fil ve benzeri hayvanları beslemesi ve yeri geldiğinde sergilemeleri kendi kamusal imajlarıyla yakından alakalıydı. Osmanlı padişahlarının bu kervana katılmış olması bu durumun Osmanlı Devleti için de geçerli olduğunu göstermektedir. Sultanların bu hayvanları sergilemeleri ve kontrolleri altında tutmaları sadece kendi tebaalarına değil diğer hükümdarlara karşı da bir güç gösterecisidi. Bu sebeple Osmanlı padişahları diğer hükümdarlarla hediye alış-veriş yaptıklarında, arslan, kaplan ve fil gibi hayvanlar gönderilen hediyeler arasında yer alabiliyordu. Osmanlıların ilk başlarda bu tip yabani hayvanları beslemek veya esaret altında tutmak gibi bir kaygıları olmadığını düşünsek bile yabancı hükümdarların hediye olarak gönderdiği bu tip hay-

vanların beslenmesi ve bakımı için Arslanhane gibi bir yapıya ihtiyaç duyulmuş olabilir. Bu belirtilen sebepler dışında bu hayvanların her insan gibi padişahların ve saltanat ailesinin de ilgisini çekmesi ve merakını uyandırması gibi gayet sıradan ve gündelik bir sebebin de Arslanhane'nin ortaya çıkışına ve devamına katkı yaptığını belirtmek gerekir.

Padişahlara ve saraya ait arslan ve benzeri hayvanların barındırılması ve bakımı için kuruları Arslanhane ile ilgili Osmanlı Arşivi'nde tespit edebildikimiz en erken belgeler 16. yüzyıl başlarına gitmektedir. Belgelerin içeriğinden saraya ait arslanların Arslanhane tabir edilen bir binada tutulduğu, devlet bütçesinden günlük et ihtiyaçları için ödenek ayrıldığı ve bakımlarıyla görevli Arslanhane muhafızları denen görevlilere devletten maaş ödendiği anlaşılmaktadır. Bu tarihlerde Arslanhane olarak kullanılan binanın tam neresi olduğu kesin olarak belli olmamakla beraber, bu binanın Ayasofya'nın güneydoğusunda bulunan ve Doğu Roma İmparatorluğu dönemindeki Büyük Saray'ın Ayasofya'ya açılan Khalke Kapısı yakınında olduğu için Khalke İsa'sı (Χριστός της Χαλκας)

ya da İsa Kilisesi adı verilen küçük ve eski bir Bizans kilisesi olduğu kanısı yaygındır.¹ 15. ve 16. yüzyıllarda İstanbul'u ziyaret eden yabancı seyyahlar yırtıcı ve yabani hayvanların tutulduğu eski bir kiliseden bahsetmektedir.² 17. yüzyılda İstanbul'u ziyaret eden Polonyalı seyyah Simeon, seyahatnamesinde Arslanhane olarak tanınan eski bir kiliseden bahsetmekteydi; Evliya Çelebi de seyahatnamesinde saray nakkaşlarından bahsederken onların Arslanhane'nin üst katındaki hücrelerde kaldıklarını ve çalışıklarını belirtiyordu.³ 16. yüzyılın sonuna doğru Arslanhane'yi ziyaret eden Reinhold Lubenau ise daha doğrudan bilgiler veriyor ve burada sadece arslanların değil pars, sırtlan, kurt gibi yırtıcı hayvanların da beslendiğini yazıyordu.⁴

ARSLANHANE'NİN YER DEĞİŞTİRMESİ

Osmanlı İstanbul'unun uzun tarihi içinde yangınlar, depremler ve daha farklı sebeplerle şehrin topografyası değişim geçirirken Arslanhane'nin yeri de sabit kalmamış ve değişmiştir. III. Selim döneminde çıkan bir yangın sonucunda Cebahane binalarıyla birlikte Ayasofya yakınında bulunan

16. yüzyılda Arslanhane ve üst katındaki Nakkaşhane (Şehname-i Selim Han).

Metin And, Osmanlı Tasvir Sanatları: I. Minyatür İstanbul, Türkiye İy. Bankası Yayınları, 2002, s. 111

Arslanhane de yanmış, yangından kurtarılabilen hayvanlar daha önce fillerin bakımı için kullanılan Fazıl Paşa Sarayı'nın altındaki Binbirdirek Sarıncı'na nakledilmişlerdi.⁵ Sultan II. Mahmud devrinde (1807-1839) ise saraya Cezayir'den yeni arslan ve kaplanların hediye olarak gönderilmesi sonucu Binbirdirek Sarıncı'nda bulunan kafesler yetmemiş, yeni kafesler inşasıyla Arslanhane ge-

nişletilmişti.⁶ Binbirdirek Sarıncı alternatifinden de anlaşılacağı üzere, sarayın sahip olduğu yabancı hayvanların koyulması için ihtiyaç duyulan mekânların seçiminde Bizans devrinden kalma sarınc ve benzeri binalar en uygun mekânlar olarak göze çarpıyordu. Mesela çeşitli dönemlerde saraya hediye olarak gönderilen fillere Binbirdirek Sarıncı'nın yanı sıra Hebdomon Sarıncı ve Zeyrek Sarıncı

gibi sarıncların ev sahipliği yaptığı ve buraların "fil damı" olarak adlandırıldığı görülmektedir.⁷ Benzer biçimde Tekfur Sarayı'nın da belli bir dönem yabancı hayvanların bakımı için kullanıldığı bilinmektedir.⁸

Evliya Çelebi'nin Seyahatname'sinden Arslanhane'de bakılan arslan ve kaplanların bazen hanedan düğünleri ve sünnetleri gibi önemli günlerde

seyircileri eğlendirmek ve ilgilerini çekmek olduğu kadar saray ve padişah adına güç gösterisi yapmak olduğunu da belirtmek gerekir. Aynı yöntemin yabancı elçi kabul günlerinde dış avluya altın zincirlerle bağlanan arslan ve kaplanlarla yabancı elçilik heyetlerine uygulandığı da oluyordu.⁸ Hayvanların yer aldığı gösterilerin Osmanlı şenliklerinde çok önemli bir rol oynadığı bilinmektedir. Bu gösterilerden sarayın canlı hayvan koleksiyonunda sadece arslan ve kaplanların değil ayı, maymun, yılanlar ve kuşlar gibi hayvanların da yer aldığını anlıyoruz.

ARSLANHANE'NİN İŞLEVİ

Arslanhane'de tutulan bu yabancı hayvanları temaşa etmenin sadece sultanlara ve hanedan üyelerine mahsus bir ayrıcalık olmadığı, tören günleri dışındaki günlerde de Arslanhane'de bulunan bakıcılara belli bir bahış veren kimselerin bu hayvanları görebildiği belirtilmiştir.⁹ Ancak bunun için paranın yanında belli bir cesaret sahibi olmak gerekmektedir, zira içerisi karanlık olan ve hayvanların gürlemeleri duyulan bu mekân Arslanhane muhafızlarının yaktığı meşaleler eşliğinde gezilmektedir. Günümüz hayvanat bahçeleri gibi güvenlik önlemlerinin çok gelişmiş olmadığı Arslanhane'de yine anlatılanlara göre hayvanlar ile seyretmeye gelenler arasındaki yegâne güvenlik önlemi, hayvanları binanın sütunlarına bağlayan zincirlerdi.

Cezayir Ocağı tarafından gönderilen aslan ve kaplanlar için gerekli zincir ve salırların verilmesi hakkında Arslancibaşı'nın arz-ı halli.

BOA, CSM, 7/328, 26
Rebûyyü'lâhır 1175/14
Kasım 1764).

geçit törenlerine bakıcıları eşliğinde katıldıklarını öğreniyoruz. Evliya Çelebi bu törenlerde arslan ve kaplan gibi hayvanların bakıcıları tarafından afonyolu ceylan etleri ve darılı macunlar verilerek yarı uyuşturulmuş halde zincirler ve kargılarla kontrol altında tutularak seyircilerin arasından geçirildiklerini yazmakta, canlı anlatımıyla bu hayvanların bakıcılarını "esnaf-ı kârhâne-i arslancıyân" olarak adlandırmakta ve 100 nefer olduklarını belirtmektedir. Tabii Evliya Çelebi'nin bütün sayıları gibi bu sayının da ne kadar gerçekçi olduğu su götürür.

Arslanhane'nin yapılanmasının diğer saray kurumları ve askeri ocaklar benzeri bir yapılmayı izlediği görülmektedir. Arslanhane-i Hassa'nın başında bulunan arslancibaşından sonra gelen zabıtlı hiyerarşik sıra içinde kethüda, odabaşı, başeski olarak adlandırılıyorlardı. Arslanhane-i Hassa personelinin atama veya görevden alınmalarından sorumlu kişi ise iç hazinedarbaşı idi.⁹

Arslan ve kaplan gibi yırtıcı hayvanların düşün ve benzeri vesilelerle yapılan şenliklerde halka sergilenmesinin arkasında yatan nedenin

Doğal yaşam alanları ve şartlarından kopartılarak parmaklıklar arasında esaret hayatı sürmeye mahkûm edilen bu hayvanların zamanın mevcut şartlarında esaret sonrası hayatlarındaki istisnai durumlar dışında çok uzun olmadığı düşünülebilir. Osmanlı Devleti'nde Arslanhane'nin 19. yüzyılın ilk yarısına kadar kurumsal ömrünü devam ettirdiği göz önüne alınırsa bu tip hayvanlar için devamlı bir arz ve talebin olduğu açıktır. Yabancı devletlerin ve hükümdarların hediye olarak gönderdiği hayvanlar bu konuda belli bir kaynak teşkil etse de bu çok düzenli ve ana bir kaynak

değildir. Arşiv belgelerinden arslan ve benzeri hayvanların imparatorluğun Afrika'daki topraklarından gönderildiği ortaya çıkmaktadır. Ancak belgelerden bunların İstanbul'dan gelen resmi talepler sonucu değil, Mısır, Trablus, Cezayir ve Yemen gibi bölgelerin yöneticileri tarafından saraya hediye olarak gönderildiği izlenimi çıkmaktadır. Ama bu hediye seçimlerinde yöneticilerin İstanbul'da bu tip hediyelerin makbul olduğu ve etki bıraktığı, yani belli bir talebin var olduğu kanısında olmasının rol oynadığı düşünülebilir.

Osmanlı Devleti'nin diğer devletlerle kurduğu diplomatik ilişkilerde rol oynayan önemli pratiklerden biri de hükümdarlar arasında gerçekleşen hediye alıp verme trafiğiydi. Bu hediye alışverişlerinde, at gibi değerli binek hayvanlarının yanı sıra yabancı ve yurtici hayvanların da önemli bir yeri vardı. Osmanlı Devleti'nin başlangıcından imparatorluğun sonuna kadar devam eden bu diplomatik hediyeleşme sürecinde arslan, fil ve benzeri hayvanların saltanat hediyeleri arasında müstesna bir yeri vardı. Osmanlılar sadece imparatorluk topraklarında yakalanan hayvanları değil, doğu ve güneydeki diğer ülkelerden Osmanlı padişahlarına hediye olarak gönderilen hayvanları da tekrardan Batı'daki ülkelere diplomatik hediye olarak gönderebilmekteydi. Bir örnek vermek gerekirse, Sultan I. Mahmud döneminde (1730-1754) Sicilya Kralı'nın talebi üzerine bir fil bakıcısıyla birlikte krala hediye olarak gönderilmişti. Yapılan yazışmalardan filin önce karayoluyla Arnavutluk'taki Draç iskelesine, oradan da deniz yoluyla Sicilya'ya gönderilmesinin planlandığı görülmektedir.¹² Filin yerine ulaşmış olmadığı ya da nereden sağlandığı konusunda Osmanlı arşivinde bir belge olmasa da, büyük ihtimalle 1818'de İran'dan ya da 1839'da Hindistan'dan Osmanlı sarayına gönderilecek filler gibi doğudan hediye gelmiş olduğu tahmin edilebilir.¹³ Aynı şekilde 1699 Karlofça Antlaşması sonrasında Viyana'ya gönderilen diplomatik hediyeler içindeki iki leopar büyük ihtimalle daha önce Safaviler tarafından

İstanbul'a diplomatik hediye olarak yollanmıştı.¹⁴

Modernite öncesi dönemde arslan, fil ve benzeri hayvanlara sahip olmanın ve onları teşhir etmenin en başta saraya ve padişaha ait bir ayrıcalık olduğu bellidir. Benzer biçimde avcılık ve ava çıkmanın da Avrasya ve

yetiştirilmesi Yeniçeri Ocağı'nın 71. cemaatinin sorumluluğuydu. Seksoncuların başında seksoncubaşı tabir edilen çorbacı vardı. Sekson, saksın ya da bazen samson olarak adlandırılan bu köpek cinsinin Osmanlılara ilk defa Eflak'ın Alman kökenli etnik grupların yoğun olarak yaşadığı bölgelerinden getirildiği iddia edilmiş-

Sultan Abdülaziz'in yabani hayvanlara olan aşırı merakı Beylerbeyi Sarayı'na da küçük bir arslanhane inşa edilmesine yol açmıştı. Aynı şekilde yeni inşa edilen Çırağan Sarayı'na da bir arslanhane eklenmişti.

Avrupa'da öncelikli olarak hükümdarlara ve soylulara ait bir faaliyet ve ayrıcalık olarak görüldüğü belirtilmelidir. Bu sebeple Osmanlı Devleti'nde Arslanhane ve arslancılar gibi av ve avcılıkla münasebetli olarak da çeşitli saray müesseseleri ve pozisyonlarının da ortaya çıkması doğaldı. Saray görevlileri arasında olan ve "şikârı ağaları" denen şahincibaşı, çakırcıbaşı, atmacıbaşı ve doğancıbaşı ve onların nezareti altında görev yapan çok sayıda görevli mevcuttu. Bu görevlilerin bir bölümü bu hayvanların bakımı ve av sırasında kullanılmamasından sorumluken, bir bölümü de hayvanların imparatorluğun çeşitli bölgelerinde yakalanması ve yetiştirilmesi görevini ifa ediyordu.¹⁵

AVDA KULLANILAN HAYVANLAR VE PARSLAR

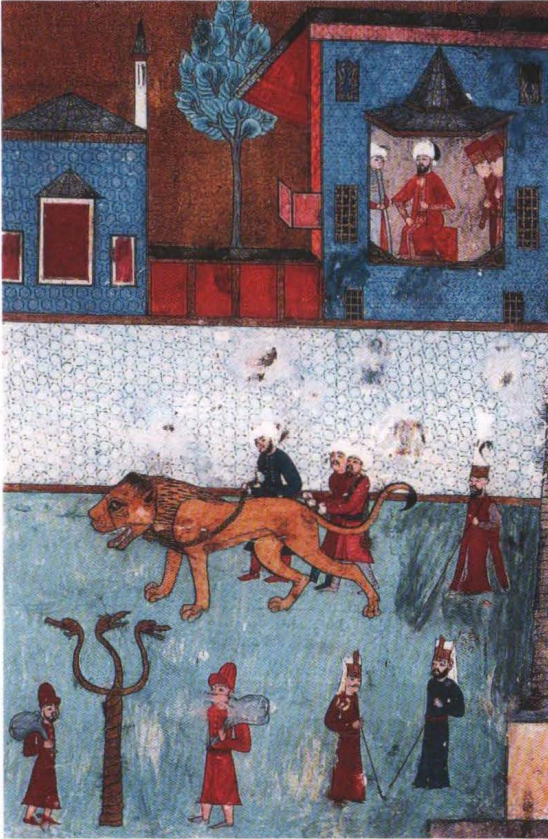
Bu görevlilerin dışında Yeniçeri Ocağı içinde padişahın av köpeklerini yetiştirmek ve bakmakla yükümlü yeniçeri ortaları, isimlerini ortaları'nın bakmakla yükümlü olduğu köpek cinsinden alan zabıtları (seksoncubaşı, turnacıbaşı, zağarcıbaşı) ve ayrıca saray için avlanmakla görevli bir orta ve avcıbaşı tabir edilen zabıtları mevcuttu. Zağar ismi verilen av köpeklerinin yetiştirilmesi ve bakımıyla yükümlü yeniçerilerin 64. cemaati zağarcılar olarak adlandırılıyordu. Ortanın başındaki çorbacıya ise zağarcıbaşı deniyordu. Sekson ismi verilen iri av köpeklerinin bakım ve

tir. Mastiff cinsi olan bu köpeklerin özellikle 17. yüzyılda İngiltere'den ve Alman bölgelerinden gönderilen diplomatik hediyeler içinde sık sık yer alması ve yine bu dönemde Osmanlı-Habsburg sınırındaki eyaletlerin başında bulunan valilerin İstanbul'a hediye olarak bu cins köpekleri yollaması köpeklerin kökeni konusunda belli bir fikir vermektedir.¹⁶ Özellikle kuş avlarında kullanılan tazı cinsi köpeklerden sorumlu yeniçerilerin 68. cemaatine turnacılar ismi verilmişti, çorbacıları ise turnacıbaşı olarak adlandırılıyordu. Avcıbaşı isimli çorbacının komutasındaki 33. sekban ortası İstanbul'un ormanlarından ve avlanma dönemlerinde sarayın ihtiyacı için buralarda avlanarak et temin ettiklerinden avcı ortası olarak adlandırılmıştı.

Arslanhane'de tutulup tutulmadıkları belli olmasa da özellikle 16. ve 17. yüzyıllarda Osmanlı'da pars genel ismiyle adlandırılan çitaların eğitilerek aynı yırtıcı kuşlar ve köpekler gibi avlarda kullanıldığı bilinmektedir. Hemcinslerine göre daha evcil olan bu hayvanlar, aynı saraya ait avcı hayvanlarla birlikte resmigeçitlerde sergilenmekteydi. Bunun yanında Kanuni Sultan Süleyman'ın katıldığı bir avı resmeden minyatürde çitalar bakıcılarıyla birlikte atların eyerlerinde otururken tasvir edilmiştir.¹⁷ Ayrıca Şeyhülislam Ebussuud Efendi'nin yazdığı fetvalar içinde pars yardımıyla avlanan bir hayva-

1582 şenliğinde zincirlerle zapt edilen bir aslanın Sultanahmed Meydanı'nda III. Murad'ın önünden geçirilmesi (Surname-i Hümayun),

Metin And, *Osmanlı Tasvir-Sanatları: I. Minyatür* (İstanbul, Türkiye İş Bankası Yayınları, 2002), s. 401

müzde Asya çitası olarak adlandırılan bu türün Osmanlı sarayına Irak ve çevresinden getirildiğini bildiriyoruz. Bağdad Beylerbeyi'ne yazılan bir emirde on adet av için eğitilmiş pars bulup, İstanbul'dan yollanan 'hassa parsci'sına teslim etmesi bildiriliyordu.¹⁶ Aynı arslanlar gibi parsların da devlet tarafından belirlenen günlük ve aylık tayinatları bulunmaktaydı.¹⁷

İmparatorluğun son dönemlerinde saraya ait yabancı hayvan koleksi-

yonunun kaderinin tahta oturan padişahın ilgisine göre değişim gösterdiği anlaşılmaktadır. Mesela bu konuya belli bir ilgisi olmayan Sultan Abdülmecid devrinde (1839-1861) Arslanhane'ye fazla özen gösterilmemiş, Binbirdirek Sarıncı'ndan Süleymaniye Bimarhanesi'ne nakledilen hayvanların büyük bir kısmı

ARSLANHANE'NİN SON DÖNEMİ

Abdülmecid'ir' ardından tahta geçen Sultan Abdülaziz'in arslan ve benzeri hayvanlara olan aşırı merakı sebebiyle Arslanhane bir nevi yeniden ihya edilmiş ve Topkapı Sarayı dahilindeki Gülhane'de yeniden arslanlar için kafesler inşa edilmişti.¹⁸ Tarihçi Abdurrahman Şeref'in anlatımına bakacak olursak Topkapı Sarayı'nın içinde eskiden, Sarayburnu ile Ahrkapı arasında bulunan bir mevkide de bir Arslanhane mevcuttu. Sonraları Arslanhane buradan kaldırılmış ve zaman içinde yerine birtakım köşkler inşa edilmişti. Sultan Abdülaziz döneminde eski Arslanhane'nin yerindeki bu köşkler yıktırılarak buradaki Sultan Mahmud Köşkü'nün yerine bir Arslanhane inşa edilmişti.¹⁹ Ancak buraya artık eskisi gibi Arslanhane denip denemeyeceği tartışmalıdır. Zira II. Abdülhamid devrine ait bir belgede mekânın ismi Topkapı Sarayı Kuşluğu olarak geçmekteydi. Burada bulunan hayvanların sayısını belirten belgeye göre kuşlukta kedigiller ailesinden bir dişi Bağdad arslanı, bir erkek bir dişi iki adet kaplan, ikisi erkek ikisi dişi dört Buhara arslanı, bir adet de misk kedisi bulunmaktaydı. Bunların yanında devekuşları, zebralar, kümes hayvanları, koyun ve kuzular mevcuttu.²⁰

Sultan Abdülaziz devrinde yeniden ihya edilmeye çalışılan yıllık hayvan koleksiyonu için artık elden çıkan Cezayir'den veya doğrudan Osmanlı kontrolünde olmayan Mısır'dan değil Avrupa'dan hayvan satın alınması yoluna gidilmişti.²¹ Sultan Abdülaziz'in Gülhane'de olan bu hayvanlara yönelik ilgisine gönderme yapan bir rivayete göre özellikle Beşir isimindeki yaşlı bir arslana son derece düşkün olan padişah, bazen bu arslanın zincirlerini çözdürerek saray bahçesinde kendisiyle beraber dolaşip oynamasına izin verirdi.²² Sultan Abdülaziz'in yabancı hayvanlara olan aşırı merakı Beylerbeyi Sarayı'na da küçük bir arslanhane inşa edilmesine yol açmıştı. Aynı şekilde yeni inşa edilen Çırağan Sarayı'na da bir arslanhane

bakımsızlıktan bir sene içinde telef olmuştu.²³ Ancak Arslanhane'nin kaderinin tahta bulunan padişahın ilgisine bağlı hale gelmesinin en önemli sebebi artık kurumsal olarak bir Arslanhane'den bahsedemeyecek olamamızdır. Elimizde bu konuyla ilgili bir arşiv belgesi olmadığından şimdilik sadece II. Mahmud reformları sonrası Arslanhane'nin de eski dönemin bir kurumu aynı diğer ocaklar gibi ilga edildiği konusunda bir akıl yürütme yapabiliriz.

eklenmişti. Ancak hem Beylerbeyi hem de Çırağan Sarayı'nda arslanhaneye olarak adlandırılan bölümler bir iki kafesten ibaretti. Beylerbeyi Sarayı ile ilgili bir ansiklopedi maddesinde biraz önce zikredilen anekdot Beylerbeyi Sarayı'ndaki arslanhanede tutulan arslan için tekrarlanmış, Sultan Abdülaziz'in burada kendine alıstırmış olduğu arslanla oynamaktan hususi bir keyif aldığı belirtilmiştir.²⁸ Eger bu bilgi doğru ise bir ihtimal Gülhane'de tutulan yaşlı Beşir'in ahir ömrünü Boğaziçi'ne bakan manzaralı sahil sarayında daha rahat bir biçimde tamamladığına dalelet edebilir. Sultanın yabancı hayvan merakının sadece arslan, kaplan gibi hayvanlarla sınırlı olmadığı, koleksiyonu için yine yurtdışından geeyik, zürafa ve benzeri hayvanları getirtmek için yapılan yazışmalardan anlaşıyor.²⁹

Sultan II. Abdülhamid devrinde Gülhane'deki bu koleksiyon genişletilerek devam ettirildi. Bunda aynı Abdülaziz gibi yabancı ve evcil hayvanlara karşı özel bir merak olan II. Abdülhamid'in rolünün olduğu düşünülebilir. Zaten bir taraftan yabancı

hükümdarlardan ve imparatorluğun çeşitli bölgelerinden yabancı hayvanlar saraya hediye olarak gönderilmeye devam ediyordu.³⁰ Diğer taraftan da özellikle resmi kanallardan yapılan taleplerle Afrika'dan sarayın koleksiyonu için ceylan, zürafa ve yaban sığırı gibi hayvanlar temin ediliyordu.³¹ Aynı Abdülaziz gibi II. Abdülhamid de favori sarayı olan Yıldız Sarayı bahçesine küçük bir arslanhaneye yaptırmıştı.³²

Ancak Arslanhanesinin Osmanlı'nın bu son dönemdeki ihyasını sadece bu iki padişahın ilgi ve merakıyla açıklamak çok sağlıklı değildir. Batı'da özellikle 18. yüzyıldan itibaren doğadaki türlerin sınıflandırılması çabaları ve 19. yüzyıldaki yeni bilimsel gelişmeler ışığında yabancı hayvan koleksiyonlarının toplanması ve amaçlarında da bir değişim gözlemlenmiş, bu zooloji bahçeleri ve arımdan da kamuya açık hayvanat bahçelerinin açılmalarıyla sonuçlanmıştı. Bir yandan insanın doğa hakkındaki bilgisinin artırılması amacı, diğer yandan insanlığın doğaya hükmetme iddiası –ki bu eski zamanların yabancı hayvanlara

hükmeden kral imgesinin yerini görece daha demokratik ama daha yıkıcı yeni bir imgenin alması demekti– 19. yüzyılın ilk yarısından itibaren *ménagerie*'lerin yerine kamuya açık hayvanat bahçelerinin ortaya çıkmasını getirdi. Benzer bir şekilde Osmanlı İmparatorluğu'nda da en azından 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren kamuya açık bir hayvanat bahçesi kurulumu fikrinin devlet tarafından zikredilmeye başladığı ve bunun halkın eğitimi çerçevesinde düşünüldüğü görülmektedir.³³ Bahçenin kurulumu durumunda koleksiyonun önemli bir bölümünü saraydaki koleksiyondan gönderilecek hayvanlar teşkil edecekti. Yine bu dönemde II. Abdülhamid'in Yıldız Sarayı bahçesinde bir de örnek olarak küçük bir doğa müzesi kurdurması bu çabaların kişisel merakın dışında devlet projeleri olduğunu işaret etmektedir. Ancak Osmanlı Devleti'nin son döneminde hayvanat bahçesi kurma projesi sadece yazışmalarda kalmış, hayata geçirilememiştir.

MEHMET MERT SUNAR
İSTANBUL MEDENİYET ÜNİVERSİTESİ
TARİH BÖLÜMÜ

DİPNOTLAR

1. Semavi Eyice, "Arslanhanes ve Çevresinin Arkeolojisi", *İstanbul Arkeoloji Müzeleri Yıllığı*, sayı 11-12 (1964), s. 23-33.
2. Özellikle Osmanlı döneminde İstanbul'u ziyaret eden yabancı seyyahların buradaki hayvan koleksiyonları üzerine yazdıklarının bir değerlendirilmesi için bkz. Feza Günerşin, "Türkiye'de Hayvanat Bahçeleri Tarihine Giriş", *İ. Ulusal Veteriner Hekimliği Tarih ve Mesleki Etik Sempozyumu Bildirileri*, Prof. Dr. Ferihs Dincer in 70. İnci Yaşı Anısına, ed. Abdullah Ören (Ela 28, 2016), s. 185-218.
3. Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zili, *Çevliye Çelebi Seyahatnâme*, haz. Robert Dankoff, Seyit Ali Kahraman ve Yücel Dağlı, I. Kitap (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2011), s. 20, 30; Polonyalı Simeon'un *Seyahatnamesi, 1608-1619*, haz. Hrant Der Andreeyan (İstanbul, 1964), s. 7.
4. Reinhold Lubenau, *Bezeichnung der Reisen des Reinhold Lubenau*, ed. W. Saim, c. I (Königsberg/Kalinigrad: Ferd. Beyers Buchhandlung, 1912), s. 52-53'ten zikreden Suriyeli Faraqui, "Exotic Animals at the Sultans' Court", *Another Mirror for Princes: The Public Image of the Ottoman Sultans and its Reception* (İstanbul: The ISIS Press, 2008), s. 92-93.
5. BOA, Hatt-ı Hümayun (HAT), 119/4849, H. 1218/1803-1804.
6. BOA, Başmühasebe Kalemî Defterleri (DBŞM d. 8279, 29 Cemaziyülevvel 1233/6 Nisan 1808).
7. BOA, İrade Evkaf (LEV), 3/55, 4 Zilhicce 1310/18 Haziran 1893; BOA, İrade Dahiliye (İDH), 674/46975, 10 Şaban 1290/3 Ekim 1873 Günerşin, *sgm*, s. 186.
8. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilatı*, 3. baskı (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1988), 2611.
9. Gulu Necipoğlu, *Architecture, Ceremonial and Power: The Topkapı Palace in the 15th and 16th Centuries* (New York: The MIT Press, 1990), s. 61.
10. Eremya Çelebi Kömürçüyan, *İstanbul Tarih-i XVII. Asrda İsmailiyye*, (ev. İrand D. Andreeyan (İstanbul, 1952), s. 5.
11. BOA, Cevdet Hancıye (CHR), 157/784, 1 Cemaziyülevvel 155/4 Temmuz 1742.
12. BOA, CHR, 75/1749, 27 Rebilyülevvel 1233/4 Şubat 1818; 142/7055, H. 1255/1839-40.
13. Hedda Reindl-Kiel, "Dogs, Elephants, Lions, a Ram and a Rhino on Diplomatic Mission: Animals as Gifts to the Ottoman Court", *Animals and People in the Ottoman Empire*, ed. Surayya Faraqui (İstanbul: Eren Kitapevi, 2010), s. 273.
14. Gilles Veinstein, "Falconry in the Ottoman Empire of the Mid-sixteenth Century", *Animals and People in the Ottoman Empire*, s. 205-218.
15. Kiel, "Dogs, Elephants, Lions", s. 275-276.
16. Melis Taner, *Power to Kill: A Discourse of the Royal Hunt During the Reigns of Süleymân the Magnificent and Ahmed I. basımamış yüksek lisans tez. Sabancı Üniversitesi*, 2009, s. 11, 79, 86.
17. Erutugrul Dündüç, *Seyhülislam Ebussuud Efendi Fetvaları 1648'den 16. Asır Türk Hıyanatı* (İstanbul: Enderun Kitabevi, 1983), 190'dan zikreden Taner, *sgm*, s. 19.
18. Çelebi Seyahatnâme, I. Kitap, s. 321.
19. BOA, A.DVNS.MHM d. 16/113, 14 Recep 979/2 Aralık 1517.
20. BOA, C. SM, 123/6151, 15 Recep 110/17 Ocak 1699.
21. BOA, C. SM, 134/6748, 18 Rebilyülevvel 1259/8 Mayıs 1843.
22. Yeniden inşa edilmiş olan Arslanhanede yapılan bazı düzenlemeler için bkz. BOA, HH.d. 21896, 3 Ramazan 1287/27 Kasım 1870.
23. Abdurrahman Şeref, "Topkapı Sarayı", *Tarih-i Osmani Enümeni Mecmuası*, cüz. 5, 1 Kanunuevvel 1261/4 Aralık 1910, 291.
24. BOA, Y. PRK M, 4/27, 195/1897-98.
25. BOA, Hacıye Nezaret-i Londra Sefareti (HR. SFR.3), 130/72, 19 Ekim 1867.
26. Abdurrahman Şeref, "Topkapı Sarayı", 291, 1910.
27. Haluk Şeşuvaroğlu, "Beylerbeyi Sahil Sarayı", *İstanbul Anıkdopedisi*, haz. Reşat Ekrem Koçu, c. 5 (İstanbul, 1968), s. 2696.
28. BOA, HR.SFR.3, 130/72, 19 Ekim 1867.
29. Mesela Basralı Talib Elendi isimli birisi birçok ihtimalle Hindistan'dan getirilmiş olan bir çift kaplari padşaha hediye olarak göndermiş ve bunun karşılığında saray tarafından kendisine atıyive ihşan edilmiştir. BOA, Yıldız Perakende Etlake Maheyn Cedvelleri (Y. PRK. MKC), 9/32, 18 Safer 131/31 Ağustos 1893. Yine Hacıbektan Kralı tarafından gönderilen birer aslan ve kaplan yavrusu hakkında bkz. BOA, Yıldız Perakende Etlake Maheyn Başkatabesi (Y. PRK. BSK), 63/39, 7 Receb 1318/31 Ekim 1900.
30. BOA, Yıldız Perakende Etlake: Umur Vilyaletler Tahriatı (Y. PRK. UMV), 32/30, 6 Zilhicce 1312/31 Mayıs 1895; 45/49, 28 Zilkade 1316/9 Nisan 1899.
31. BOA, Yıldız Perakende Etlake Müteferrik (Y. PRK.M), 4/27, H. 1395/1897-98. Yıldız Sarayı bahçesindeki arslanhaneye için bkz. BOA, HH.d. 10398, 19 Receb 1327/19 Eylül 1905.
32. Feza Günerşin bu konuda tespiti edebileceği ilk çabaların 1880 yılında olduğunu yazmaktadır. Ancak Günerşin'un çalışmasında arşiv belgelerinde yararlanılmamış olması kendisinin de kabul ettiği üzere bu konuda kesin konusmasını engellemektedir. Günerşin, *sgm*, s. 198-199.

BOSTANCI CANAVARLARI: ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİNDEN BİR KÖPEKBALIĞI HİKÂYESİ

EMİNALP MALKOÇ

Erken Cumhuriyet döneminde Marmara Denizi'nde kısa süre içinde ortaya çıkan, oldukça büyük kabul edilebilecek üç köpekbalığı, halkta ve balıkçılarda farklı dinamiklere dayalı olarak ilgi, şaşkınlık ve bunlar kadar korku da yaratmıştı. Bu olaylar etrafında yaşananlar, basın haberleri ve halkın tepkileri dolaylı ya da doğrudan devrin anlayışını sergilemekte, günümüzün doğal yaşamı koruma anlayışı/bilinci ve çevre hassasiyetine yönelik o dönemde bir eğilim/bilgi olup olmadığı ya da var ise derecesi hakkında ipuçları vermektedir.

Erken Cumhuriyet dönemi Türkiye'si, Türk devriminin çizgisinde başta siyasal olmak üzere birçok farklı alan ya da yönden köklü değişimlere sahne olmuştur. Aynı dönemde İstanbul ve çevresinde de yaşamsal açıdan renkli bir tabloyla karşılaşmaktır. Özellikle 1920'lerin ortalarında, şehirdeki bu tablonun belirgin bazı çizimleri, Tırşucu Cemal'in kabadayılık maceralarıyla¹ Haliç'teki korsanlık olaylarından,² Vali Raif Bey'in (Bigat) -görevinden alınmasına kadar gidecek- meşhur tatbikatına³ ya da işçilerin sergilediği çeşitli hareketliliklere⁴ kadar uzanmaktaydı. İlginçtir, şehrin bu geniş olaylar yelpazesi içinde hayvanlar da yerlerini alacaktı. Üstelik Marmara Denizi'nde ortaya çıkan oldukça büyük kabul edilebilecek köpekbalığı görüntüleri, bu yelpaze içinde farklı ve sansasyonel renkler ortaya çıkarmıştı. Dolayısıyla esprili bir bakış açısıyla İstanbul'un hayvanlar âleminde de devrimsel açıdan değerlendirilebilecek gelişmelerin yaşandığı ya da başka bir ifadeyle bu âlemde de sarsıcı görüntülerle karşılaşıldığı ileri sürülebilir.

2014 yılında Radikal gazetesi "Marmara'daki köpekbalkları 100 yıldır biliniyor" başlığını atmıştı.⁵ Bu başlık daha çok Marmara Denizi'nin türleri için geçerli görünmekle⁶ birlikte bu coğrafyada görülen köpekbalklarının, özellikle büyük olanlarının hikâyesi çok daha gerilere gitmektedir. Marmara Denizi'nde antik çağlarda yunus ve fok dışında yirtıcı balıklara pek rastlanmamakla birlikte Petrus Gyllius aracılığıyla 15. yüzyılın ilk yarısında İstanbul surlarına yakın bir yerde tutulmuş ve hiçbir balıkçının tanımadığı son derece büyük bir *harharias* cinsi köpekbalığının (büyük beyaz köpekbalığının) görüldüğü kayıtlara geçmiştir. Böyle balıklara seyrek rastlandığından kıyıya çekilerek bir canavar gibi sergilenmeleri zamanla gelenekselleşmişti.⁷ Benzer görüntülerle ilerleyen tarihlerde de karşılaşmaktadı. Bu çizimde önemli bir kayıt, 19. yüzyıl sonlarıyla tarihlendirilmektedir. 1881 yılının Şubat ayında Beylerbeyi kıyısında yaklaşık 4 metre uzunluğunda bir köpekbalığı karaya vurmuştu. Kasım ayında ise uzunluğu 4 metre 70

santim olan 1500 kilo ağırlığında bir büyük köpekbalığı Boğaziçi'nde yakalanmıştı.⁸

19. yüzyılın son çeyreği içinde yaşanan bu gelişmelerden sonra 1910'lu ve 1920'li yıllarda Marmara'da büyük köpekbalklarıyla karşılaşmalar sürmüştü. 20. yüzyıl başlarında İstanbul Balıkhanesi'nin müdürlüğünü yapmış olan Karakin Devciyan Efendi, 1331 (1915-1916) tarihli *Balık ve Balıkçılık* isimli, Türkiye'de alanında bir ilk olarak kabul edilen kitabında, "Dersaadet Balıkhanesi'ne gönderilen dört metre tul ve yüzotuzbeş santimetre arzında bir harharyasın karnından sekiz adet torik balığının" çıkarıldığını belirtmektedir. Devciyan Efendi, 1910 Kasım'ında Balıkhanesi'deki görevine başladığından bu köpekbalığı 1910-1915 aralığında yakalanmış olmalıdır.⁹ 1916 yılında Salistra Dalyanı'na yaklaşık 7-8 metrelik bir köpekbalığı girmişti.¹⁰ Kafasından üç kurşunla öldürülen ve büyüklüğü nedeniyle mavnaya yüklenemeyen bu köpekbalığının sadece kafası 200 kilo gelmişti."

Marmara Denizi'nde köpekbalıkları, 1920'lerin hemen başlarında yeniden varlıklarını hissettirmişlerdi. Nitekim Deveciyan'ın tarihlendirmesiyle "1920 senesi Mayıs ayının on yedinci pazar günü", Sedef Adası civarında kılıçbalığı avı sırasında 4 metre 65 santimlik bir köpekbalığı yakalanmıştı. Deveciyan'ın bu hayvanı biz-zat kendisinin incelediği ve notlarını sakladığı anlaşılmaktadır. Onun kayıtlarına göre köpekbalığının "yan kanatları seksen santim boyunda olup sırt kanadı altmış santim yüksek idi. Pek geniş olan başının alt tarafında açılan ağzının alt ve üst çenelerinde ikiser sıra ve her sırada yirmi bir tane hançere müşabih müselles dişleri vardı". Öte yandan Balikhane'de 500 kiloyu aşan tartı olmadığından balık tartılamamış fakat ağırlığı 1200-1500 kilo olarak tahmin edilmişti.¹² Deveciyan tarafından *harharas* cinsi olduğu aktarılan köpekbalığı, ücret karşılığında haftalarca İstanbul Balikhanesi'nde teşhir edilmişti.¹³

MARMARA'DA LODOS MU KÖPEKBALIĞI FIRTINASI MI?

1920'li yılların ortalarında Marmara Denizi, 1881 yılında olduğu gibi ama bu kez daha yoğun hatta belki de önceki dönemlerle karşılaştırıldığında adeta bir köpekbalığı akınına sahne olmuş, 1926'nın Ocak ve Şubat aylarında yine azımsanmayacak büyüklükteki köpekbalıkları¹⁴ Marmara Denizi'nde görünmüştü. Yılın ilk günlerinde muhtemelen 21 Ocak'ta Büyükkada'da iskeleye yakın bir mevkide balıkçılar beş metreden fazla uzunluğa sahip, bir tonu aşkın (1000 okka olarak kaydedilmişti) ve bir metre genişliğinde Cumhuriyet'teki ifadeyle bir "deniz canavarı" yakalanmıştı.¹⁵ *İkdam*'ın bu balıktan bahsedilen Şubat başlarındaki haberine göre "bin kilo sikletinde olduğu görülen" ve o döneme "kadar denizlerimize ve bilhassa İstanbul limanında canavar balığına tesadüf edildiği görülmüştü".¹⁶

Balık, Büyükkada'da Maden tarafından Münif Paşazade Faik Bey'in dalyanına düşmüştü. İlk ağı parçaladıktan ve ikinci ağı çarptıktan sonra

üçüncü ağı takılmıştı. Balıkçılar ağı sudan çıkarmayarak iskeleye kadar sürüklemişler, orada balığı zıpkın ve baltalarla öldürmüşlerdi. Büyüklüğünden dolayı sahile Cumhuriyet'teki ifadeyle "ancak kısm-ı ulyayı çıkarılabildiği" (yani üst kısmı, gövdenin baş tarafı). Balığın baş kısmının 200 okka ağırlığında olduğu tahminlerine yer verilen haberde, hayvanın akşama kadar deniz kenarında kaldığı ve ancak akşamüstü bir motora bağlanarak balikhaneye götürüldüğü anlatılmıştı.¹⁷ İlerleyen günlerde gazetelerde çıkan haberlerden, bu büyük köpekbalığının 36 lira karşılığında satılarak Yunanistan'a gönderildiği izlenebilmektedir.¹⁸ Öte yandan balıkçılar, o tarihe kadar Marmara ve Karadeniz'de bu derece büyük bir balığa rastlamadıklarını dile getirirken yakın zamanda yaşanan fırtınalar nedeniyle Marmara'ya sürüklendiği yorumlarıyla yaşananları açıklamaya çalışmışlardı. Cumhuriyet'teki nihai çıkarım, "İol günlerde eğlencesiz halin ada sakinlerine iyi bir temaşa mevzu" olduğu yönündeydi.¹⁹

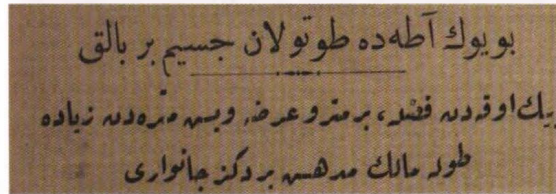
Cumhuriyet ve *İkdam* gibi günlük gazetelerin birinci sayfa haberlerine göre 1 Şubat 1926 tarihinde bu kez daha da büyük bir köpekbalığı yakalanmıştı. 2 Şubat tarihli *İkdam*'da 40 balıkçı tarafından sahile çıkarılabilen balığın büyüklüğü, "şehrimizde misli görülmemiş bir köpek balığı" manşetiyle tanımlanmaya çalışılmış

ada ırgıncılarından Hoca-zade Yakup Efendi'nin ırgıp alamanacıları ağına düşmüş ve ağıları parçalamıştı. Gazetede anlatılan balıkçılar tabanca, zıpkın ve baltayla hayvanı yaralamışlar, parçalanmış ağılarla sahile çekmişlerdi. Balikhane'ye nakil işlemi, gelen motora yüklenemediğinden sorun olmuş, balık ancak çekilerek götürülebilmeyişti. "Adeta bir kuyu ağzının açıklığı kadar geniş olan karnı kısmen açılmış" ve içinden yaklaşık 350 kiloluk bir orkinos, bir yunus iskeleti ile birçok torik çıkmıştı.²⁰

Cumhuriyet'teki biraz daha farklı aktarıma göre köpekbalığı Beykoz'da balık ağlarının içine düşmüş, kurtulmak için çabalarken ağıları yırtmış ve yaralanarak ölmüştü. Ölü köpekbalığının su yüzüne çıkması üzerine polis ve Balikhane telefonla durum-

Resim: Rıdvan Tezel, "Karekin Deveciyan Efendi ile Bir Mülakat-Karekin Deveciyan Efendi'nin Evinde Ziyaret", *Balık ve Balıkçılık* 2/10 (Ekim 1954): 18. Deveciyan, 1945 baharında yayımlanan bir makalesinde, Türkiye sularında avlanan köpekbalıklarının midesinden insanlara ait organ ya da parçanın hiçbir zaman çıkmadığını yazmıştı. Karakin Devecioğlu, "Köpek Balığı", *Balıku* 9-10 (Şubat-Mart 1945): 16.

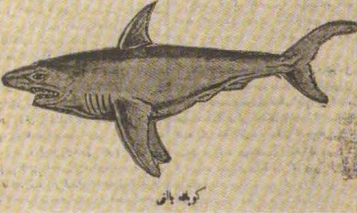
Cumhuriyet, 23 Kânunusani 1926, no. 615, s. 1.

ve bir öncekinin "iki misli sikletinde" olduğu belirtilmişti. Gazetede köpekbalığının Adalar civarında yakalandığı kaydedilmişti. Ayrıca Adalar'daki balıkçıların civar sularda köpekbalıklarının dolaştığını hissettiklerinden bu durumu gözetenek geceden ağlarını atıkları, sabah saatlerinde ağlarda bir karışıklık gördükleri ve köpekbalığının ağlara takıldığını anladıkları yazılmıştı. Köpekbalığı,

dan haberdar edilmiş, ardından balık, Beykoz'a gönderilen bir motorla balikhaneye taşınmıştı. Gazetede ki habere balığın büyüklüğünden dolayı onu taşıyabilecek kantar bulunamadığının altı çizilmişti. Balıkçılarla hayvanı görmeye gelenlerin ilk tahminleri, köpekbalığının 4 ton civarında olduğu doğrultusundaydı.²¹ Cumhuriyet'in 4 Şubat tarihli sayısında balık hakkındaki yazıya "Ada

شہر مزادہ مثلی کورولہ مش بر کوپک بالغی

باقی طائر جو آئندہ طوطی دی. مارشنگ ہوج ڈالنی کھلون پر بالکل
میں ہونے والی اسکیٹی ورجیٹ مارک بالی ٹھہرا دینے. بالی کو ڈھونڈنے کے
لیئے انھوں نے کھینچنے والی باغی وچا کے بالی ساحل چٹانہ پھیلنے

İkdam,
2 Şubat 1926,
no. 10349, s. 1.

açıklarında tutulan balığın" ifadeyle giriş yapılarak Beykoz'da yakalandığı bilgisi Adalar olarak düzeltililecekti.²²

Köpekbalığını yakalayan Yakup Kaptan ile Kalkavanzade İbrahim Kaptan, *İkdam* muhabirine açıklama yapmıştı. Balıkçılar, Emval-i Metruke'nin volilerini kiraladıklarını, ağlarına giren torikleri köpekbalıklarından korumak için yedek ağlar kurduklarını, birkaç gün önce ("geçen gün") diye ifade edilmmişti) böylece bir köpekbalığını bu ağlara takıldığını

gazetinin muhabirine anlatmışlardı. Sabaha kadar boğuştuğu ağları parçalayan köpekbalığı sonunda boğularak su yüzeyine vurmuştu. "Faka biz canavarı bu kadar büyük tahmin edemiyorduk" diyen Yakup Efendi, getirttikleri motorla hayvanı yüzdürerek Galata Köprüsü'nün gözünden geçirdikten sonra Balıkhane'ye ulaştırdıklarını belirtmişti. Ayrıca "Şimdiye kadar içimizde Karadeniz'de, Marmara'da, Rusya sahillerinde büyük balıkçılıklar yapmış adamlar vardır, bu derece müthiş ve kuvvetli bir köpek balığı görülmemiştir. Balığın tutulması bizim bin beş yüz liralık ihtiyat ağlarımızın parçalanmasına mal olmuştur" cümleleriyle hayvanın büyüklüğünü karşılaştıranları yakalanmasının bedeline de değinmişti.

Gazetelerin manşetinde kırk balıkçı-
nın balığı sudan çıkardığından bah-
sedilirken, haberin içinde bu işi kırk
aşan sayıda balıkçıının yaptığını, önce
hayvanı güçlükle iskeleye sonra da
Balıkthane'nin alt katına taşıdıkları
yazılmıştı. Bu arada büyük bir köpek-
balığının yakalandığı haberi yayılın-
ca görmek isteyen binlerce kişi adeta
Balıkthane'ye hücum etmişti. Böyle

insan iskeleti, üç çift çizme ve fes bulunduğu gibi aşısız söylentiler etrafa yayılmıştı.²³

İkdam'da balığın camgöz türüne girdiği ve tahminen 5 metre uzunluğunda, 1,5 metre genişliğinde olduğu aktarılmıştı. Yüzgeçleri, gazetedeki anlatımla, "yanaklarındaki kanatları bir metre uzunluğunda" idi ve alt dişleri çift sıra, üst dişleri ise tek sıraydı. Dişlerin uzunluğu bir parmak kadardı. Ağız açıklığı bir arşından fazla idi yani 68 santimi aşmaktaydı. Gazetenin haberine göre kaç kilo çektiği bilinmemekle birlikte ilk aşamada yaklaşık 2000 kilo olarak tahmin edilmişti.¹⁴ 3 Şubat baskısında yine tahmin yürütülerek 3000 kilo olduğu yazılmış.¹⁵ 14 Şubat tarihli sayıda ise balığın ağırlığı yaklaşık 5000 kilo olarak verilmişti.¹⁶ Cumhuriyet'in 3 Şubat baskısında yani henüz köpekbalığının yakalandığı ilk günlerde 5000 kilo kadar olduğu ve o güne kadar emsalinin İstanbul'da görülmediği ileri sürülmüştü.¹⁷

İSTANBUL'DA KÖPEKBALIĞI TEMAŞASI

Yakup Efendi, ağlarına düşen balığı Tayyare Cemiyeti'ne hediye etmişti.²⁸ *Cumhuriyet*'teki ifadelerle "alelacele-iç deniz canavarlarının" ufak bir ücret karşılığında "Tayyare Cemiyeti" tarafından Taksim Stadyumu'nda halka teşhir" edilmesine karar verilmişti. Nitekim cemiyetin İstanbul Merkez Şubesi'nden Sadı Bey, balığın "asker ve çocuk bedi guruş, başbozruk on guruş mukabilinde" sergileneceğini basına açıklamıştı.²⁹ Bunun üzerine 2 Şubat'ta yirmiyi aşkın hamalın büyük çabasına bağlı olarak köpekbalığı bir arabaya yüklenerek üstü örtülmüştü. Gayet büyük ve dört mandanın çektiği bu araba aracılığıyla hayvan ağır ağır Şişhane, Tepebaşı ve Beyoğlu üzerinden stadyuma taşınmıştı.³⁰ Bu taşınma sırasında balığı görmek isteyenler yüzünden "köprü üzeri adeta geçilmez bir hale gelmiş idi". Hayvan İstanbul halkının izdiham yaratmasına yol açacak derecede ilgi çekmiş, ayrıca halk üzerinde şaşırtıcı bir etki bırakmıştı.³¹

ددرت طون تقلتندہ بر بالق یا قالاندی

دون جسم بر لوک بانی بکموده کی اغر ایچنه دوشمش و بردها چیقاماشد،
بالق خصوصی بر و طورله بالقناهیه کوتورولشد

دوره يكفون اغلرينه دوشو جسم كورك باغلك باقغاره ده آله سوره لغون رسمى

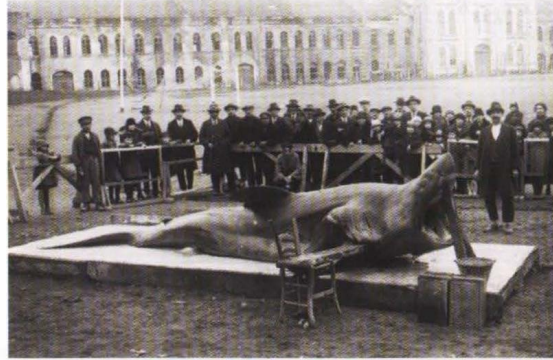
Tayyare Cemiyeti, hediye edilen köpekbalığını 3 Şubat'tan itibaren meraklılarına sergilemeye başlamıştı. Bir günlük hasılatın yaklaşık 200 lira-yı bulduğu gazetelere haber olmuştu. Öte yandan balık üç günlük sürede çürümeye başlayınca stadyumda balığın büyüklüğü oranında bir havuz açılmış ve baytar gibi çeşitli uzmanlardan oluşan ekipler ilaçlama yaparak balık üstünde mumyalama çalışması yürütmüştü. *Cumhuriyet*'te yer verilen bazı uzmanların açıklamalarına göre, balık mumyalama aracılığıyla Tutankamon'un mumyası gibi asırlarca korunabilecekti. Bununla birlikte gazete cephesince, seyirciler gelmeyince "balığın icabına bakılacağı" görüşü savunulmuştu.³²

Akşam gazetesinde de 7 Şubat'ta "mahud deniz canavarının teşhirine" başlandı, 2 Şubat tarihli *Cumhuriyet* gazetesinde yayımlanmış olan resimle birlikte ilan edilmişti. 7 ve 8 Şubat tarihlerinde balığın teşhirinin süreceği, Mahir ve Kenan Beylerin hayvanın tahniti için çalıştıkları, başarılı olmaları halinde balığın sergisinin 15 gün daha uzayacağı yazılmıştı.³³ Büyük köpekbalığının teşhiri, Şubat ortalarına kadar Tayyare Cemiyeti yararına 1750 liralık bir gelirin toplanmasını sağlamıştı.³⁴

Bu büyük köpekbalığının —muhemen büyük beyaz köpekbalığının— halk üzerindeki etkisinin uzun süre hissediliciliği görülmektedir. Nitekim Eser Tutel, "Özlemin Tadı Başkadır" adını taşıyan kendisine ayrılmış sütunlardaki "Taksim'de Kıtlardan Bozma Bir Top Sahası Vardı" başlıklı yazısında dönemin basınında çıkan köpekbalığı hakkındaki haberleri de doğrulayacak şekilde şu anlatıya yer vermişti: "Son olarak, dev bir köpekbalığı bile burada görücüye çıkarılmış! Köpekbalığı nasıl olur da görücüye çıkarılmış, demeyin! Basbayağı çıkarılmış, işte! Hiç unutmam, habam, nasılsa 6-7 m. uzunluğunda koskoca bir köpekbalığı yakalayan balıkçıların bu deniz canavarını getirip gülerce bu stadin ortasında halka teşhir ettiklerini anlatırdı. Sonunda bu korkunç balık azmanı, ıçıkta durmaktan kokmaya başlamış

da, balıkçıları çaresiz onu apar topar alıp götürmek zorunda kalmışlar."³⁵

Ancak ikinci ve bu çok büyük köpekbalığının sonra görülen o ki, Marmara'ya köpekbalığı akını durmamıştı. *İkdam*'daki açıklamaya göre Adalar civarı bölgesinin en derin mevkiini oluşturmaktaydı ve burası 1926

Kıyıda teşhir edilen köpek balığı. Fotoğraf: Selahaddin Giz.

İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Arşivi Depo Kütü. 088, FKA 004739

1920'lere tarihlenen bu fotoğraf, *National Geographic Türkiye* tarafından da yayımlanmıştır. (Hakan Kabasakal, "Akdeniz ve Türkiye, Büyük Beyaz Geri Doner mi?", *National Geographic Türkiye*, Temmuz 2016, s. 109). Gazete haberleri göz önüne alındığında Şubat 1926'nın ilk yarısında çekilmiş olmalıdır. Sadullah Yaşar'ın habere göre köpekbalığının da bu balık olması muhtemeldir: "Aslında İstanbul gazetelerinin böyle bir balık hakkındaki neşriyatını bulasaten edercileriz. Canavarın karnı yarılığında derunundan beheri 200 kilo sikkisinde iki tane Ton balığı ve bunlardan başka da 300 kilo ağırlığında bir Yunus balığı zühur etmiştir. Meşkur canavarın tülü 8 metre olup sikkide 4.500 kiloya müteavizdir." (Sadullah Yaşar, *Böğaziçi Balıkları, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul 1937*, s. 59).

başları itibarıyla köpekbalıklarının çok sık görüldükleri bir alan olmuştu. Gazetenin 14 Şubat tarihli sayısında evvelki gece olarak ifade edilen,³⁶ *Cumhuriyet*'teki tarihlendirmeye göre ise 11 Şubat 1926'da 1500 kilo olduğu tahmin edilen, 4 metre uzunluğunda üçüncü bir köpekbalığı Kir-yako adlı adalı bir balıkçı tarafından yakalanmıştı. Yine *Cumhuriyet*'in tasviriyle yalnız bir kanadı 1 metre olan ve başında 5 kat nefeslik bulunan köpekbalığı, 13 Şubat sabahı balıkhaneye getirilmişti. Balık —bir önceki daha büyük olmasına rağmen 40 kişilik taşıyıcı gruptan bahsedilerek— ancak 50-60 kişinin çabasıyla karaya çıkarılabiliyordu. Ocak sonlarında yakalanan ilk köpekbalığıyla karşılaştırıldığında bu üçüncü balık daha büyüktü. Gazete haberlerine göre meraklılarının izdihamı nedeniyle Balıkhaneye Müdürü, balığı saklı bir yere koymak zorunda kalmıştı.³⁷

Aynı gün öğle vaktı balıkhaneye gelen 20-25 yaşlarında genç bir balıkçı olan Kiryako, *Cumhuriyet*'in muhabiriyle röportaj yapmıştı. Açıklamalarına göre ilk büyük köpekbalığı yakalandıktan sonra böyle bir balık

yakalama hevesine kapılmış ve bir hafta kadar denizde peşlerinden koşmuştu. Nihayet 11 Şubat Perşembe günü iki tayfasıyla birlikte Sedef Adası açıklarında 200 kulaç (aşağı yukarı 400 metre) uzunluğunda ve yaklaşık bir parmak kalınlığındaki orkinos olta³⁸ ile saat 13'te köpekbalığını yakalamıştı. Köpekbalığı-

la mücadele ederek Sedef Adası ile Büyükkada açıklarına gelmişti. Daha sonra balık onları Büyükkada'nın Aya Nikola sahilindeki kayalıklara sürüklemişti. Sahildeki 10 kadar temizlik işçisinin yardımıyla kayalıklara sıkışan balığı oradan çıkartarak yakalamışlardı. Böylece 7 saatlik mücadele sonra ermişti. Kiryako, sahile geldiğinde Yuda adlı bir Musevi madrabaza³⁹ balığı 24 liraya satmıştı.

Cumhuriyet'teki ilk aktarıma göre köpekbalığı 14 Şubat'ta müzayedeye çıkarılacaktı.⁴⁰ Fakat gazetenin 16 Şubat baskısında yakalanan üçüncü köpekbalığının da Tayyare Cemiyeti yararına sergileneceğine yer verilmişti. Taksim'de sergilenen büyük köpekbalığının Kadıköy ve Üsküdar halkı tarafından görülmemiş olması nedeniyle yaklaşık 1500 kiloluk en son avlanan üçüncü köpekbalığının Kadıköy'de teşhiri kararlaştırılmıştı.⁴¹ 20 Şubat tarihli *Resimli Gazete*'nin sayfalarına 30 santimlik bir alta iğneyle yakalanan bu balığın resmi taşınırken o zamana kadar yakalanan en büyük köpekbalığının boyunun 4,5 metre olduğu, ağırlığının ise 1500 okkayı aştığı yönünde bir bilgi veril-

mişti." 25 Şubat tarihinde, *Resimli Gazete*'de yayımlanan resme benzer bir fotoğraf *Resimli Perşembe*'de yayımlanmıştı. Şu farkla ki *Resimli Perşembe*'de bu köpekbalığı "Tayyare Cemiyeti" menfaatine teşhir edilen 1500 okkalık balık" olarak tanıtılmıştı.⁴³ Belirtmek gerekir ki Ocak-Şubat 1926 tarihlerinde Türk basınında

köpekbalığı görüntüleri, o sene hüküm süren lodos fırtınalarıyla ilişkilendirilmişti.⁴⁴ Sadullah Ayaşlı da 1937 tarihli eserinde köpekbalıklarının tanıtırken 1925 yılının lodos fırtınalarıyla Marmara'da ortaya çıkan balıklar arasında ilişki kurmuştu. Nitekim eserinde "1925 senesinin şiddetli lodos fırtınaları bu balıklardan bir-

imha edilmeden evvel Büyüka'da'nın 'mavi ve berrak' sularının kendisine 'sım siyah' göründüğünü ve torik düşmanı olan bu balığın bir hamlede karına gitmek tehlikesine katlanacak bir adalının mevcudiyetini tasavvur edemediğini" söylemişti. Yine *Cumhuriyet*'te rastlanan ilginç bir söylem, "yaza kadar cesur balıklarımızın bu deniz canavarlarının hakkından gelmesi" temennisi hakkındaydı.⁴⁵

بو كوك بائي بكن هفته بورك امله آچيقلارنده بروروم باهي طرفندن كوشده كورولن و او تو ز ساتيميز بو ينده بولان اوله ايكه سيله باقلا نئير . شمدى قادار باقلا نان اك بو كوك كوك باليكن بو يورت بچق ميره او زو نولغنده در . قتلده (۱۵۰۰) او قه يي مجاوزا نكده در .

Resimli Gazete, 20 Şubat 1926, no. 129, s. 8.

çıkan yakalanmış köpekbalıklarıyla ilgili resimlerde birkaç tanesi hariç bırakılırsa azımsanmayacak benzerlikler söz konusudur; ancak yine de kesin bir şey söylemek güçtür.

FIRTINA SONRASI KORKU

Cumhuriyet'in muhabiri balıkçılarla ve ilgilileriyle görüşmeler yaparak konuyu irdelemişti. İstanbul balıkçılarının 18 senedir bu balıkları görmedikleri yönündeki açıklamaları gazetedeki incelemeye yansıtılırken kısa sürede üç köpekbalığının avlanması olağanüstü bir gelişme olarak yorumlanmıştı. Ayrıca Büyüka'da ile Sedef Adası açıklarında torik avlandığına ve büyük köpekbalıklarının da bu balıklarla beslenmelerinden dolayı "torik vebası" olarak adlandırıldıklarına dikkat çekilmişti. Bu arada kamuoyunu telaşlandıran

kaçını Boğaz'ın Marmara methaline kadar atmıştı. Gayet muzır olan bu canavarlar birçok ziyanlara sebebiyet verdiklerinden dolayı balıkçıların tarafından bin müşkülât ile ıtlaf edilebilmişlerdi" diye yazmıştı.⁴⁶

Öte yandan çok kısa süre içinde üç büyük köpekbalığının yakalanması, kamuoyunda şaşkınlık ve korku yaratmıştı. *Cumhuriyet*'teki yorum, "sahillerinde aşk, zevk ve eğlence ilahelerinin terennüm ettiği tahayyül edilen Büyüka'da açıklarının" beklenmeyen misafirlere yuva olduğu ve bu gelişmenin öncelikle burada her sene yaz aylarında deniz banyosu yapma alışkanlığı olan ada sakinleri üzerinde bariz bir korku yarattığı şeklindeydi. Nitekim ada denizcilerinden biri *Cumhuriyet*'e yaptığı açıklamada "ada açıklarında görülen canavarlar tamamıyla

Köpekbalıklarının ortaya çıkardığı korku ve kaygılar *Cumhuriyet*'in "Biraz da Şaka" köşesindeki "Köpek balıkları çoğaldıkça..." başlıklı esprili bir içerik taşıyan yazıya da yansımıştı. Burada eskiden köpekbalıklarının Marmara'ya gelmeye tenezzül etmediği, oysa 1920'lerin ortalarında sayılarının arttığı belirtilmişti. I. Dünya Savaşı sırasında Marmara'ya sızan denizaltılara benzetilen köpekbalıklarından kaç tanesinin henüz yakalanamadığı sorgulanmıştı. Bir yandan Marmara balıklarının lezzetli buldukları alaycı bir üslupla aktarılırken aynı zamanda denizaltılardaki telsiz telgraf aracılığıyla kurulan iletişimin köpekbalıkları arasında sağlanıyor olması halinde bunun bir felakete yol açacağı, bütün köpekbalıklarının Marmara'ya toplanabileceği olasılığı vurgulanmıştı. En önemlisi, hissedilen kaygı "Adalarla, Florya'da, Moda'da, Kalamış'ta, Fener'de, Bostancı sahillerinde, Boğaziçi'nde deniz banyoları yapan insanlara saldırırlarsa halımız nice olur" ifadeleriyle yarı şaka yarı ciddi bir üslupla ortaya koyulmaya çalışılmıştı. Bu arada yine şakacı bir üslupla güzel ve çekici kadınların saldırımlarının düşünülmemeyeceği ifade edilmişti. Aynı üslup içinde köpekbalıkları kadın düşkünü ise erkeklerin yaşama şansı kalmayacağı da belirtilmiş ve yazı, canakkale Boğazı'ndan geçememeleri ümidiyle bitirilmişti.⁴⁷

16 Şubat tarihli *Cumhuriyet*'te ise bu kez daha ciddi ve karşılaştırmalı bir yazıyla köpekbalıkları meselesi ele alınmıştı. Kısa süre içinde yakalanan köpekbalıklarının Adalar halkı üzerinde zannedildiğinden çok daha fazla etki yaptığı, köpekbalığı avının

gündemi belirlediği ve çeşitli söylemlerin ağırlık kazandığı üzerinde durulmuştur. Özellikle bu dedikoduların Adalar halkının korku ve endişelerini şiddetlendirdiğinin, bu doğrultuda 100'ü aşan sayıda köpekbalığından bahsedilmeye başlandığının altı çizilmiştir. Aynı yazıda ilk aşamada köpekbalıklarının Marmara'ya fırtınaların etkisiyle geldiklerinin düşünüldüğü, fakat büyük balık avlamakla geçimini sağlayan ve daima tehlikeler karşısında bulunan Türk balıkçıların bu iddiaları kabul etmedikleri hatırlatılmıştır. Balıkçılar, köpekbalıklarının tarihi İstanbul sahillerinin en eski misafirleri olduğu kanaatindeydiler. Gazetede aktarıma göre köpekbalıklarının ağlara takılmaya başlamasından itibaren balıkçılar kendi şartları içinde incelemeler yapmışlardı. Onlar köpekbalıklarının dış denizlerden geldiğini, özellikle Bostancı'da Hayri Paşa Köşkü'nün bulunduğu mevki hizasında sahil boyunca kayalıklarda yuva yaptıklarını düşünmekteydiler. Bu değerlendirmelerini Adalar Liman İdaresi'ne bildirmişler ve köpekbalıklarının imha edilmesi için dinamit kullanılmasına izin verilmesini istemişlerdi. Balıkçıların açıklamalarına göre Bostancı sahillerinde türeyen köpekbalıklarının sayısı 50'yi aşmıştı. Cumhuriyet'te bu değerlendirmelerin doğruluğunun bilinmediği ancak halkın kaygılarının kesin olduğu belirtilmişti.⁴⁸ O günlerde köpekbalıklarına karşı alınacak tedbirler *İkdam*'a da yansımıştı. Gazetede, köpekbalıklarının diğer balıkları göç ettireceği korkusunun balıkçılar arasında yaşandığı vurgulanmıştı. Bu bağlamda palamutların içine dinamit yerleştirilmesinin ve böylece köpekbalığı tehlikesinin bertaraf edilmesinin düşünüldüğü yönünde bir istihbarata ulaşıldığı da nakledilmişti.⁴⁹

KÖPEKBALIKLARININ ARDINDAN

Erken Cumhuriyet döneminin köpekbalıkları hikâyesini çıkarımlar etrafında toplamak açısından öncelikle şunu belirtmek gerekir ki birtakım tepkileri doğuran temel gelişme, "canavar" olarak nitelenen büyük köpekbalıklarının *İkdam*'da da (ya da

bazı bilimsel eserlerde de) bahsedildiği üzere orkinos ya da torik sürülerini takiben Marmara'ya girmesi idi. Kuşkusuz bu nokta, o günlerde Marmara'daki balık çeşitliliği hakkında bir izlenim edinmeyi kolaylaştıracak niteliktedir. Bu arada Deveciyan'ın göçmen balıklar gibi bazı balık türleri hakkında Türkiye'deki balıkçıların bilgilerinin sınırlı olduğu, balıkçılığın bilimsel açıdan gelişmediği ve av araçlarında yetersiz kaldığı yönündeki açıklamaları gözetildiğinde⁵⁰ bu yaşananlar, Cumhuriyet'in ilk yıllarında Türkiye'de köpekbalıkları hakkında, özellikle basın ve halk düzeyinde ne derecede bilgi sahibi olunduğunu da göstermekteydi. En azından bu yönde bir fikir edinmek açısından yardımcı oldukları ya da bu çizgide bir örnek teşkil ettikleri ileri sürülebilir.

Öte yandan yaşananlar, basın haberleri ve halkın tepkileri dolaylı ya da doğrudan devrin anlayışını sergilemekte, günümüzün doğal yaşamı koruma anlayışı/bilinci ve çevre hassasiyetine yönelik o dönemde bir eğilim/bilgi olup olmadığı ya da var ise derecesi hakkında ipuçları vermektedir. Böyle veriler dönemin

anlayışının günümüzden farklılığının belirlenmesine yardımcı olduğu gibi bugünlere ulaşan çizginin evrimi açısından da değer ifade etmektedir.

Erken Cumhuriyet döneminde Marmara Denizi'nde kısa süre içinde ortaya çıkan, oldukça büyük kabul edilebilecek üç köpekbalığı, halkta ve balıkçılarda farklı dinamiklere dayalı olarak ilgi, şaşkınlık ve bunlar kadar korku da yaratmıştı. Tüm bunlar, bir yandan bu hayvanların kısa süreli de olsa İstanbul ve civarında biraz gürültü çıkardıklarını gösterirken bir yandan da erken Cumhuriyet döneminde çok önem verilen havacılık yönündeki çalışmalara—biraz da esprili bir bakış açısıyla—büyük köpekbalıklarının azımsanmayacak katkısı ortaya koymaktaydı. Dolayısıyla Marmara'da ortaya çıkan köpekbalıkları havacılık çalışmalarına katkılarıyla tarihin somut bir örneği olarak değerlendirilebilecek konuma sıçramaktaydılar. Ancak en önemlisi yarattıkları etkiyle tarihin sessiz tanıkları olma sınırının biraz ötesine geçmişlerdi.

EMİNALP MALKOÇ
İTÜ ATATÜRK İLKELERİ VE
İNKILAP TARİHİ BÖLÜMÜ

Cumhuriyet,
15 Şubat 1926,
no. 638, s. 1.

DİPNOTLAR

- 1 Erimalp Malkoç, "Reading Turkish Cemal Akif within the Context of the Period", *International Journal of Turcology* 22 (23): 134-150.
- 2 "Halîç'e korsanların yeni bir baskını", *Cumhuriyet*, 19 Teşrinievvel/Ekim 1924, sayı 162, s. 6; "Halîç'e korsanlar cinsi atıyor", *Cumhuriyet*, 23 Teşrinievvel 1924, sayı 166, s. 6.
- 3 Erimalp Malkoç, *Cumhuriyet'ten Büyük Şeyve'e Ankara İstisna Bulunu* (1923-1927) (İstanbul: Derin Yayınları, 2014), s. 351-357.
- 4 Ayrıntı için bkz. Mete Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar 1908-1925*, c. 1 ve 2 (İstanbul: İletişim Yayınları, 2009); Erimalp Malkoç, "Erken Cumhuriyet Döneminde 1913 Sinifına Resmî Bir Bakış Açısı: Cumhuriyet Gazetesinin Gözünden Amma Teali Cemiyeti", *Atatürk Araştırma Merkezi Bülteni* 36(9) (Bahar 2015): 29-67; Zeki Toprak, *Türkiye'de İktisadi Sınıflar 1908-1926* (İstanbul: Tanrı Vakfı Yayıncıları, 2016); Erimalp Malkoç, *Meslek Gazetesi 1924-1925*, *Türkiye'de İktisadi Hayat ve Zevklerde Kömür Havzası* (İstanbul: Doğu Kitabevi, 2017).
- 5 Gazetede Bozcaada köpekbalığının ilk kez 1923 yılında İtalyan araştırmacı Emilio Ninni tarafından kayıtlı olarak görüldüğü bilgisi aktarılmıştır. <http://www.radikal.com.tr/cevre/marmaradakı-kopekbaliklari-100-yildir-bilinmiyor-1233004/>
- 6 Karakın Deveciyan'ın kaleme aldığı 1331 (1915-1916) tarihli kitap, bu bilginin doğruluğu açısından ele alınabilir. Deveciyan, *Balık ve Balıkçılık* (Dersaadet, 1331). Karakın Deveciyan, *Türkiye'de Balık ve Balıkçılık*, 2. bs., çev. (Fransızca'dan) Erol Üyeaparcı (İstanbul: Aras Yayıncılık, 2017). Öte yandan "Balıkların hakiki ve başlıca doğmaları köpek balıklarıdır... Balıkların doğmaları sırasında hatta başında insanın bulundurulması, büyük bir hata olmaz zannedim" şeklinde düşünen Deveciyan, Türkiye sularında avlanan ve az çok birbirine benzeyen köpekbalığı cinsinin çok olduğunu belirtirken şu bilgileri aktarmaktadır: "Harharası ki nevidir. Birisi asıl harharas olup bunun ilmi adı Carcharodon rondelotti (M.H.) diğer nevi diğ burun harharası (Lamna Carubica, sm) dir. Parmuk balığı (Carcharias glaucus: Rand) sapan balığı (Alipias vulpes, gn) asıl köpek balığı (muretus vulgaris: Mull) cam güc (galus canis Rond) buz cam güc (Noidanus griesus gn) muhtazulu cam güc (acantis vulgaris: Rissoldi) Karakın Devecioğlu, "Köpek Balığı", *Balıkçı*, 9-10 (Şubat-Mart 1915): 12. Sadullah Ayaslı, 1937 tarihli Boğaziçi'nin Balıkları adlı eserinde köpekbalıklarının tanıtarak şu ifadeleri yer vermiştir: "Köpek balığı (Carcharias glaucus L.). Azami 12 y 9 metre dir. Bu hayvanın rengi kumsarıdır. Karu ve yanları nispeten açık bir tondadır. Tırpan şeklindeki göğüs yüzgeçlerinin üst kısmı mavimsi... Köpek balıklarının bu nevi ekseriya açık denizlerde, enginlerde ve sathi bahre yakın su tabakalarında yaşar. Bu hayvanlar o kadar vahşidirler ki yüzen insanlara ve hatta büyük hayvanlara bile saldırırlar. Tekesür ameliesiyi sahile yakın yerlerde cereyan eder. Bu balıklar diğer bir çok cinster gibi yumurtalarını ve tohumlarını denize dokmezler. Yükarı zikrolunan ameliesiyi çiftleşmek suretiyle cereyan eder. Neceide her 4-5 balık 30-50 canlı yavru doğurur. Yörümara sahillerinde diğer bir cins ve Scyllidae'lere mensup küçük bir köpek balığı yaşamaktadır... Sadullah Ayaslı, *Boğaziçi Balıkları* (İstanbul: Cumhuriyet Matbaası, 1977), s. 59. Ayaslı'nın köpekbalıkları hakkındaki yaklaşım bir sayfalık bu değerlendirmesine Jak Deleon da yer vermiştir. Jak Deleon, *Bir Tutam İstanbul* (İstanbul: Altın Kitaplar, 1993), s. 162. Murat Arslan, *İstanbul'un Antiközgeli Tarih*, *Klasik ve Helenistik Dönemler* (İstanbul: Odin Yayıncılık, 2010), s. 420. Hakan Kabasakal'ın *National Geographic Türkiye* dergisindeki yazısında belirttiği gibi göre İtalyan köpekbalığı uzmanı Alessandro de Maddalena'nın küratörlüğünü yaptığı,

yeni verilerle biraz daha kalabalıklaşan Akdeniz Büyük Beyaz Köpekbalığı, Yeni Bankas kayıllarından Akdeniz'de 1547'ten 201'e kadar 596 büyük beyaz köpekbalığı yakalandığı bilgisine ulaşmaktadı. 2012 yılında Akdeniz'in Büyük Beyazları adıyla kitaplaştırılan yeni bankasında Akdeniz'de en son 5 Ağustos 2011'de Adıyarkın'ın Karadağ kıyılarında 2 metre den biraz daha uzun bir büyük beyaz yakalandığı yazsa da, bu olaydan sonra Akdeniz'de başka büyük beyazlar da görülmüştü. Türk sularında yaşayan büyük beyazların hikayesi de, Akdeniz'in farklı bölgelerinde yakalanmış olan hemcinslerinin hikayelerinden geri kalmayan köklü bir geçmişe sahiptir. Bu sulardaki varlığı daima tartışma konusu olan ve çoğu zaman inkâr edilen büyük beyaz köpekbalığının kıyılarımdaki varlığına işaret eden somut kanıtlar azımsanamayacak kadar çoktur. Türk sularındaki büyük beyazların hikayesi 1553 yılında başlamış. Bu açıdan bakıldığında Akdeniz'de büyük beyazın resmen kayıt altına alındığı ilk yerlerden biri de aslında Türkiye kıyılarıdır. Yurttaş Rendeles gibi kendisi de bir doğabilimci olan Pierre Bellon 1553'te yayımlanan *De Annotibus* isimli eserinde İzmir kıyısında yakalanmış olan bir büyük beyazdan bahsetmektedir. Ancak Türkiye'nin çevresindeki denizlerde büyük beyaz köpekbalığı ile bir sonraki karşılaşma için tam 320 yıl geçmesi gerekecekti. Hakan Kabasakal, "Akdeniz ve Türkiye, Büyük Beyaz Geri Döner mi?", *National Geographic Türkiye* (Temmuz 2016): 108-109. Kabasakal'ın makalesindeki bu bilgiler dönemsel açıdan Arslan'ın P. Gyllius kanalıyla aktardıklarıyla uyumaktadır.

8 Kabasakal, kitabında ve *National Geographic Türkiye* dergisindeki yazısında bu köpekbalıklarının büyük beyaz köpekbalığı olduğunu belirtmektedir. Hakan Kabasakal, *Büyük Beyaz Bilmeye* (İstanbul: Naviga Yayınları, 2015), s. 116-117; Kabasakal, "Büyük Beyaz Geri Döner mi?", s. 109.

9 Deveciyan, *Balık ve Balıkçılık*, s.168-169; Deveciyan, *Türkiye'de Balık ve Balıkçılık*, s. 11, 105; Rıdvan Tezel, "Karakın Deveciyan Efendi ile Bir Mülakat-Karakın Deveciyan Efendi'nin Evinde Ziyaret", *Balık ve Balıkçılık*, c.2, s. 10. Ekim 1954 s. 18-21; Ahmed Yüksel Özmere, *Haaretz'in Çekilmiş Üstüdü* (İstanbul: Kültür Yayıncılığı, 2007), s. 53-54. Zaten 1925 baharında kaleme aldığı bir yazısında Deveciyan, Türk sularında ara sıra büyük köpekbalığı avlandığını haberliktikten sonra "25-30 sene mukaddem İstanbul sularında avlanan ve vakitile ahalı ve teşhir edilerek iki muazzam köpek balıkları'ndan bahsetmiş. bunlar hakkında bir makale yazacağımı belirtmiş. Makale yazma vaaadini bu ifadelerle yer verdiği derginin bir sonraki sayısında yenne getirmişti. Devecioğlu, "Köpek Balığı", s. 16. Kabasakal'ın çalışmasında Deveciyan'ın kitabında bahsettiği köpekbalığının yakalanışı 1920'lerle ilişkilendirilmiştir. Kabasakal, oge, s. 121-122.

10 Deveciyan balığın büyüklüğünü "yukarıda tarif 1 Mayıs 1920'de yakalanan 4 metre 65 santimlik balık olan cinsten ve o balığın hemen iki misli derecesinde" diye tanımlamıştı.

11 Karakın Devecioğlu, "Köpek Balıkları-2", *Balıkçı*, S. 11-12/Nisan-Mayıs 1945, s. 10. Kabasakal, oge, s. 118.

12 Deveciyan'a göre 1500 kiloluk balıkların "harikulade geniş olan ve vücudunun hemen nefes teshil eden kamından sekiz teneke su, üç yüz kiloluk bir orkinosun kırılması, bir kilon balığının bel kemik, birkaç torik balık Küçük bir 115 ve sair mevad ile dolu olmasından olsa gerek". Devecioğlu, "Köpek Balıkları-2", s. 10.

13 Kabasakal da bu köpekbalıklarının büyük beyaz köpekbalığı türünde olduğunu belirtmektedir. Karakın Devecioğlu, "Köpek Balıkları-2", s. 10; Kabasakal, oge, s. 118-119.

14 Muhtemelen yine büyük beyaz köpekbalıkları idi ya da en azından biri öyle idi. Ancak büyük beyaz köpekbalığı olup olmadıkları ya da yakalanan köpekbalıklarının türleri gibi bir konu, bu yazının kapsamına girmemektedir. Zaten her şeyden önce böyle bir konu, yazarın uzmanlık alanıyla ilgili değildir.

- 15 "Büyükkada'da tutulan cesim bir balık", *Cumhuriyet*, 23 Kânunusani/Ocak 1926, no. 615, s. 1.
- 16 "Şehrimizde misli görülmemiş bir köpek balığı", *İkdam*, 2 Şubat 1926, no. 10349, s. 1.
- 17 "Büyükkada'da tutulan cesim bir balık", s. 1.
- 18 "Ada açıklarında yakalanan üçüncü canavar", *Cumhuriyet*, 14 Şubat 1926, no. 637, s. 1-2.
- 19 "Büyükkada'da tutulan cesim bir balık", s. 1.
- 20 "Şehrimizde misli görülmemiş bir köpek balığı", s. 1. Ayaslı'nın yakalanan büyük köpekbalığı hakkında İstanbul basınından yaptığı özet aktarım (Ayaslı, oge, s. 59) Kabasakal tarafından da kullanılmıştır. Yazar, Ayaslı'nın ögen şeklindeki köpekbalığı dışlarını tarif ederken büyük beyaz köpekbalığının en ayıncı özelliğini aktardığına işaret etmektedir. *Cumhuriyet*, s. 122-123.
- 21 "Dört ton sikkilinde bir balık yakalandı", *Cumhuriyet*, 2 Şubat 1926, no. 625, s. 1.
- 22 "Teşer edilenbalık", *Cumhuriyet*, 4 Şubat 1926, no. 627, s. 3.
- 23 "Şehrimizde misli görülmemiş bir köpek balığı", s. 1-2.
- 24 "Şehrimizde misli görülmemiş bir köpek balığı", s. 2.
- 25 "Canavar balığı", *İkdam*, 3 Şubat 1926, no. 10350, s. 1.
- 26 "Adalar açıklarında müdhis bir canavar balığı daha yakalandı", *İkdam*, 14 Şubat 1926, no. 10351, s. 1.
- 27 "Cesim balık", *Cumhuriyet*, 3 Şubat 1926, no. 626, s. 2.
- 28 "Şehrimizde misli görülmemiş bir köpek balığı", s. 2.
- 29 "Cesim balık", s. 2.
- 30 "Cesim balık", s. 2; "Canavar balığı", s. 1.
- 31 "Canavar balığı", s. 1.
- 32 "Teşer edilen balık", s. 3. 1925 Ekim'inde Mısır'daki kazılarda bulunan antik kaplı üç katlı lahit ve Tutankamon'un mumyası, o günlerde Türk basınıının gündemini ıggal eden konuları arasındaydı. *Seruet i Tümen*, 25 Şubat 1926, no. 1541-67, s. 23-233; *Resimli Gazete*, 20 Şubat 1926, no. 129, s. 1.
- 33 "Beyoğlu'nda diinkil kalabalık", *Akşam*, 7 Şubat 1926, no. 2631, s. 1.
- 34 "Deniz canavarları", *Cumhuriyet*, 16 Şubat 1926, no. 639, s. 4. Bu meblağı değerlendirmek açısından 1925 Kasım ortalarında bir kyye yani yaklaşık 1500 gram koyun etinin 65 kuruş civarında olduğunu belirtmek yararlı olacaktır. *Cumhuriyet*, 13 Teşrinisani/Kasım 1925, no. 544, s. 4.
- 35 Eser Tezel, "Ölümün Tadı Başka. Taksim'de Kışladan Bozma Bir Top Başarı Vardı", *Bütün Yüzyıla*, Nisan 2003/4 s. 64.
- 36 "Adalar açıklarında müdhis bir canavar balığı daha yakalandı", s. 1.
- 37 "Ada açıklarında yakalanan üçüncü canavar", s. 1-2.
- 38 Genellikle orkinos ıtalaları bir peimnak kalınlığında ve 30 santim büyüklüğünde ıgne tasdır.
- 39 Hayvan, balık, sebzeye vs'yi yerinden getirerek toplan satan kimse.
- 40 "Ada açıklarında yakalanan üçüncü canavar", s. 1-2. *Cumhuriyet* kadareteyallı olmamakta birlikte benzer açıklamalarla *İkdam* da da karşılaşılmaktadır. "Adalar açıklarında müdhis bir canavar balığı daha yakalandı", s. 1.
- 41 "Denizcanavarları", *Cumhuriyet*, 16 Şubat 1926, no. 639, s. 4.
- 42 *Resimli Gazete*, 20 Şubat 1926, no. 129, s. 8. *Resimli Gazete*'deki resim ve kısa açıklaması —30 santimlik otla ile avlanmasa bilimsel haris— Kabasakal'ın eserinde de geçmektedir. Kabasakal, oge, s. 121-122.
- 43 *Resimli Peynbe*, 25 Şubat 1926, no. 40, s. 8.
- 44 "Ada açıklarında yakalanan üçüncü canavar", s. 1.
- 45 Ayaslı, oge, s. 152.
- 46 "Ada açıklarında yakalanan üçüncü canavar", s. 1.
- 47 "Köpek Balıkları çoğaldıkları...", *Cumhuriyet*, 15 Şubat 1926, no. 638, s. 1-2.
- 48 "Deniz canavarları", s. 4.
- 49 "Canavar balıklarına karşı balıkçıların tedbir", *İkdam*, 15 Şubat 1926, no. 10362, s. 3.
- 50 Deveciyan, *Balık ve Balıkçılık*, Dersaadet 1331 (Mukaddeme'nin numarası ilk sayfa); *Türkiye'de Balık ve Balıkçılık*, s. 15, 17.

ÇANAKKALE MUHAREBELERİNDE BİR KÖPEK: SIR EDWARD GREY

İSMAİL TOSUN SARAL

Köpek, hayvanlar içinde atla beraber insanoglunun en yakın dostudur ve büyük olasılıkla ilk evcilleştirilen hayvan türlerinden birisidir. Köpeğin evcilleştirilmesiyle birlikte insanın doğayı anlama ve doğayı denetim altına alması hızlanmış ve özgüveni artmıştır. Her köpeğin yaşamında en büyük şans ve mutluluk, bir sahibinin olmasıdır. Köpek, sahibinden bakım ve beslenmesine önem verilmesiyle birlikte, sevgi ve anlayış bekler. Beklentisine yeterince kavuşunca da kendisini sahibine adar!

Süvari Kolordusu Karargâh Heyeti ve Sir Edward Grey.

Cepheilerden Kurtuluş Savaşı'na; Türk Kurtuluş Savaşı, haz. Mehmet Özel, c. 2 (Ankara: Ankara Ticaretçisi, 1971).

İşte bu köpeklerden biri de I. Dünya Savaşı'nda Çanakkale cephesinde bulunmuş bir İngiliz köpeğidir. Çanakkale kara muharebeleri sırasında sahibini kaybetmiş, aç, susuz ve bitkin bir halde iken askerler tarafından bulunur. Askerlerin onu komutanları Kuzey Grubu Kurmay Başkanı Kurmay Yarbay Fahrettin (rahmetli Orgeneral Altay) Bey'e hediye etmesi üzerine, her iki tarafa askerlik yapabilen ender bir canlı olur. Yarbay Fahrettin Bey köpeğe İngiliz Dışişleri bakanının adını verir: "Sir Edward Grey"

Fahrettin Altay anılarında olayı şu cümlelerle anlatır: "Amerikalılar henüz savaşa girmemişler, onlardan bir gazeteci bizi ziyarete gelmişti. İngiliz siperlerinden kaçan güzel bir av köpeğini askerler bana hediye ettiler. Adını da 'Grey' koydum. İzmir'in kurtuluşuna kadar yanımda kalan bu köpeği gören Amerikalı gazeteci bana da şunları söyledi: 'Sizin Sir Edward Grey'i bu kadar çok sevdiğinizi tahmin etmezdim.'"

Grey bütün muharebe boyunca Fahrettin Bey'in yanında bulunmuş, onunla beraber Mustafa Kemal

Paşa kuvvetlerine katılmak üzere Anadolu'ya geçmiştir. Fahrettin Paşa 5. Süvari Kolordusu Komutanı olunca Grey de süvari demirbaşı olarak muharebelere katılmış, İzmir'e ilk girenler arasında bulunmuştur. Ölümüne kadar Fahrettin Paşa'nın yanında bir süvari olarak görev yapmıştır.

İSMAİL TOSUN SARAL
TÜRK MACAR DOSTLUK DERNEĞİ BAŞKANI

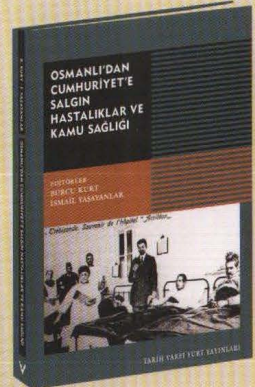
DİPNOTLAR

1. Doğan Kartay, *Türk Çoban Köpeği Akbağ* (İzmir: Seriş Kitapevi Yayınevi, 2011), s. 17.
2. Metin Martı (yay.haz.), *Çanakkale Hatıraları*, c. 2 (İstanbul: Arma Yayınları, 2002), s. 33.

OSMANLI'DAN CUMHURİYET'E SALGIN HASTALIKLAR VE KAMU SAĞLIĞI

Elinizdeki kitap salgın hastalıklar ve kamu sağlığı uygulamalarını, çeşitli tarihsel dönemlerde devlet ve toplum perspektifinden inceleyen bir çalışmaları bütünüdür. İçerdiği yazılar, kamu sağlığı ve kenti sıhhileştirme çabaları çerçevesinde mekân ve kurum özelinde bazı değerlendirmelerde de bulunarak, imparatorluğun ve cumhuriyetin genel sağlık politikası hakkında fikir vermektedir. Bu çalışma, bir taraftan Osmanlı İmparatorluğu'ndan Türkiye Cumhuriyeti'ne uzanan zaman diliminde devletin sağlıklı vatandaşlar yetiştirmek için tesis ettiği kurumları, bireylerin bu uğurda nasıl seferber edildiğini inceleyerek, devletin sağlık politikaları bağlamında zihniyet değişimini ele almakta; diğer taraftan ise toplumun belirleyiciliğine ve sağlık tarihinin uluslararası özelliklerine dikkat çekerek, sınırların sadece devletleri birbirinden ayıran bir hattan ibaret olmadığını gözler önüne sermektedir.

Online Satış: <http://dukkani.tarihvakfi.org.tr/>

Vakıf Merkezi
Barışlar Mah. Ragıp Gümüşpala Cad. No: 10
06104 Etilimöndü/İstanbul
Tel: (0212) 522 02 02 - Faks: (0212) 513 54 00
www.tarihvakfi.org.tr - tarihvakfi@tarihvakfi.org.tr

Ankara İrtibat Bürosu
Selanik Caddesi Tantuk İş Merkezi
No 82/30 06420 Kızılay Ankara
T (0312) 424 05 10 / 424 00 50

TARİH VAKFI

HÜRRİYET KAHRAMANI NİYAZİ BEY'İN GEYİĞİ: REHBER-İ HÜRRİYET

İ. ARDA ODABAŞI

Resneli Niyazi Bey'in geyiği, 1908 Devrimi'nin ikonik sembollerindendir. Devrimin yazılı ve görsel kitle iletişiminde yerini alır. Mistik anlamlar yüklenen "Hürriyet Geyiği", Ramazan ayında halka teşhir edilirken yeni rejimin propaganda araçlarından biri olarak işlev görür. Ancak bu gösteri tam aksı sonuçlar doğuracak ve akıbeti bilinmemesine rağmen geyik özellikle Cumhuriyet döneminde İttihatçılık karşıtı ideolojik inşanın bir malzemesine dönüşecektir.

REHBER-İ HÜRRİYET

Kolağası Resneli Ahmed Niyazi Bey, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin izniyle 3 Temmuz (1908) günü beraberinde kalabalık bir grup olduğu halde Resne'de dağa çıkarak II. Abdülhamid mutlakiyetine isyan eder ve 1908 Devrimi böylece fiilen başlamış olur. Bölgede yirmi gün kadar faaliyet gösteren Niyazi Bey ve arkadaşlarına dağlarda bir geyik katılacaktır.

Selanik'te çıkan *Yeni Asır* gazetesinin müdürü ve başyazarı Fazlı Necib

Bey'in 16 Ağustos'ta gazetesinde konuya kısaca değinmesinden' birkaç ay sonra yayımlanacak olan hatıratında Niyazi Bey, geyikle karşılaşmalarının ayrıntılarını anlatır: Meşrutiyet'in ilanının evvelki günüdür. 22 Temmuz'da, yorgun olmalarına rağmen bir an evvel Manastır'a varmak arzusuyla süratle ilerlemektedirler. Yolda kendilerine katılmak üzere Manastır'dan birkaç gün evvel firar etmiş altı jandarma ile birkaç başıbozuk, yanlarında bir geyik olduğu halde yaklaşır. Kabulleri için Cemiyet tarafından verilen belgeyi gösterirler. Bu arada

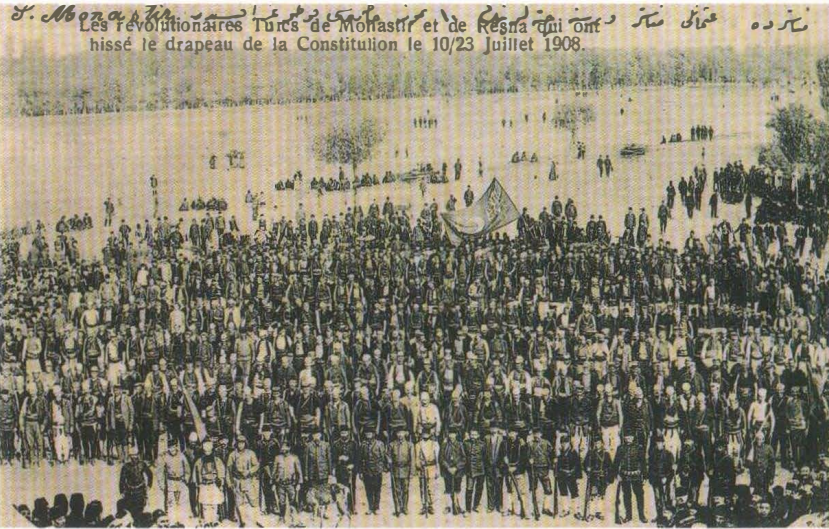
bütün bakışlar geyiğe dönmüştür; kimileri karaca, kimileri merak olduğu iddiasındadır. Jandarmalardan biri durumu açıklayarak merakı giderir. Bunun henüz iki yaşını tamamlamış dişi bir geyik olduğunu ve Prester sırtlarında önlere çıkan bu haluk hayvanın iltifat ve okşamalara aldanarak kendilerini kolaylıkla takip ettiğini anlatır. Herkes geyiği okşar, takdis eder. Geyiğin mistik, ilahi bir varlık ve mesaj olduğuna inanılmıştır. Öyle ki hoş tavırlarıyla gönülleri kazanan bu sevimli mahluku gönderen Cenab-ı Hak'a teşekkür edilir. Heps

**Hürriyet
Kahramanı ve
Hürriyet Geyiği.**

*Yadigâr-ı Hürriyet
Orlando Carlo
Calumena
Koleksiyonundan
Meşrutiyet
Kartpostalaları
ve Mîndâ-yı Ahatâr
(İstanbul: Burzamanlar
Yayıncılık, 2008),
s. 40*

Niyazi Bey entouré de ses amis

Resne ve Manastır çeteleri, Manastır 25 Temmuz 1908. Önde Niyazi Bey ve Rehber-i Hürriyet.

I. A. Odabaşı arşivi.

geyiği hayra alamet sayar. Adeta göklerden gelen, manevi (ilahi) bir müjde olduğunu iddia ederler. Niyazi Bey'in deyişiyle, daima önde giden, daima askerin önünde sıçrayan geyik adeta kılavuzluk görevi yürütmekte, manevi bir sevkle istedikleri hedefe doğru seğırtmektedir.¹

O gece Niyazi Bey'in Resne Milli Taburu, Ohrili Eyüp Sabri Bey'in kumandasındaki Ohri Milli Taburu'yla Manastır'da birleşerek Manastır Fevkalade Kumandanı Müşir Tatar Osman Fevzi Paşa'yı yaklaşık 2 bin kişilik bir kuvvetle dağa kaldırdı. Niyazi Bey'in anlatımına göre Müşir Osman Paşa'nın konağına "Rehber-i Hürriyet" de girmiş, paşanın yatak odasına kadar önlerrinde ilerlemiştir. Geyiğe çok şaşırın ve bir anlam veremediğini söyleyen Osman Paşa'yı yanıtlayan Niyazi Bey'e göre, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Allah'ın rızasına harfiyen uyan ulvi maksadına hizmeti, hayvanlar bile şeref bilmiştir. Yabancı bir hayvan olan şu geyik hiçbir teşvik ve tazyike tabi olmayarak Paşa'nın konağına kadar Niyazi Bey ve arkadaşlarına bir içgüdüyle ("sevk-i tabii") adeta rehberlik etmiştir. Geyiği nerede bulduklarını soran Paşa'ya Niyazi Bey yukarıdaki hikâyeyi anlatır ve sözlerini "Bir türlü yanımızdan ayrılmıyor" diyerek noktalır.²

1908 Devrimi'ni yerinde gözlemlemek üzere Türkiye'ye gelen İngiliz gazeteci Edward F. Knight, maskotu haline gelen geyiğe karşı grubun tutumunu, bütün Türklerde görülen hayvan sevgisine, Türklerin hayvanlara karşı daima şefkatli oluşlarına bağlar. Niyazi Bey'in sözlerinin, Türklerin samımı ve dini duygularını mükemmel şekilde örneklediğini belirtir.⁴ Ercümen Ekrem Talu da bu dini boyuta işaret etmiştir:

Niyazi Bey, çocukluğunda dinlediği peri masallarını, evliyanın keramet menkıbelerini, Peygamber'in canını düşmanlarının elinden kurtaran örümceği,

Yunus'un balığını, hasılı Kısas-ı Enbiyâ'da adı geçen bütün mübarek hayvanları hatırladı ve bu geyiğe riayet gösterdi.⁵

23 Temmuz günü başta Manastır olmak üzere Rumeli'nin birçok merkezinde meşrutiyet İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından ilan edilir. Fazıl Ahmed Aykaç'ın deyişiyle, Niyazi Bey'in geyiği dağdaki özgürlüğünü ve rahatını bırakıp hürriyeti ilan etmek için şehre inmiştir.⁶ Meşrutiyet'in ilanı günlerinde, 25 Temmuz'da şehre gelen Niyazi Bey ve arkadaşlarıyla birlikte Manastır'dadır. Fotoğrafçı ve sinemacı Manakı Kardeşler tarafından çekilmiş fotoğraflarda, kart-

Niyazi Bey, taburu ve geyiğiyle 25 Temmuz'da Manastır'da.

I. A. Odabaşı arşivi.

postallarda arz-ı endam eder. Bu görselleri Niyazi Bey'in hatıratında yer verilmiştir. Birinde, 3 Temmuz'da dağa çıkan Osmanlı çetesiyle,⁷ diğerinde 25 Temmuz'da Mekteb-i Harbiye önünde Resne ve Manastır çeteleriyle birliktedir.⁸ Manakiler tarafından çekilmiş olan bu iki fotoğraf, yine onlar tarafından hazırlanan al-

ormanlarında katılmış olan geyik, o zamandan beri alaydan ayrılmamıştır.⁹ İstanbul'a geldiğinde "pek çok alkışlanmış"tır ve "alkışlamaya doymayan halka ayrıca teşhir" edilecektir.¹⁰ Rehber-i Hürriyet partilere bile katılır. Nitekim Cemil Topuzlu hatıralarında, Meşrutiyet'in ilanından az sonra Çiftelavazlar'daki köşkünde düzenlediği ve yerli/yabancı birçok konukla hıncahınc dolan "garden partı"ye Niyazi Bey'in, meşhur geyiğiyle birlikte geldiğini yazar. Onun deyişle, bu geyik adeta bir semboldür ve hatta uğur getirdiği için Niyazi Bey'in taburuyula beraber askeri yürüyüşlere katılmaktadır.¹¹

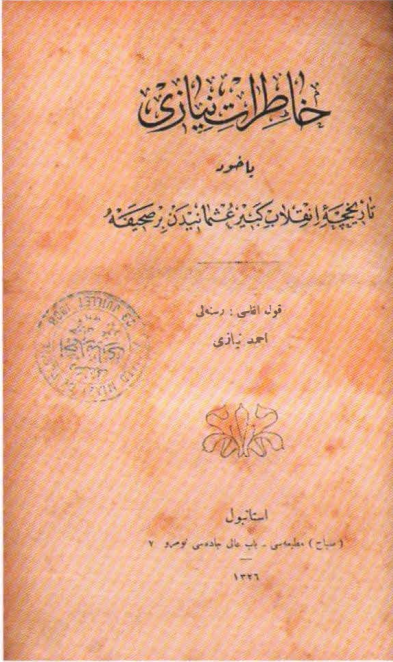
Ramazân, yani dini pratiklerin yanında din dışı olanlar da dahil, eğlence, gösteri ve temaşanın Osmanlı günlük hayatında belirgin şekilde öne çıktığı ay yaklaşmaktadır. 1908 senesinde Ramazan ayı 27 Eylül günü başlar. Niyazi Bey'in meşhur geyiğine dair ilanlar Ekim ayı başından itibaren günlük gazetelerde görünür. Mizan gazetesinde, hasılatı bazı hayır işlerine ait olmak üzere 3 Ekim'den itibaren, Ramazan'ın 15'ine (11 Ekim'e) kadar Tepebaşı Bahçesi'nde ve sonra da Direklerarası'nda geyiğin teşhiri edileceği duyurulur.¹² Sonraki ilan ve duyurulara bakılacak olursa Tepebaşı Bahçesi'ne ya hiç götürülmemiş ya da orada sadece bir gün kalmıştır. Üstelik teşhir 11 Ekim'den son bulmuş da değildir. 13 ve 14 Ekim'de ziyaretlerin sürdüğü tespit edilebilmektedir.

Dönemin, hele ki Ramazan'da, gözde eğlence mekânı Direklerarası'dır. Rehber-i Hürriyet de İstanbullularla burada buluşacaktır. Ramazan'ın sekizinci günü olan 4 Ekim'den itibaren ücret karşılığında halka teşhir edilmeye başlar. *Hatırat-ı Niyazi* kadar olmasa da gazetelerde ilanları çıkar. 3 ve 4 Ekim'de değişik gazetelerde yer alan duyurulara bakılırsa, Hürriyet kahramanı Niyazi Bey'in milli taburuna katılan meşhur geyik, 4 Ekim'den itibaren Direklerarası'nda Letafet Apartmanı'nın altında ve Birinci Belediye Dairesi'nin karşısındaki mahalde teşhir edilecektir. Gündüzleri saat 5'ten 10'a kadar kadınlar, 10'dan sonra erkekler onu görebilecektir,

Teşhir, yardım amaçlıdır. Elde edilecek hasılatın bir kısmı Çırçır yangını mağdurlarına, bir kısmı da Resne'nin maarif işlerine tahsis edilecektir.¹³

Dolayısıyla Rehber-i Hürriyet'i o günlerde gidip görmüş ziyaretçilerden olan Refik Halid Karay'ın yıllar sonra kaleme alacağı hatıratında iddia ettiği (ve üstelik ayıpladığı)¹⁴ gibi, geyik Cemiyet-i Mukaddese (İttihat ve Terakki Cemiyeti) menfaatine ahaliye seyrettirilmiş değildir. 23 Ağustos'ta Fatih Çırçır'da çıkan yangın, İstanbul'un tarihindeki en büyük yangın felaketlerinden biri olmuştur ve Çırçır yangınından zarar görenler için yardım toplamak o sırada yaygın bir kamusal faaliyetti. Geliri yangından zarar görenlere bağışlanmak üzere pek çok girişimde bulunulur. Sözgelimi Niyazi Bey, basım aşamasındaki kitabı *Hatırat-ı Niyazi*'nin abone bedeli olarak Sultan II. Abdülhamid tarafından verilen 200 liranın Çırçır yangını mağdurlarına aktarılmasının daha munasip olacağını beyan etmiştir.¹⁵ Yardım toplamak amacıyla önemli bir kısmı eğlence içerikli pek çok etkinlik düzenlenir ve Rehber-i Hürriyet'in teşhiri de bunlardan biridir.

Ancak, Ramazan da salt bir ibadet, sosyal yardımlaşma ve eğlence ayı değildi. Her şeyin siyasallaştığı II. Meşrutiyet'te Ramazan, aynı zamanda farklı siyasi çevrelerin bu aya özgü iletişim kanallarından yararlanmaya çalıştığı bir tür "propaganda" zamanıdır.¹⁶ Nitekim Kır Ali (6-8 Ekim), Karagöz (7 Ekim) ve Beşiktaş (14 Ekim) olayları, dini istismar yoluyla yeni meşruti rejim karşıtı eylemler olarak bu günlerde yaşanır.¹⁷ Mistikleştirilen Rehber-i Hürriyet de, bilinçli veya bilinçsiz, yeni rejimin propaganda (dinsel meşrutiyet sağlama) araçlarından biri olarak işlev görmüştür. Bununla birlikte, "geyik programının" en azından Direklerarası'ndaki teşhir bölümünün bir propaganda etkinliği olarak ne denli başarılı olduğu oldukça kuşkuludur. İstanbul'daki gösterinin yeni rejim ve İttihatçılar lehine sonuçlar verdiğini öne sürmek pek de kolay değildir. Nitekim Rehber-i Hürriyet'i Direklerarası'nda gidip

Hatırat-ı Niyazi'nin mühürli künye sayfası.

I.A. Odabaşı arşivi.

hümde yer alır.⁹ Rehber-i Hürriyet'in yine Meşrutiyet'in ilk günleri alınmış başka bir fotoğrafı daha bulunur.¹⁰ Bu fotoğraflar *Hatırat-ı Niyazi* gibi kitaplarda, dönemin gazete ve dergilerinde (mesela *Servet-i Fünûn* gazetesinde¹¹ ve dergisinde¹²) kullanılır, kartpostalları piyasaya sürülür. Niyazi Bey'in geyiği "Rehber-i Hürriyet" veya "Hürriyet Geyiği" ikonik bir şöhrete kavuşmuştur.

RAMAZAN'TA TEMAŞASI

Hürriyet kahramanı Niyazi Bey kısa süre sonra hatıralarını kaleme almaya başlar. *Hatırat-ı Niyazi*'nin basılmakta olduğuna dair ilanların ve yazıların basında görünmesinden az önce Rehber-i Hürriyet de payitahta getirilir. Niyazi Bey'in alayına Resne

görmüş olan Ahmed Samim, Ercümen Ekrem Talu ve Refik Halid Karay gibi ziyaretçilerde bu temasının bıraktığı izlenim gayet olumsuzdur.

Bunun yanında, yine Refik Halid'in iddiasının²² aksine, Niyazi Bey'in geyiği rağbet görmüş olsa gerektir. Nitekim altı ay kadar sonra tahta çıkacak ve ondan sonra da "Meşrutiyet" in ilk padişahı²³ sayılacak olan Velihaht Reşad Efendi'nin oğulları bile onu ziyaretten geri kalmaz. Sultan II. Abdülhamid'in, yeni rejimin bu mistik ikonuna bu şehzade teveccühünü nasıl karşıladığı bilinmez ama Selahaddin, Ziyaeddin ve Hilmi Efendiler, Niyazi Bey'in Şehzadebaşı'nda teşhir edilen "Gazal-ı Hürriyet"ini 13 Ekim akşamı seyre giderler.²⁴ *Sabah* gazetesine göre, Velihaht Reşad Efendi'nin (kendisi değil) oğulları Şehzadebaşı'na gelerek, Meserret Apartmanı'nın altında ve Birinci Daire'nin karşısında özel mevkide gösterilen, ahrar-ı ümmete samimi bir muhabbet peyda etmiş olan şu sadakatlı geyiği seyretmişlerdir.²⁴ Bu gösteri Resne Maarif İdaresi ile yangın mağdurları yararınadır.²⁵

ESİR-İ HÜRRİYET

Niyazi Bey'in geyiğini görmeye gidenlerden birisi de ateşli gazeteci Ahmed Samim'dir. Velihaht Reşad Efendi'nin oğullarının ziyaretinin gazetelerde haber olduğu günün (14 Ekim) akşa-

mı Ahmed Samim geyiği ziyaret eder ve ertesi gün duygusal ve etkileyici bir yazı kaleme alır. Kadın dergisi *Demet*'in 28 Ekim tarihli nüshasında yayımlanan ve "Muhterem Niyazi Bey'e" hitaben kaleme alınmış olan bu yazının başlığı "Gazal-ı Hürriyet"tir. Refik Halid Karay geyiğe "gazal-ı hürriyet" ismini Ahmed Samim'in koyduğunu öne sürüp, bunu da onun Servet-i Fünun (Edebiyat-ı Cedide) tarzı üslubuna bağlamıştır,²⁶ ama bu tabir ondan evvel *İkdam* gazetesinde kullanılır²⁷ ve Ahmed Samim de muhtemelen *İkdam*'dan almıştır. Ancak, "esir-i hürriyet" tabiri kesinlikle Ahmed Samim'e aittir.

Geyiğin İstanbul'da sergilenmesine dair elimizdeki en kapsamlı çağdaş metin Ahmed Samim'in bu yazısıdır. Ahmed Samim, teşhir edilmekte olduğu taraf taraf ilan edilen Gazal-ı Hürriyet'i, "ona hepimizin borçlu olduğumuz" şükran borcunun kendi payına düşen kısmını ödemek arzusuyla Direklerarası'nda ziyarete giderken, hayvanların kafeslere koyularak esir edilmesinden her daim duyduğu üzüntüyü düşünür. Ama Gazal-ı Hürriyet'i bu esir ve zelil hayvanlar derekesine indirip onlarla mukayese etmenin, onlarla bir tutmanın hiç de doğru olmayacağına kanaat getirir. Bu geyik bir ağıla kapatılmış olamaz, çünkü o adeta bir mücahit, bir kahramandır. Geyik, Niyazi Bey'in ulvi maksadını anlamış ve

onun mücahit fırkasının önünde rehbberlik etmiştir. Ahmed Samim giriş ücretini ödeyip içeri girerken şanlı bir gazinin huzurunda hissedilen bir huşuyla titremektedir. Ama gördükleri karşısında büyük hayal kırıklığına uğrar. İzlenimlerini ve duygularını aktarır: Burası büyük bir apartmanın alt katında, hemen kapının yanında bir merdiven altıdır. O zavallı gazi, iki arşınlık dar bir tel kafesin içinde yorgun, dalgın, hazindir. Kâh gâsp edilen hürriyetine ağlıyor, kâh hürriyet rüyasına dalıyor gibidir. Gözlerinde esir olanların kederi, insanların zulmüne ve nankörlüğüne karşı derin bir nefret ve aşğılama vardır. Ahmed Samim'e göre bu hayvanın sergüzeşinde öyle acı bir ironi bulunur ki hürriyeti geri almaya giden mücahit bir fırkaya eşlik ederken, sonra kendisi en bayağı bir esarete mahkûm olmuştur. Hayır için bile olsa, biçare bir maymun gibi sefil, beş on para karşılığında teşhir edilip aşğılanmakta, oradan oraya sürüklenmektedir. Zavallı geyik şimdi de öyle bir yerde teşhir olunmaktadır ki bu, sorumluların affolunmaz bir değerbilmezliğidir. Yazısının sonunda Ahmed Samim doğrudan doğruya Niyazi Bey'e hitaben adeta yalvarır:

Mana-yı hürriyeti sizin gibi bütün ulviyet ve hakikatle idrak ve onu ruhuyla, karnıyla müdafaa eden bir vicdan-ı pak, eminim ki bu istihhamı kabul eder: Mukaddes olan

Direklerarası. Karşıda, yolun sonundaki büyük bina, Rehber-i Hürriyet'in teşhir edildiği Letafet Apartmanı.

<https://www.tumblr.com/search/direklerarasıC4XB>.

her şey namına, Allah aşkına, insanîyet aşkına, hürriyet aşkına bu hayvanın da hürriyetini iade ediniz. Bırakınız, o yine dağlarında, ormanlarında avare yaşasın. Hem kim bilir, belki de ifa edeceği vazifeler daha tamam olmamış, belki o tepelerde teşyi ve teşci etmek için daha sizin gibi kahramanlar, mücahitler bekleyecek..."²⁰

Refik Halid her ne kadar bu makalenin "yeni rejimin ilk tenkidi olarak tarihe geçtiğini"²¹ öne sürse de Ahmed Samim burada açıkça yeni rejimden yana, Hürriyet kahramanını Niyazi Bey'e ve zımnen de onun temsil ettiği siyasi harekete (İttihatçılara) son derece saygılı ve minnettardır. Ahmed Samim'in vicdanlı kaleminden dökülen ateşli eleştiri, hayvan sevgisinden ve Osmanlı'da henüz belirdiği söylenemeyecek olan "hayvan hakları" mefhumundan beslenir; yoksa siyasi muhalefetten değil. Daha sonra İttihatçılara karşı sert bir muhalefet yürütecek olması ve

hatta faili meçhul bir cinayete kurban gitmesi bunu değiştirmez. Halbuki Ahmed Samim'le aynı günlerde Gazal-ı Hürriyet'i gidip görmüş ama bu deneyimini ancak 1946'da yazıya dökmüş olan²² Refik Halid Karay'da durum farklıdır. II. Meşrutiyet'in ilk aylarında yeni rejim ve İttihat ve Terakki Cemiyeti için bir tür propaganda aracı olarak işlev gören geyik, Cumhuriyet döneminde özellikle Refik Halid'in kaleminde anti-İttihatçı ideolojik inşaa için kullanışlı bir malzemeye dönüşür. Ahmed Samim'in hayvan sevgisi Refik Halid'de hissedilmez. Müzmin İttihatçı düşmanı Refik Halid'in kaleminde geyik İttihatçılara, onların iktidarına yıllar sonra bile vurmak için bir araç olmaktan ibarettir.

Yine İstanbul günlerinde Niyazi Bey'in geyiğini ziyaret etmiş bir diğer tanınmış sima ise Ercüment Ekrem Talu'dur. Bu hatırasını 1936'da kaleme alan Talu'ya göre meşhur geyik Direklerarası'nda, evvelce

Ramazanlarda at cambazhanesinin kurulduğu yerde, padavra tahtalarından, sefil mendebur bir salaşta teşhir edilmiştir. Kâpısının önünde eli çingiraklı bir "herif", "Resne'den gelen kahraman-ı hürriyet Niyazi Bey'in geyiği! Geliniz... görünüz!.. Efendiler, seyri kırk para! Duymadık, görmedik demeyin!" diye durmadan bağırırmaktadı. Ercüment Ekrem, bir hayır cemiyetinin menfaatine olduğu söylenen giriş ücretini verip içeriye girer. Onun izlenimleri de Ahmed Samim'ininkine benzemektedir. Üzerine kırmızı beyaz bezler sarılı tahta bir parmaklığın öte yanında oturan melankolik hayvanın mahzun bakışlarında pişmanlık ve hasret okur. İnsanlar arasına karışıp da ettiği iyiliğe karşılık kötülük gördüğü için pişmanlık duyuyor; "Beni bu hürriyet boyunduruğundan kurtar!" demek istiyor gibidir. Ercüment Ekrem'in anlatımında dikkat çeken bir yön, onun da Niyazi Bey gibi geyiğe mistik –ama bu sefer olumsuz– bir anlam yüklemesidir. Ona göre II. Meşrutiyet olayları belki biraz da geyiğin "bedduası" yüzünden dağıdalı bir hal almıştır ve Talu, I. Dünya Savaşı'nın sonlarına kadar her elim hadise ile Niyazi Bey'in geyiği arasında bir münasebet aramıştır.²³

Başkentteki gösterinin ne kadar sürdüğü kesin olarak belli değilse de mi-zah dergisi Kâlem'in 3 Aralık tarihli sayısında Niyazi Bey'in geyiğinin rağbet gördüğüne işaret eden bir karikatüre rastlanır. Üzerinde askeri üniforma, elinde tuttuğu ipin ucunda bir kuzu görünen çocuk, kendisine bu saate kadar nerede sürüttüğünü soran adama, "Niyazi Bey'in geyiğini görmeye gittim" diye yanıt verir.²⁴ Belli ki çocuk, Hürriyet Kahramanı'na öykünmüştür.

YENİDEN HÜRRİYET?

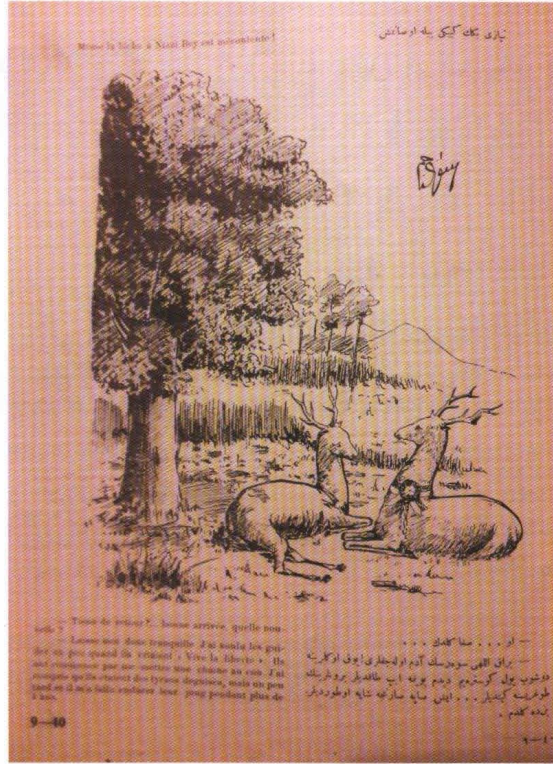
Niyazi Bey'in geyiğinin akıbeti –en azından henüz– bilinmemektedir. Talu, Direklerarası'ndaki ziyaretinden sonra onu bir daha görmediğini ve ona ne olduğunu da bilmediğini yazır. Karay da akıbetten habersizdir. Ama ikisinin de tahminleri olumsuzdur. Talu, ötede beride bir

Kalem dergisinde çıkan karikatür.

panayır soytarısı gibi kırk para karşılığında teşhir edile edile nihayet hastalanıp ölmüş ve bir çöplüğe atılmış olma ihtimalinden söz eder.¹¹ Karay bir yandan olağan şekilde ölmüş olabileceği ihtimaline işaret ederken, öte yandan oku bir kez daha siyasi muhaliflerine çevirme fırsatını kaçırmaz. Fazla müşteriyi çekemediğini öne sürdüğü geyiğin dirisinden umduğu faydayı temin edemeyen hürriyetperverlerin bir uşağının, kestiği geyiğin etini Tokatlıyan gibi bir Beyoğlu lokantasına satarak birkaç mecidiye kazanmış olabileceğinden söz eder.¹²

Ahmed Samim, Ercümen Ekrem ve Refik Halid gibi tanıkların anlatımlarına göre Gazal-ı Hürriyet, Ekim 1908'de İstanbul'da teşhir edildiği günlerde "esir-i hürriyet"e dönüşmüştür. Sonrası ise meçhuldür. Ancak, belki de olumsuz seçeneğe işaret eden tahminlerin aksine Hürriyet Geyiği'nin mübarek olduğuna inanan Niyazi Bey, Ahmed Samim'in haykırışına kulak vermiştir. Geyik belki hemen değilse bile bir süre sonra hürriyetine kavuşmuştur. Nitekim Eylül 1912'de muhalif karikatürist Cemil Cem'in kaleminde Rehber-i Hürriyet ormana dönmüş, özgürlüğünü kazanmış görünür ve hatta (o sırada iktidardan düşmüş olan) İttihatçıları eleştirmektedir.¹³ Karikatürde "Niyazi Bey'in geyiği bile usanmış" üst başlığı altında ormanda iki geyik oturmuş sohbet etmektedir. Boy-nunda hürriyet kurdelesini takılı olan

Rehber-i Hürriyet ile arkadaşı arasında şu konuşma geçer:

— O... sefa geldin...

— Bırak Allah'ı seversen, adam olacakları yok! Önerine düşüp

yol göstereyim dedim boynuma ip taktılar, burunlarının doğrusuna gittiler... İş sapa sarınca şapa oturdular. Ben de geldim.

İ. ARDA ODABAŞI
ÜSKÜDAR ÜNİVERSİTESİ
RADYO TELEVİZYON VE SINEMA BÖLÜMÜ

Cem dergisinin
karikatürü.

DİPNOTLAR

1. Fazlî Necib, "Nasıl Oldu 3", *Yeni Asır*, Sayı 1320, 3 Ağustos 1324 (6 Ağustos 1908), s. 1.
2. Kolagaş Resnelli Ahmed Niyazi, *Hatrat-ı Niyazi yâni Tarih-i İstihab-ı Kibri-i Osmanî'den Bir Sahife* (İstanbul: Sabah Matbaası, 1329/1910), s. 196.
3. Kolagaş Resnelli Ahmed Niyazi, a.g.e., s. 229. *Hatrat-ı Niyazi* deli geyiğe ilgili bölümlerin çevirisi için bkz. Esra Keskinlik, "Geyik Muhabbet", Geyik Kitabı, ed. Emine Gürsoy Naskali ve Erkan Demir (İstanbul: Kitabevi, 2012), s. 66-67.
4. E.F. Knight, *The Awakening of Turkey A History* (Philadelphia: J.B. Lippincott Co., 1909), s. 209. Ercümen Ekrem Talu, *Gecmiş Zaman Otur K'l...* (Anıtar), haz. Aliattin Karaca (Ankara: Hece Yayınları, Mayıs 2005), s. 244.
5. Fazlî Ahmed, *Kirpinti* (İstanbul: Yeni Matbaa, 1342/1924), s. 6.
6. Kolagaş Resnelli Ahmed Niyazi, a.g.e., s. 118.
7. A.g.e., s. 194.
8. Fotoğrafçı Manakış Braderler, *Manastır da İlan-ı Hürriyet* 1908-1909, haz. Razi Margulies (İstanbul: YKY, Eylül 1997).
9. *Yadigar-ı Hürriyet* Orlando Carlo Calumena Kolagaş'ından Mesrutiyet Kartpostalı, 11. Madatyalatı, ed. Osman Köker (İstanbul: İr zamanlar Yayıncılık, Temmuz 2008), s. 40.

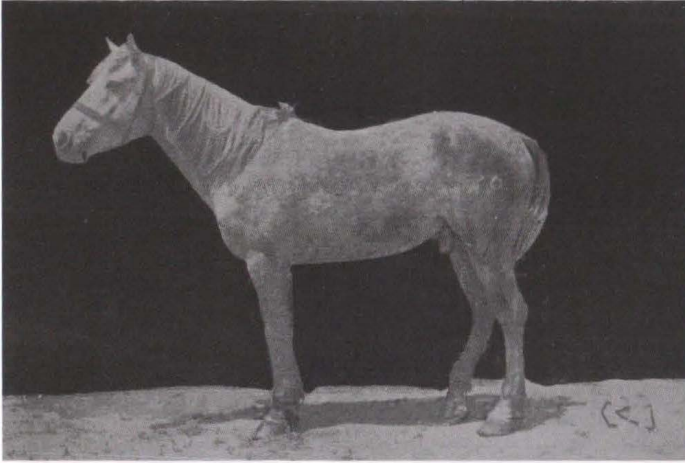
10. Servet-i Fünun'daki altyazısına bakılırsa, Mesrutiyet'in ilanının ertesi gündür, 11 ve 12. dipnotlara bkz.
11. Servet-i Fünun, Sayı 98-97, 11 Eylül 1324 (24 Eylül 1908), a.g.e. mütahhas, s. 1.
12. Servet-i Fünun, Sayı 905, 13 Eylül 1324 (26 Eylül 1908), s. 329.
13. "Mili Alayın Geyiği", *Sabah*, Sayı 6845, 1 Teşrinievvel 1324 (14 Ekim 1908), s. 4.
14. "Dünden Fırlalar: Niyazi Bey'in Geyiği", *Yakın Tarihimiz*, Sayı 1, 1 Mart 1962, s. 9.
15. Cemil Topuzlu, *İstihab-ı Mesrutiyet* Cumhuriyet Devrinde 80 Yıllık İstikrarımız, haz. Hüseyin Hasiem ve Aykut Kazancıgil (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Yayınları, 1982), s. 71-71.
16. "İlan", *Mizan*, Sayı 65, 19 Eylül 1324 (2 Ekim 1908), s. 278.
17. "Suün-i Muhtelif", *Sabah*, Sayı 6834, 20 Eylül 1324 (3 Ekim 1908), s. 4. "Havadis-i Mütenevvia", *İkdam*, Sayı 5158, 20 Eylül 1324 (3 Ekim 1908), s. 4. *Tercüman-ı Hakikat*, Sayı 9885, 20 Eylül 1324 (3 Ekim 1908), s. 3. "Çırcır Hârisi", *Millet*, Sayı 61, 21 Eylül 1324 (4 Ekim 1908), s. 4.
18. Refik Halid Karay, *İr Ömür Boyunca* (İstanbul: İletişim Yayınları, 1996), s. 43.
19. "Niyazi Bey", *Sabah*, Sayı 6860, 18 Teşrinievvel 1324 (31 Ekim 1908), s. 3.
20. François Georgeon, "Imparatorluktan

21. Cumhuriyet İstanbul'da Ramazan", *Osmanlı İmparatorluğu'nda Yaşamak*, der. François Georgeon ve Paul Dumont, çev. Maide Selen (İstanbul: İletişim Yayınları, 2000), s. 121-122.
22. Sina Algin, *Jön Türkler ve İttihat Terakki* (Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, Kasım 1998), s. 129-134.
23. Karay, a.g.e., s. 44.
24. *İkdam*, Sayı 5159, 1 Teşrinievvel 1324 (14 Ekim 1908), s. 4.
25. "Mili Alayın Geyiği", *Sabah*, Sayı 6845, 1 Teşrinievvel 1324 (14 Ekim 1908), s. 4.
26. *Kerem*, Sayı 22, 2 Teşrinievvel 1324 (15 Ekim 1908), s. 2.
27. Karay, a.g.e., s. 42.
28. Bkz. *İkdam*, Sayı 5159, 1 Teşrinievvel 1324 (14 Ekim 1908), s. 4.
29. Ahmed Samim, "Gazal-ı Hürriyet", *Demet*, Sayı 15, 15 Teşrinievvel 1324 (28 Ekim 1908), s. 74-76. Meirhan çeviriyiz için bkz. Ali Şukru Çoruk, "İl Mesrutiyet'in Geyik Muhabbet", *Geyik Kitabı*, s. 60-64.
30. Karay, a.g.e., s. 44-45.
31. A.g.e., s. 42-43.
32. Talu, a.g.e., s. 244-246.
33. Kalem, Sayı 14, 20 Teşrinisani 1324 (3 Aralık 1908), s. 7.
34. Talu, a.g.e., s. 246.
35. Karay, a.g.e., s. 44.
36. Cem. Sayı 40, 15 Eylül 1328 (28 Eylül 1912), s. 9.

OSMANLI'DAN CUMHURİYET'E TAŞRADA AT YETİŞTİRİCİLİĞİ: BURSA ÖRNEĞİ

İSMAİL YAŞAYANLAR

Yakın dönem Türk tarihinde at yetiştiriciliği konusunu Bursa'nın Kirmasti ve Mihaliç kazaları özelinde değerlendiren bu makale, Bursa yöresinin at yetiştiriciliği hususunda Eskişehir, Konya, Sivas, Malatya, Halep ve Şam gibi merkezler kadar öneme sahip olduğunu sayısal verilerle ortaya koymaktadır. Devlet politikaları sebebiyle zaman zaman daha az öneme sahip olan at yetiştiriciliği, özellikle atın gündelik hayatta ve savaş alanlarında kullanılması yönüyle oldukça büyük önem arz etmektedir.

**Karacabey
Perşeron:
Anadolu Sabit
Nümunesi.**

İhsan Abidin, *Anadolu
Ziraat ve Yetiştirme
Vasıtası*, c. 3
(İstanbul: Resimli Ay
Matbaası), s. 7

GİRİŞ

Dünya tarihinde ve kültürlerinde önemli bir yere sahip olan at, sözlükte "binme, yük çekme ve taşıma hizmetlerinde kullanılan, Orta Asya menşeli, tek tırnaklı, memeli hayvan" olarak tanımlanmaktadır.¹ Sürüler halinde yaşayan vahşi atların ehlileştirilmesi, özellikle binek ve yük hayvanı olarak kullanılmaya başlanması, insanlara hareket serbest-

liği sağlamış ve birbirinden habersiz yaşayan insan topluluklarının ilişkisini kolaylaştırmıştır.² Dünyada var olan toplulukların birbiriyle iletişim kurması, temelinde çatışma ve savaşların yattığı kültürler arası etkileşimin başlamasına sebep olmuştur. Sanayi devrimine kadar kara yolculuklarında en hızlı seyahat vasıtası olarak kullanılan at, ticari ve bireysel ulaşım haricinde, özellikle orduda süvari birliklerinin ayrılma-

parçası olarak insanoglu tarafından yüzyıllar boyunca kullanılmıştır.

Hâlâ doğada sürüler halinde yaşayan vahşi atlar bulunmakla birlikte, insana hizmet eden evcil atlar, meydana geliş ve kullanış şekillerine göre sıcakkanlı ve soğukkanlı olmak üzere iki gruba ayrılır. Sıcakkanlı atlar Doğu, soğukkanlı atlar ise Batı atlarıdır.³ İnsanoglu, daha güçlü olmalarını sağlamak ve onlardan daha çok istifade edebilmek için atların doğal üreme süreçlerine müdahale etmiş, böylece pek çok safkan ırkını yanında melez türler de oluşmuştur.

Orta Asya'dan Anadolu'ya gelen Türklerin yetiştirdiği atlar Türkmen atları idi. Bu atın en belirgin özeliği boyunun orta ve hatta küçük, başının biçimli ve küçük, kulaklarının kısa, yelelerinin sık ve uzun, göğüs sağrıların güçlü olmasıdır. Bu vasıflardaki Türkmen atı hızlı koşar ve dayanıklıdır.⁴ Türkmen atları, Anadolu'da diğer ırklarla da karışarak Anadolu yerli tipini oluşturmuştur.⁵ Erken erişmeyen, hastalığa, açlığa ve yorgunluğa dayanıklı, hızlı yürüyen⁶ ve engebeli araziye dayanıklı olan Anadolu tipi atların ortaya

çıkmasında Arap ve İran at ırklarının da etkili olduğu bilinmektedir.⁷

Orta Asya Türkleri atlarının bir kısmını damızlık olarak ayırdıktan sonra geri kalanını iğdiş ederlerdi. Kısırlaştırmadaki temel hedef, kızgınlık dönemlerine girmelerini engelleyerek atları daha güçlü hale getirmek ve yaptıkları işe daha çok odaklanmalarını sağlamaktır. Ayrıca iğdiş etmekle, diğer kıtalara ve ülkelere ihraç edilen Türk atlarının neslinin korunması da hedeflenmiştir.⁸ Bu gelenek, Osmanlı dönemi at yetiştiriciliğinde de uygulanmıştır. Bir Fransız asilzadesi olan Bertrand de la Broquière 1427'de yayımladığı seyahatnamesinde Türklerin atlarını hadım ettiklerinden söz etmektedir.⁹ Hem koşum ve yük atları olan beygirler hem de binek atları kısırlaştırılırdı. Osmanlılar savaş atlarını beş yaşına kadar deneyimli ve kusursuz duruma getirmek için çalışıyorlardı, kısırlaştırma da bu sürecin bir parçasıydı. On iki yaşına kadar savaşlara katılabilen at, otuz yaşına kadar da savaş dışı kullanılırdı.¹⁰

Osmanlılar saray için at yetiştirme hususuna da özen gösteriyordu. Özellikle padişahın savaşlara ve cuma selamlıklarına katılarken kullanacağı atlar özenle seçilir ve saray ahırlarında bakılırdı. Saray hayvanlarının yetiştirildiği ve bakımlarının yapıldığı İstabl-ı Amire yahut Has Ahır, idaresi mirahur adı verilen iki görevli tarafından yapılan bir birimdir. İstanbul'da çeşitli mahallerde bulunan Has Ahır, özellikle saray efradının ve padişahın kullandığı atların yetiştirildiği yer olması bakımından oldukça önemli bir kurumdur.¹¹ 1837'de İstabl-ı Amire Müdürlüğü haline getirilen mirahurluk, Tanzimat'tan sonra kurum olarak Hazine-i Hassa'ya bağlanmıştır.¹²

İstabl-ı Amire'ye bağlı pek çok yund ocağı vardır.¹³ Bunlardan biri de Bursa'ya bağlı Mihaliç'te bulunuyordu.¹⁴ Mihaliç'te Orhan Gazi'nin hastanelerinde olan çiftlik alanı, etrafındaki arazilerin işıra usulüyle çiftliğe dâhil edilmesiyle genişletilmiştir.¹⁵ Hazine-i Hassa'ya bağlı olarak işletile-

len Mihaliç Çiftliği'nin temel faaliyeti 19. yüzyılın ortalarına kadar Bertrandin et, peynir, yağ, sebze ve meyve benzeri ihtiyaçlarını üretmektir.¹⁶

BURSA'NIN AT MEMBAİ: KIRMASTI VE MİHALİÇ KAZALARI

Kirmasti (Mustafakemalpaşa) ve Mihaliç (Karacabey) 19. yüzyılın başında Hudavendigar Eyaleti'ne bağlı iki kaza olmakla birlikte, 1864 Vilayet Nizamnamesi'nin yürürlüğe girmesi ile birlikte Hudavendigar Vilayeti'ne bağlanmıştır.¹⁷ Bursa'nın batısında, Marmara Denizi'nin güneyinde bulunan her iki kaza hem dağ hem de ova köylerine sahiptir. Özellikle ovalık alanlarda geniş çayır ve meralar bulunduğundan, büyükbaş hayvancılık ve at yetiştiriciliği yaygın olarak yapılmaktadır.¹⁸

19. yüzyılda Kirmasti ve Mihaliç kazalarında at yetiştiriciliğine dair ilk veriler H. 1261/M. 1844 tarihli temettuat defterlerinden elde edilmiştir. Temettuat defterlerindeki en büyük problemlerden biri belirli bir standardta hazırlanmamış olmasıdır. At türlerinin miktarlarını belirleme hususunda Kirmasti ve Mihaliç temettuatları arasında farklılıklar bulunmaktadır. Mihaliç Kazası temettuatlarında kısırakların dömlü veya dölsüz ayrımının yapılmadığı, ayrıca tayların da çoğu zaman erkek veya dişi olarak ayrı ayrı kaydedilmediği tespit edilmiştir. Kirmasti Kazası temettuatlarında ise Mihaliç'in aksine kısıraklar dömlü ve dölsüz olmalarına göre, taylar ise cinsiyetlerine göre ayrılmıştır. Devlet, at türlerinden

sadece doğurganlık özelliği olanlardan vergi almaktadır. Kayıtlardaki sorunlar sebebiyle vergi oranlarında da bir sabitlik olmadığı görülmektedir. Mihaliç kazasında dömlü bir kısıraktan 25 kuruş vergi alınıyorken, Kirmasti Kazası'nda 35 kuruş alınmaktaydı.

1844 yılında Mihaliç Kazası'na bağlı 96 köy¹⁹ ve 5 çiftlikte²⁰ toplam 1 aygır, 1.495 kısırak, 110 tay ve 1.004 beygir bulunuyordu. Bu köylerden en çok atı olan 73 hanelik Karaoğlu'dır. Adı geçen köyde 67 kısırak, 5 tay ve 25 beygir bulunmaktaydı. Duyulma Köyü'nde hiç at bulunmuyorken, Hacıahmet, Karaağaç ve Çömlekçi köylerinde sadece birer beygir olduğu görülmektedir. Mihaliç Kazası'ndaki yegâne aygır ise Harab Bilad çiftliğinde bulunuyordu. Aynı yıl kazaya tabi 12 mahallede toplam 86 kısırak, 5 tay ve 166 beygir vardır. Otuz beş hanelik Çakaloğlu Mahallesi'nde 50 kısırak ve 14 beygir, 139 hanelik Bozın Mahallesi'nde 2 kısırak ve 6 beygir bulunuyorken, 17 hanelik İmaret Mahallesi'nde hiç at bulunmaması dikkati çekmektedir.

Kirmasti Kazası'na tabi 33 köy ve üç çiftlikte toplam 2 aygır, 743 kısırak, 340 tay ve 89 beygir bulunuyordu. Kirmasti dahilinde en çok atı bulunan köy 45 hane ve bir çiftlikten oluşan Tepecik'tir. Tepecik Köyü'nde 99 kısırak, 75 tay ve 9 beygir bulunuyordu. Kirmasti'ye bağlı köylerde en az atı sahip olanı ise 27 hanelik Sünük'tür. Sünük'te sadece 2 beygir bulunuyordu. Kaza dahilindeki 2 aygırdan birisi Demireli Köyü'nde,

Karacabey Harası- İlğı (koşu) kısırakları.

1927 Senesi Bursa
İlinin Hayvanat
Sergisi Hatıraı İlayat
ve sayfa bilgileri
bulunmamaktadır.

Karacabey Harası: Kısraklar

Bursa Vilâyet-i
Sâlinmesul Def'a
35 (Bursa, Matbaa-ı
Vilâyet, 1977), s. y.

diğeri Uzgur Çiftliği bünyesindedir.⁴ Kazaya dahil 5 mahallede toplam 114 kısrak, 45 tay ve 88 beygir bulunmaktadır. At miktarı en çok olan mahalle 155 nüfuslu Şeyhmüftü'dür. Şeyhmüftü Mahallesi'nde 56 kısrak, 22 tay ve 32 beygir bulunuyordu. Kaza dahilinde en az at bulunan mahalleler ise toplamda 30 at sayısı ile 30 haneli

lan küçük cüsseli at üreticiliği olduğu yorumu yapılabilmektedir.

Temettuat defterlerinden başka taşrada at yetiştiriciliğine dair veriler vilâyet salnamelerinden takip edilebilmektedir. Kirmasti ve Mihaliç kazalarının bağlı olduğu Hudavendigar Vilâyeti Salmaları'na göre 1880 se-

ateri ve 13 haneli Hamzabey mahalleleridir.

Temettuat defterleri alım satıma dair herhangi bir veri içermemediğinden, ancak her iki kazada da at yetiştiriciliğinin köylülerin gündelik hayatlarında binek, yük ve çekim hayvanı olarak kullanacakları atlardan kat kat fazla üretim yaptıkları şeklinde değerlendirilebilir. Çiftlikat-ı Hümayun sistemi yerleşene kadar ordu ihtiyacı olan atlar, devletin atçılıkla uğraşan bölgelerinden mübaya (satın alma) ve kiralama yöntemiyle gideriliyordu.²² Kırım Savaşı ile birlikte orduya at temini hususunda değişim yaşanmıştır. Savaş sürecinde Osmanlı'nın mütefiki olan Fransa ve İngiltere'nin İstanbul'da bulunan atları, bu devletlerin teklifleriyle uygun bedellere satın almıştır.²³ Ordunun büyük bir at stoku elde etmesi, Anadolu'daki at yetiştiricilerinden at alımının durmasına ve yetiştiriciliğin olumsuz etkilenmesine sebep olmuştur. Yetiştiriciler ellerindeki damızlıkları satarak ordu için cüsseli atlar yerine, halk için küçük cüsseli "kapu malı" adı verilen atlar yetiştirmeye başlamıştır.²⁴ Bu durumda Kirmasti ve Mihaliç kazalarındaki yetiştiriciliğin çoğunlukla gündelik hayatta kullanı-

nesinde Mihaliç'te 2.365, Kirmasti'de 1.073 beygir bulunmaktaydı.²⁵ 1903 yılına gelindiğinde Mihaliç'te 3.121, Kirmasti'de 3.302 baş at, kısrak ve beygir olduğu görülür.²⁶ 1904 senesinde ise Mihaliç'te 3.211, Kirmasti'de ise 3.280 baş at beygir ve kısrak vardır.²⁷ 1880-1904 seneleri arası özellikle Kirmasti Kazası'nda yetiştirilen at sayısında bir artış yaşanmıştır. Üretimdeki bu hızlı artışın sebebi yoğun savaşlar sonrasında, ordu için at temininde 1856'dan itibaren ağırlık verilen at ithalatı yerine, yeniden yerli üreticiye başvurulduğu şeklinde yorumlanabilir.²⁸

1897 senesinde yayımlanan ilk istatistik yılında Vilâyet-i Şahane'de 3.396 hergele hayvanatı²⁹ olduğu ve bunların 3.085'inin Hudavendigar Vilâyeti dahilinde olduğu belirtilmektedir.³⁰ Osmanlı dönemi tarım istatistiklerine göre 1909 yılında Bursa'da 39.449, 1913 yılında 17.015 baş at bulunmaktaydı.³¹

1913 yılı tarım istatistiklerine aygır, kısrak ve tayların satış fiyatları da eklenmiştir. Buna göre Bursa'da bir aygır 1.907 kuruşa, bir kısrak 800 kuruşa ve bir tay 468 kuruşa satılmaktaydı.³² 1914 senesi sayımlarına göre

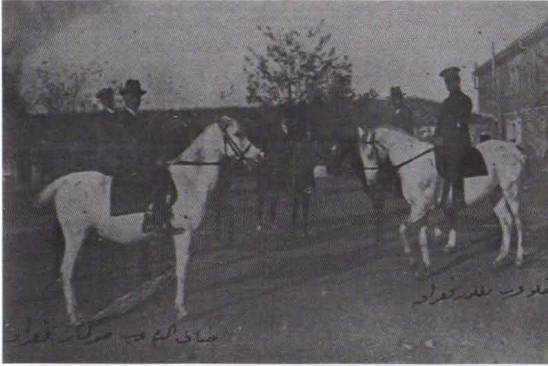
ise Bursa'da 9.250 baş at bulunmaktaydı.³³ Her dört resmi istatistik verisi sadece Mihaliç ve Kirmasti kazaları bazında değerlendirilemeyecek olsa da Bursa genelinde at yetiştiriciliğinin gelişmişliğini göstermesi açısından oldukça önemlidir.

MİHALİÇ ÇİFTLİKAT-I HÜMAYUNU'NDA AT YETİŞTİRİCİLİĞİ

Enderun Hazinesi'nin bünyesinde bulunan Ceyb-i Hümayun Hazinesi'ne bağlı çiftlikler, padişahın harcamalarını karşılamak üzere tahsis edilen has gelirlerine dahil olduklarından padişah çiftlikleri olarak adlandırılmaktaydı.³⁴ 1815 yılında hayvan yetiştiriciliğini artırmak amacıyla Çiftlikat-ı Hümayun İdaresi kurulmuş, bu bağlamda Eskişehir'de Çifteler,³⁵ Malatya'da Sultansuyu, Adana'da Anavarza ve Bağdat'ta Veziriye haraları inşa edilmiştir.³⁶ Tanzimat'tan sonra Ceyb-i Hümayun'un vazifesini görecekt olan Hazine-i Hassa Nezareti'nin (Şubat 1850) kurulmasıyla padişah emlakı ve çiftlikatı da bu nezaretin denetimine girmiştir.³⁷ Abdülhamid döneminde Emlak-ı Hümayun teşkilatının bir parçası olarak kurulan Çiftlikat-ı Hümayun Müdüriyeti'ne bağlanan padişah çiftlikleri, müdürün merkezde danışmaksızın aldığı kararlar neticesinde zarara uğradığından, 1881 yılında doğrudan Hazine-i Hassa'ya bağlanmıştır.³⁸

Hazine-i Hassa'ya bağlı Mihaliç Çiftlikat-ı Hümayunu, öteden beri padişah haslarından, Kirmasti ile Mihaliç kazaları sınırlarında olan bir arazidir. 1844 yılında Mihaliç Çiftlikat-ı Hümayunu'na dahil sekiz çiftlik olduğu görülmektedir. Bunlar Gerdeme-i Kebir, Gerdeme-i Sagır, Çörekli, Kabaagaç, Melde, Canbaz, Akçaşgırlık ve Gönu'dür.³⁹

1815 yılında kurulan Çiftlikat-ı Hümayun idaresine bağlı çiftliklerde at yetiştiriciliği yapılıyor ve ayrıca at neslinin iyileştirilmesine yönelik temel düzeyde de olsa çalışmalar gerçekleştiriliyordu. Mihaliç Çiftlikat-ı Hümayunu ise bu çiftliklere dahil

olmadığından, 1850'lerde temel üretimi tarım ve küçükbaş-büyükbaş hayvancılık üzerine idi. Öncelikle devlete bir varidat sağlaması açısından kârlı bir saha olan küçükbaş hayvancılığa –özellikle koyun yetiştiriciliğine– yönelinmiş, büyükbaş hayvan ve at yetiştiriciliğine ise 1860'lardan itibaren başlanmıştır.⁴⁰

Hazine-i Hassa Nezareti defterlerinden Mihaliç Çiftlikat-ı Hümayunu'ndaki at yetiştiriciliğine dair verilere ulaşabilmektedir. Buna göre, 1863 senesinde Çiftlikat-ı Hümayun'da mevcut hergele hayvanatı miktarı 522'dir (Bu miktara beygir sayısı dahil edilmemiştir). Aynı defterde atlar erkek ve dişi olmak üzere yaşlarına ve türlerine göre sınıflandırılmıştır.⁴¹ 1865 senesinde çiftlikteki beygir ve erkek-dişi at türleri toplamı 546'dır, ayrıca yıl boyunca 13 at telef olmuştur.⁴² 1869 senesinde Eskişehir'deki Çifteler Çiftlikatından, Mihaliç çiftlikatına döl yetiştirmek üzere beş aygırın gönderilmesi bizzat Maliye Nazırı tarafından istenmiştir.⁴³ Bu durumda Mihaliç Çiftlikat-ı Hümayunu'nda at yetiştiriciliğine yönelik bir adım atıldığı anlaşılmaktadır. Bunun sebebi, ordunun ihtiyacı olan atların artık sadece devlet eliyle idare edilen çiftliklerden karşılanması yönteminin benimsenmesidir. Ordunun ihtiyacı olan atların yine devlet eliyle yetiştirilmesi, yerli üreticinin at yetiştiriliğinden uzaklaşmasına sebep olacındır. Devletin uyguladığı bu politika 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nda etkilerini göstermiştir. Bu dönemde

süvarilere elverişli at bulmak için çok çaba gösterildiği bilinmektedir.⁴⁴

1872 yılında çiftlikte yaşanan müdür değişimi sebebiyle mevcut hayvanat ve zahire miktarlarını gösterir defterde atlar ve beygirler yaşlarına, performanslarına ve doğurganlık özelliklerine göre sınıflanmış ve sayıları ayrı ayrı belirtilmiştir. Buna göre 1872 senesinde 425 genç ve dölöz at ve beygir ile 69 ihtiyar ve malul at ve beygir bulunmaktadır.⁴⁵

Çiftlikat-ı Hümayunların kuruluş amaçlarında hayvan yetiştiriciliği öncelikli olduğundan, görevlendirilen müdürlerin binici ve baytar olmasına özen gösteriliyordu. Kuruluşundan sonraki dönemlerde amaçlarından uzaklaşan çiftlikler adeta tarımla uğraşan birer malikâne haline gelmiştir. Çiftliklerdeki koşulların ve bakımın iyi olduğu, modern usullerin benimsendiği de söylememektedir, çünkü çiftliklerde orduya at yetiştirmenin yanında

soyun iyileştirilmesi çalışmaları da yapılyordu. Atçılıkta çoğaltma ve iyileştirme birlikte düşünülen iki faaliyetti. Ancak çoğaltma ekonomik, soyun iyileştirilmesi ise bilimsel bir faaliyetti ve her ikisinin de kuralları ayırdı. Çoğaltmada performans ve kârlılık bir arada düşünülürken, soyun iyileştirilmesi faaliyetlerinde kâr söz konusu dahi olmamalı, bilimsel ilerleme temel kabul edilmelidir.⁴⁶

1885 senesinde çiftlikata dışarıdan ikinci defa aygır getirildiği görülmektedir. Çiftlikte gereği kadar dölölü kısırak bulunması, ancak aygırların sayısının yetersiz olması sebebiyle Çavuşbaşı Çiftlikat-ı Hümayunu'ndan altı baş aygır talep edilmiştir.⁴⁷ Bu talepten birkaç ay sonra eldeki aygırların yaşı olmasından dolayı döl alınmaması sebebiyle İstabl-ı Amire'den dört baş aygır daha talep edildiği görülmektedir.⁴⁸

1893 senesinde Çiftlikat-ı Hümayun'daki mevcut hayvanların durumunu incelemesi için bir baytar görevlendirilmiş ve çiftlikatta bulunan hayvan nesillerinin ıslahı için bir layiha hazırlaması istenmiştir. Bu layihanın aygırlarla ilgili bölümünde çiftlikatta 400'e yakın kısırak olduğu, ancak sadece on beş yaşını geçmiş iki Alman ve bir de Perşeron (Percheron)⁴⁹ cinsi aygır bulunduğu belirtilmiştir. Alman aygırların donlarının al olduğu,⁵⁰ bu sebeple onlardan olan yavruların donlarının da çeşitlilik gösterdiği ifade edilmiştir. Çiftlikte bulunan diğer aygır olan Perşeron ise yerli cins damızlıklarla çiftleştiğinde verimsiz yav-

Karacabey Harası: Kısıraklar.

Bursa Vilâyeti Sâimnemesi, Def'a 35 (Bursa: Matbaa-i Vilâyet, 1927), s. y

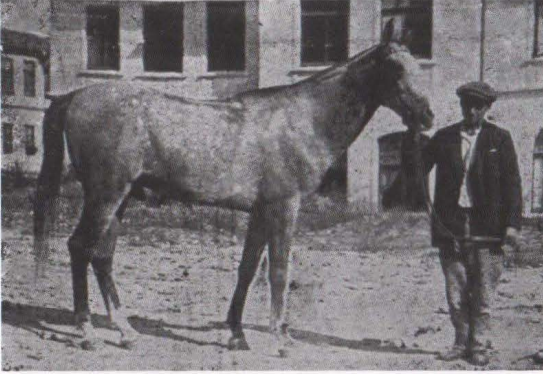
Karacabey Harası: İlgi (koşu) kısırakları.

Bursa Vilâyeti Sâimnemesi, Def'a 35 (Bursa: Matbaa-i Vilâyet, 1927), s. y.

Sabuncu Edhem Bey'e alt safkan Arap aygırı "Maşallah".

1927 Senesi Bursa İlim Hıyanat Sergisi Hattatı İyayın ve sayfa bilgileri bulunmamaktadır]

rular meydana geldiğinden, ırkların iyileştirilmesi için uygun bir tür olmadığı baytarın tespitlerindendir.⁵² Çiftlikte bir de Perşeron cinsi kısarak olduğunu, aygırla birlikte yedi aylık bir yavruyunun da bulunduğunu, ancak Perşeron özel ilgi isteyen bir cins olduğundan bunu besleyebilecek nitelikte bir işçinin olmadığını da kaydetmiştir. Ayrıca bu türün çoğaltılması için bir kısrağın yetersiz olduğunu, aynı cinsten birkaç kısarak daha alınmazsa ancak on altı sene sonra birkaç yetişkin Perşeron elde edilebileceğini belirtmiştir. Baytarın layihasında Mihaliç Çiftlikat-ı Hümayunu'nda iri cüsseli ve kuvvetli atlar yetiştirilebilmesi için Arap cinsi, özellikle Suriye bölgesinden olan dört aygır alınması gerektiği ve yerli kısrakların bu aygırlarla uyum içinde çiftleştirilebileceği bilgisi de bulunmaktadır.⁵³ Uzman baytarın layihasında önerilen aksine 1902 yılında çiftliğe iki Alman cinsi aygır daha alındığı görülmektedir.⁵⁴ Aygırların

ne zaman getirildiğine dair bir bilgi bulunmakla beraber, 1905 yılında İstabl-ı Amire'de Mihaliç Çiftlikat-ı Hümayunu için Almanya'dan getirilen 400 lira kıymetinde iki Alman cinsi aygırın bulunduğu belirtilmiştir. İstabl-ı Amire'de bekletilme sürelerinin geçtiği, çiftlikteki kısrakların cins ve nesillerinin ıslahı için getirilen bu iki Alman aygırına ek olarak iki tane de Arap cinsi aygırın gönderilmesi talep edilmiştir.⁵⁴

1902 yılında çiftlikte 6'sı ihtiyar, 6'sı iki ila sekiz yaşlarında olan 12 aygır, 43'ü ihtiyar ve 19'ü iki ila sekiz yaşlarında olan 233 kısarak, 72'si erkek ve 478'i dişi olmak üzere toplam 550 tay bulunuyordu.⁵⁵ 1903 yılında ise toplam aygır sayısı 11'e, kısarak sayısı 217'ye düşmüştü; erkek tay sayısı 469, dişi tay sayısı ise 106 olmuştu.⁵⁶ 1907 yılına gelindiğinde çiftlik için Macaristan'dan iki aygır ve dört kısarak getirildiği, İstabl-ı Amire'de tutuldukları, atların üç baytar ta-

rafından ayrı ayrı muayene edildiği, muayene sonucu aygırlardan birisinin sağlıklı olmadığının tespit edildiği görülmüştür. Sağlıksız aygırdan üreyecek yavrular da sağlıksız olacağından, Macaristan'la yapılan mukavelename gereği bu aygır iade edilmiş, diğer aygır ve kısraklar ise çiftliğe gönderilmiştir.⁵⁷ Çiftliğin aygır mevcudunun yetersiz olması ve Macaristan'dan gelen aygırlardan birinin de iade edilmesi sebebiyle, çiftlikte beş aygıra daha ihtiyaç duyulduğu belirtilmiş ve değeri 100 liranadan beş aygır daha alınması talep edilmiştir.⁵⁸

KARACABEY HARASI'NIN KURULUŞU VE AT YETİŞTİRME FAALİYETLERİ

İkinci Meşrutiyet'ten sonra Mihaliç Çiftlikat-ı Hümayunu'nun adı Karacabey Çiftliği olmuştur.⁵⁹ Bu süreçte çiftlikte at nesillerinin iyileştirilmesinden çok melezleme uygulamalarının yapılmaya devam edildiği görülmektedir. Bilinçsizce gerçekleştirilen uygulamalar sonucunda zarar gören at üreticiliği, yerli üretim atların niteliklerinin bozulmasına neden oluyordu. Bu sebeple yüksek ve iri yapıları üretmek için çalışmalara başlanmıştır.⁶⁰ İthalatın da sekte vurduğu at yetiştiriciliğinin canlandırılması için 1910 yılında çeşitli bölgelerde aygır depoları açılmaya başlanmıştır. Bu depolarla nitelikli aygırlar bulundurulacak ve halkın kısrakları bu aygırlarla çiftleştirilerek daha iri yapıları, savaşlarda kullanılabilecek atlar üretilmeye çalışılacaktır. Bu çerçevede Bursa'da da bir aygır deposu açılmıştır.⁶¹ 1911 yılında kurulan Remont Teşkilatı ile de halkın ürettiği atları satın alınıyor ve remont depolarında ordu ihtiyacına uygun hale getirmek için eğitiliyorlardı.⁶² Hudavendigar Vilayeti dahilindeki kazalarda da daimi remont komisyonları bulunuyor ve depolar faaliyet gösteriyordu.⁶³

I. Dünya Savaşı sürecinde Karacabey Çiftliği'nin nasıl işletildiğine dair herhangi bir bilgi bulunmakla birlikte, Cumhuriyet'in ilanı sonrası 1924 yılında Tarım Bakanlığı'na yönetilmek üzere Karacabey Harası kurul-

İnegöllü Ömer Bey'e alt Macar aygırı "Enayi".

1927 Senesi Bursa İlim Hıyanat Sergisi Hattatı İyayın ve sayfa bilgileri bulunmamaktadır]

muştur.⁶⁴ Hararın kuruluşu amacı hal-kin elindeki verimsiz at, sığır, koyun, tavuk gibi hayvanları yüksek verimli ve kâr getiren kültür ırklarına çevirmek için hayvan ırklarını ıslah etmek ve yetiştiricilere örnek olmaktadır.⁶⁵ Özellikle at ırklarının ıslahında, ülkenin iklim şartlarına uygun, hizmet ve zorluklara dayanıklı en iyi erkek ve dişi damızlıkların yetiştirilerek, bir program dahilinde özel ve resmi kurumlar ile yetiştiricilere dağıtımının sağlanması hedeflenmiştir.⁶⁶

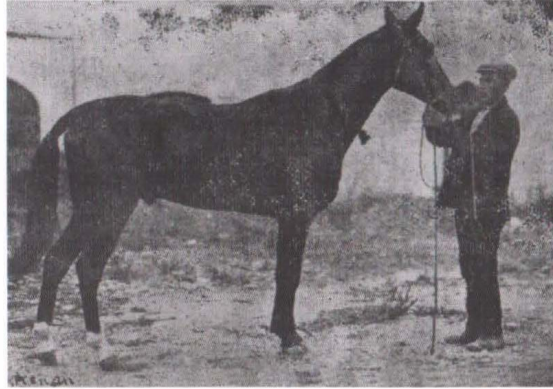
Hara kurulduktan sonra Çifteler Harasından 10 aygır ve 95 kısırak ile İstabl-ı Amire'den Arapırkı 3 aygır ve 4 kısırak getirilmiş, bozulmamış at nesilleri üretme açısından bu damızlıklar hara için temel oluşturmuştur.⁶⁷ 1927 yılına gelindiğinde Karacabey Harasında safkan Arap, Nonius⁶⁸ ve yarımkarı olmak üzere 105 kısırak ile çeşitli yaşlarda 100 dişi ve 81 erkek tay, 3'ü Macar Nonius olmak üzere 9 damızlık aygır bulunuyordu. Bunlardan üç yaşını dolduran erkek taylardan damızlığa elverişli olanlar ahalı kısıraklarıyla çiftleştirilmek için Bursa'ya aygır depolarına gönderilecek ve damızlıktan üretilcek olan erkek ve dişiler hayvan beslemekte meşhur yetiştiricilere ucuz fiyatla satılacaktır. Böylece ülkede süvari, topçu ve tarım işlerinde kullanılacak elverişli hayvanların elde edilmesi mümkün olacaktır.⁶⁹

Karacabey Harasında ıslah ve seçilim yöntemiyle Macar Nonius aygırları ve yerli ırk kısıraklardan "Karacabey yarımkarı" adı verilen özel bir tür elde edilmiştir. Bu tür Türkiye'de üretilen ilk suni at ırkıdır. Ülke şartlarına uyumlu ve temel ihtiyaçları karşılamaya yönelik at tipi elde etme düşüncesi neticesinde oluşturulmuştur.⁷⁰ 1928 yılından itibaren de haraya İngiliz atı ithal edildiği görülür. Yarış atı yetiştirme amacıyla yapılan 25 kısıraklık İngiliz atı ithalatı sonrası

kısa sürede harada pek çok tay elde edilmiştir.⁷¹

SONUÇ

Yakın dönem Türk tarihinde at yetiştiriciliği konusunu Bursa'nın Kırmastı ve Mihaliç kazaları özelinde değerlendiren bu çalışma, Bursa yöresinin

M. Kemalpaşa Azatlı Köyü'nden Mehmed Ağa'nın safkan aygırı "Abeyan?".

1927 Senesi Bursa İlim Hayvanat Sergisi (tarixi, siyahı ayın ve siyahı bilgileri bulunmamaktadır)

at yetiştiriciliği hususunda Eskişehir, Konya, Sivas, Malatya, Halep ve Şam gibi merkezler kadar öneme sahip olduğunu sayısal verilerle ortaya koymaktadır. Devlet politikaları sebebiyle zaman zaman daha az öneme sahip olan at yetiştiriciliği, özellikle atın gündelik hayatta ve savaş alanlarında kullanılması yönüyle oldukça büyük önem arz etmektedir. Yerel üreticiyi destekleme faaliyetlerinin oldukça geç dönemde başlamış olması dikkate alındığında, belirli merkezlerde kurulan Çiftlikat-ı Hümayun yapılarının tekelinde kalan at üretimi, aygır depoları ve remont teşkilatının kurulmasıyla tabana yaygınlaştırılmıştır.

Kırmastı ve Mihaliç kazalarında bulunan Mihaliç Çiftlikat-ı Hümayunu, temel faaliyeti at yetiştirme olmayan bir kurum olsa da, asgari düzeyde at neslinin iyileştirilmesine yönelik çalışmaların yapıldığı bir çiftlik olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle

İkinci Meşrutiyet sonrası, yapısında değişiklikler meydana gelen Mihaliç Çiftlikat-ı Hümayunu, 1924 yılında önemli bir reform hareketiyle bir hara işletmesine dönüştürülmüştür. Bu tarihten itibaren hem ahalinin elindeki at ırklarının iyileştirilmesi hem de yeni türler oluşturulması için çalışmalara başlanan kurumda,

Türkiye'nin ilk suni ırkı olan Karacabey yarımkarının üretilmiş olması, artan çabaların bir sonucudur. I. Dünya Savaşı sonunda at yegâne savaş vasıtası olmaktan çıkınca, at yetiştiriciliğinin temel hedefleri de değişmiştir. Erken Cumhuriyet Türkiye'sinde tarımsal faaliyetlerde kullanılmak üzere ıslah edilen atların yanı sıra, yarışlarda koşabilecek nitelikte kaliteli atlar yetiştirme, Türk at yetiştiriciliğinin temel hedeflerinden olmuştur. Bu çerçevede Karacabey Harasında üretilen at çeşitleri safkan ve yarımkarı Arap, Nonius ve Karacabey Nonius/Karacabey yarımkarı, safkan İngiliz olmuştur. Ürettiği ve yetiştirdiği kaliteli yarış atlarıyla Karacabey Harası bugün hâlâ aynı bölgede varlığını sürdürmekte ve Tarım İşletmeleri Genel Müdürlüğüne (TİGEM) bağlı olarak işletilmektedir.

İSMAİL YAŞATANLAR

DÜZCE ÜNİVERSİTESİ

FEN-EDEBİYAT FAKÜLTESİ TARİH BÖLÜMÜ

BİPNOTLAR

1. İlhan Ayverdi, *Mixaliti Büyük Türkçe Sözlük*, c. 1 (İstanbul: Kubbealtı Neşriyat, 2005), s. 107; Kültür tarih çalışmalarıında atla ilişkin ilk kalınlarım Orta Asya da Türk anayurt bölgesinde bulunduğu ve atın ilk olarak Orta Asya da ehlileştirildiği görüşü bilimsel olarak kabul görmüş bir bilgidir. Bkz. İbrahim

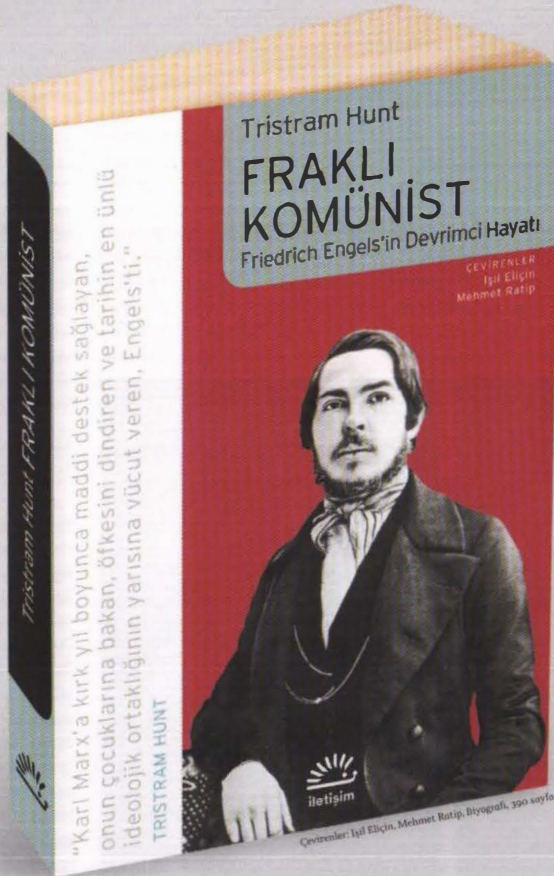
2. Kalesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, 4. baskı (İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1986), s. 204-214. Ayrıca bkz. Bahadır Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, c. 1 (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayını, 1985); Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi*, c. 1 (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayını, 1993).
3. Ali Abbas Çınar, "Eski Türklerde At Kültürü",

4. *Kültür ve Sanat Dergisi* 4/13 (1992): 73.
5. Ali Abbas Çınar, *Türklerde At ve Ondokuzuncu Yüzyıl Ahi Bir Bayramında At Kültürü* (Vaziri ve Basili Kaynaklarla Karşılaştırma) (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayını, 1993), s. 13.
6. Yusuf Halaçoğlu, "At", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (İDA)*, c. 4 (İstanbul:

- Türkiye Diyanet Vakfı Yayını, 1991), s. 29
- 5 Anadolu yerli tipinden başka Yunanıyla, Malakan ve Midilli tipleri de Anadolu'da bulunmaktadırlar. Bkz. Selahattin Batu, *Türk Arsları ve At Yetiştirme Bilgisi* (Ankara: Yüksek Ziraat Enstitüsü, 1938), s. 105-110.
- 6 Yürme iabiri, atları yürüyüşlerinin hızlarına göre sınıflandırılmıştır. Dört tip at yürüyüşü olmakla birlikte bunlara adlar (halif), rahvan (düz ve çabuk), tırs (saratlı), dörtlüvaldir (sıçırma şeklinde yürüyüş, kosma), Bkz. Halaçoğlu, agm. s. 31.
- 7 Batu, agm. s. 104
- 8 Halaçoğlu, agm. s. 29; Reşat Köstem, *Tarihsel Sürecinde Atçılığımızın Yapısı ve Yayıncılığına Ülkemizdeki Durumu* (Ankara: Türkiye Jokey Kulübü Yayını, 2000), s. 46.
- 9 "... Çok iyi koşan ve uzun zaman koşabilen iyi cins atlar var; bu atlar zayıflar, masrafları azdır, yalnız geceleri yem alırlar; onlara ancak beş altı avak kadar arpa ve bunun iki katı kadar da saman verirler; bunların hepsi yem torbalanma ve bunlar da hayvanın ağız sokabilmesi için kulaklarından başına asılır. Sabah olunca atların ağızlarına gem takılır, remzleylep güncel koşulları; ancak öğleden sonra su verirler ve arız, salar varsa, her saat başı onlara su içirirler. İkz. ameylini, alışıp oldukları kriket erkenden yerlerine giderler. İkz. kenarında bu işler daha kolaylıkla yapılmaktadır. ... geçecilen onları: hep yanlarında taşıdıkları keş ve örtülerle ve güzel bantlarıyla örterler.... Atların hepsini öldür emişler, sadece birkaçını damızlık olarak bırakmışlar, bu benim kanaatim, çünkü onlardan hiçbirini bizzat göymüş deşilim." Bkz. *Berrandon de la Broquiere'in Denizçisi Seyahati*, ed. Ch. Scherer, Ser. İhan Arda (İstanbul: Eren Yayınları, 2000), s. 265-266.
- 10 Köstem, agm. s. 46.
- 11 İsmail Hakkı Unvançarslı, *Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilatı* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayını, 1988), s. 488-489.
- 12 Arzu T. Terzi, *Hazine-i Hassa Nezareti* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayını, 2000), s. 71.
- 13 Yund, Kaşgarlı Mahmud'un *Divan-ı Lügati't-Türk* adlı eserinde at türlerine verilen genel isim olarak tanımlanmıştır. Bkz. *Divan-ı Lügati't-Türk Tercümesi*, c. 3, 1. baskı, tev. Besim Atalay (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayını, 1992), s. 7. Yund kelimesi Anadolu'da kırsak anlamında kullanılmaktadır. Bkz. *Sümer, agm. s. 4*; İst. İ. Amire deyimleri araması varlığını koruyan "yund ocak" ise Hasahir'in diğ. bölümlerine bağlı kırsak bakımının gerçekleştirildiği birimlerdir. Bkz. Halime Doğu, *Osmanlı İmparatorluğunda Yayıncı-Muallim-Tayin Teşkilatı XIV ve XV Yüzyılda Sültanmânî Samedî* (İstanbul: Eren Yayınları, 1990), s. 147-149.
- 14 Sümer, agm. s. 35.
- 15 V. Banoglu, *Karacabey Harasında Bir Gün*, *Türkiye de Hayvan ve Hayvancılık 1/1* (1964) 13; Bursa Vilâyet Sâlnâmei, Def'a 35 (Bursa: Matbaa-i Vilâyet, 1977), s. 197.
- 16 Nevzat Unluğ, *"Karacabey Harasının Kuruluş Tarihi"*, *Türkiye de Hayvan ve Hayvancılık 2/1* (1964) 5.
- 17 Kırmızı Kazzaz, *Mihal'çe nazaran daha küçük bir idari birim olduğundan yapımda sıkça deşimlerle gerçekleştirilmiştir. Kırmızı Kazzaz'ın idari deşimleri için bkz. İsmail Yaşayanlar, 19. Yüzyılda Kırmızı (Mustafakemalpaşa) Kazzaz'ın Sekso Ekonomik Durumu* (Bursa: Mustafakemalpaşa Belediyesi Yayını, 2013), s. 31-33; 1844 yılında Mihal' Kazzaz'ına bağlı Sincan ismi bir nahye de bulunmaktadı. Sincan, Vilâyet Nazırnamesinde sonra Kırmızı sınırlarına dahil edilmiştir. Bkz. agm. s. 34-38.
- 18 İhsan Altın, *Osmanlı Altın, Takir ve İlah-i Hayvanat Kolektiyonu*, sayı 3 (İstanbul: Matbaa-i Amire, 1977), s. 67.
- 19 96 köyün 30'u Sincan Nahiyesi'ne dahildir
- 20 Köylerden bağımız, teminatı defteri olan çiftlikler
- 21 Uzgur Çiftliği dahilinde bulunan 1200 lira kıymetindeki aygır iki kırsak ve bir de idiş Ekim 1919'da Eşkiya Davatı tarafından kaçırılmıştır. Bkz. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Asayiş Kalemi Evrakı (DH.EUM.AVS)*, 24/75, Left 4; Davatı, Birinci Dünya Sırası ve Milli Mücadele döneminde Kırmızı halkına türlü ezayetler eden meşhur bir eşkiyadır. Bu konu hakkında detaylı bilgi için bkz. Alev Sınar Uğurlu, "150 İktidar Listesinde Yer Alan Eşkiya Davatı İçin Neler Dediler?", *Mustafakemalpaşa (Kırmızı) Sempozyumu Bildirileri* (Bursa: Mustafakemalpaşa Belediyesi Yayını, 2011), s. 297-304.
- 22 Kudret Emiroğlu, Ahmet Yüksel, *Yıldoğumuz Ar* (İstanbul: Yapı Kredi Yayını, 2002), s. 137.
- 23 Age, s. 137. Sümer, agm. s. 36. Köstem, agm. s. 52.
- 24 Emiroğlu ve Yüksel, agm. s. 137.
- 25 *Hudûvendigâr Vilâyeti Sâlnâmei*, Def'a 12 (Bursa: Feriaticzâde Matbaası, H. 1301), s. 344-345.
- 26 *Hudûvendigâr Vilâyeti Sâlnâmei*, Def'a 14 (Bursa: Matbaa-i Vilâyet, H. 1324), s. 228.
- 27 *Hudûvendigâr Vilâyeti Sâlnâmei*, Def'a 14 (Bursa: Matbaa-i Vilâyet, H. 1325), s. 312.
- 28 Sümer, agm. s. 36.
- 29 Arşiv belgelerinde aygır, kırsak ve taylar hergele hayvanı başlığı altında ele alınmaktadır. "Hergele"nin sözlük anlamı, binimleye, araba koymaya, yük taşımaya alışırılmamış binek hayvanı: husus binek hayvanı; epek sürüşü: bagboş hayvan sürüşüdür. Bkz. Ayverdi, *Misallı Büyük Türkçe Sözlük*, c. 2, s. 1246. Bu bağlamda sözlükle tanımlamaların Osmanlı arşiv belgelerinde kullanılan tanımlama ile uyumadığı anlaşılmaktadır. Hergele hayvanının at türlerine verilen genel isim olduğu düşünülmektedir.
- 30 *Osmanlı Devleti'nin İlk İstatistik Yılı* 1897 *Tarihi İstatistikler Dizisi*, c. 5, naz. Tevfik Güran (Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, 1997), s. 148-162.
- 31 *Osmanlı Dönemi Tarih İstatistikleri 1909, 1913 ve 1914 - Tarihi İstatistikler Dizisi*, c. 3, 2. baskı (Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, 2003), s. 72-73, 142.
- 32 Age, s. 150.
- 33 Age, s. 220.
- 34 Cengiz Öronlu, "Hazine", *DİA*, c. 17 (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayını, 1998), s. 130. Halil Sahillioğlu, "Ceyb-i Hümayun", *DİA*, c. 7 (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993), s. 465-466.
- 35 Çifeler Kurusu hakkında detaylı bilgi için bkz. Osman Koksak, "Osmanlı Dönüşüm Sürecinde Bir Devlet Tezabı Olarak Çifeler Hare-i Hümayunu ve Türk Atçılığına Katkıları", *Eskişehir Ömürsüz Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 10/2 (2009): 331-363.
- 36 Emiroğlu ve Yüksel, agm. s. 135-136.
- 37 Terzi, agm. s. 21-22.
- 38 Age, s. 103-104.
- 39 Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Mâlîye Nezareti Vâridatı Kalemi Teminatı Defterleri (MLVBD TMTD)*, B.292, vr. 1b-2a, 1884 yılında Çiftlik-i Hümayun'da dahil çiftliklerin sayısında artış yaşanmıştır. Orta, Kayseriye, Çarşamba, Karayırı, Çarşamba, Harımanlı ve Hacılar çiftlikleri de sınırlara dahil edilmiştir. *Hudûvendigâr Vilâyeti Sâlnâmei*, Def'a 12 (Bursa: Matbaa-i Vilâyet, H. 1302), s. 397-398, 401.
- 40 Banoglu, agm. s. 13. Özellikle Mihal' Çiftlik-i Hümayunu bünyesinde 1847'den itibaren, Çuha Fabrika-i Hümayunu'nun kaliteli yapıya ihtiyacı karşılamak amacıyla merinos koyunu yetiştirme işi yapılmaya başlanıldığı bilinmektedir. Bkz. Cafer Çelici, "19. Yüzyılda Kırmızı'da Padışah Çiftlikleri", *Mustafakemalpaşa (Kırmızı) Sempozyumu Bildirileri*, ed. Sezi Sevim (Bursa: Mustafakemalpaşa Belediyesi Yayını, 2011), s. 147-150.
- 41 BOA, *İlahine-i Hassa Defterleri (HH.d.)*, 1925/28, Teşrinisi 1279/10 Aralık 1863.
- 42 BOA, HH.d., 1524/29, 7 Kânunvel 1281/8 Ocak 1866; Bkz. ÇK-VI.
- 43 BOA, Sadret Meclisi Mühimme Kalemi Evrakı (A.MK.MHM.), 490/10, 15 Zilhicce 1285/29 Mart 1869.
- 44 Nurettin Aral, *Türkiye Atçılığı ve İktisadi*, *İktisadi Yürüyüşü Haraları Özel Sayısı* (1946), s. 21; Köstem, agm. s. 52.
- 45 BOA, HH.d., 1330/7, 9 Mart 1288/21 Mart 1872, vr.2; Bkz. EK-VIII.
- 46 Köstem, agm. s. 39-40.
- 47 BOA, *Yıldız Mütenevvis Mâruzatı Evrakı (Y.MTV)*, 17/44, 29 Cumadeüla 1302/16 Mart 1885.
- 48 BOA, Y. MTV., 17/79, 14 Receb 1302/29 Nisan 1885.
- 49 Batı Fransa kökenli bu at türü, geniş toynakları ve iri çüssesi ile diğer at türlerinden fiziksel olarak ayrılmaktadır. Genellikle savas atı olarak yetiştirilen bu tür, süpür kasklarıyla çekim atı olarak da kullanılmaktadır.
- 50 Don, atların renk ve desenlerini tanımlamak için kullanılan kelimelerdir. Çeşitli donlarda atlar mevcuttur. Bunlardan bazıları: al (kızıl kahver), don (gövde kahverengi, kuyruk ve yele siyah), kula (gövde koyu sarı, kuyruk ve yele siyah), kır (koyu kullarla karşı karşıya), beyaz ve yağdır (kara). Bkz. Halaçoğlu, agm. s. 31.
- 51 BOA, III.d., 1328, 5 Cumadeüla 1311/14 Kasım 1893, vr. 2a.
- 52 Aynı defter, vr. 2b-3a.
- 53 Almanya'dan getirilenler olan aygırların bir tanesi 150 liradır. Bkz. BOA, Y. MTV., 23/109, 11 Haziran 1892/23 Haziran 1892.
- 54 BOA, Y. MTV., 27/35, 20 Mart 1921/2 Nisan 1905, 1905 yılında yapılan bu talep 1906 yılına geçilmiştir. Bu sebeple talep yerleşmiş, bekletilen iki aygır yanına İst. İ. Amire'den iki aygır daha ilave edilerek Mihal' Çiftlik-i Hümayunu'na gönderilmiş istenmiştir. Bkz. BOA, Y. MTV., 28/91, 9 Şubat 1321/2 Şubat 1906.
- 55 BOA, HH.d., 14393, 20 Teşrinisi 1320/3 Aralık 1904, vr. 1.
- 56 Aynı defter, vr. 2.
- 57 BOA, Y. MTV., 28/75, 19 Mayıs 1323/1 Haziran 1907.
- 58 BOA, Y. MTV., 300/109, 19 Temmuz 1323/1 Ağustos 1907.
- 59 *Bursa Vilâyeti Sâlnâmei*, Def'a 35, s. 197.
- 60 Köstem, agm. s. 55.
- 61 Emiroğlu ve Yüksel, agm. s. 138-139.
- 62 Harbiye Nazırı Mahmud Şevket Paşa tarafından kurulan bu teşkilat, yerli üreticilerin desteklenmesi açısından oldukça faydalı olmuştur. Hükümet 1912 yılında at satın alımı için 100.000 liralık tahsisat ayırmış, semelik altı ila sekiz bin at satın almıştır. Bkz. agm. s. 139. Albdin, agm. s. 9.
- 63 Age, s. 11.
- 64 Banoglu, agm. s. 14. Hasan Ali Törker, *Türklerde Atılık* (Din-Bugün (Ankara: Günel İstanbul Matbaası, 1971), s. 47.
- 65 Unluğ, agm. s. 5. Törker, agm. s. 47.
- 66 Banoglu, agm. s. 14.
- 67 Aral, agm. s. 27. Yakup Delioemeroğlu, "Türkiye'de Arap Atı Yetiştiriciliği", *Türk Veteriner Hekimliği Dergisi* 1/4 (2005): 31.
- 68 Nonius, Macar asıllı olup, özellikle savaglarda kullanılan ve güçlü bir at türüdür. Bunun yanında süslü giyimle zarımda da yaygın bir kullanımı alanı bulmuştur.
- 69 *Bursa Vilâyeti Sâlnâmei*, Def'a 35, s. 198.
- 70 Emiroğlu ve Yüksel, agm. s. 254-255; Batu, agm. s. 116.
- 71 1927 tarihli Bursa Vilâyeti Sâlnâmesinde Karacabey Harasında arşiv atı yetiştirme amacıyla İngiliz atı iltih edilmiştir planlandığı ifade edilmektedir. Bkz. *Bursa Vilâyeti Sâlnâmei*, Def'a 35, s. 199. Aslan Tufan, "Karacabey Harası", *İktisadi Yürüyüş Haraları Özel Sayısı*, 1946, s. 11.

Tarihsel bir şahsiyet olarak Engels

Tek bir insanın yaşam öyküsünden ziyade kitlelerin tarihine odaklanmayı salık veren Marksizmin kurucu figürlerinden birinin bireysel hikâyesini yazmanın kaçınılmaz olarak bir çelişki barındırdığını kabul eden Tristram Hunt, bu kitapta, kendi tarihini yaparken aynı zamanda insanlık tarihinin devrimci-komünist dalgasına omuz veren Friedrich Engels'i fikirleri, politik konumlanışları ve teşebbüsleri kadar tutkuları ve arzuları, kişisel nefretleri ve bireysel kaptisleri olan bir tarihsel şahsiyet olarak sunuyor.

AT YARIŞLARININ VE MÜŞTEREK BAHİSLERİN KISA TARİHİ*

OZAN TORUN

Bir noktadan diğerine mümkün olduğunca çabuk varmak, zamanın yani yaşamın tasarrufudur: Rakipleri geçerek birinci olarak varmak ise topluluk önünde bir galibiyetin ilanı. Kimi zaman bir miktar para, kimi zaman bir itibar, kimi zamansa yalnızca hayatta kalabilme şansı. İnsan zamana ve rakiplerine karşı mücadelesini, kültür tarihi boyunca pek çok konuda yoldaşlık ettiği atının üstünde vermiş: bir hedefe doğru koş(turul)an iki atın o günkü performansı, binlerce yıldır sayısız ikramiyenin, itibarın, unvanın ve yaşamın kazanılmasına ya da kaybedilmesine mal olmuştur.

Mitannili Kikkuli Metinleri.

"Zwei von insgesamt vier Tafeln des Kikkuli-Texts". https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Zwei_von_insgesamt_vier_Tafeln_des_Kikkuli-Textes.jpg

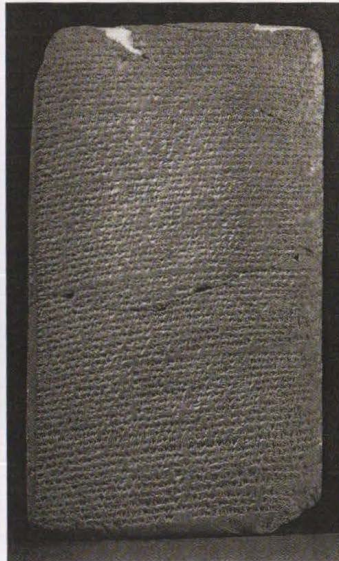
Hayvanların spor ve eğlence amacıyla kullanılması tarihi, evcilleştirilmelerine kadar uzanan bir kültürel pratiktir. İnsanın toprağı işlemeye başlamasıyla birlikte hayvanlarla – özellikle atlarla – arasında gelişen ilişki yalnızca haberleşmede ve savaş alanlarında değil, gündelik hayat içinde de beraber daha fazla zaman

geçirmelerini ve alternatif kullanım biçimlerini doğurmuştur. Kutsallığı ve insanla yoldaşlığı bir yana, atın sahip olduğu ve aynı zamanda sahibine aktardığı dayanıklılık ve sürat kabiliyetleri, üstündeki kişinin de gücünü ve itibarını semboller. Dolayısıyla daha hızlı olanın kendisinden yavaş olana karşı elde ettiği hiyerarşik

avantajın, insanı atlar arasında en hızlı olanı belirlemeye ve ona sahip olma hedefine yönlendirdiği düşünülebilir. Antik çağlarda atların yarıştırlarak içlerinden en güçlü olanın belirlenmesinin, kazanacak ata sahip olmak, hangisinin daha iyi olduğunu tahmin etmek, sonuç üzerine bahis oynayıp kazanmak veya yalnızca bir itibar elde etmek gibi amaçlarla ortaya çıkmış olması olasıdır.

BİR SAVAŞ HAZIRLIĞI MI, YOKSA BİR GÜÇ SEMBOLÜ MÜ?

Pek çok kültürün karşılaştığı, birbirine karıştığı ve güçlü uygarlıkların kurulduğu Akdeniz Havzası, at yarışlarına ilişkin şimdiye kadar bulunan en eski kayıtların işaret ettiği Eski Dünya'nın iki bölgesinden biridir. Özellikle MÖ 2000'den sonra cılız atları yemekten vazgeçip, onların güç ve çevikliklerinden yararlanmayı öğrendikten sonra, savaş meydanlarındaki ölüm kalım mücadelesine atlarıyla katılan bu bölge toplulukları, atın sahip olduğu süratin gerek saldırganlık gerek kaçarken kendilerine sağladığı avantajın farkında olmalıydı. Aynı şekilde, bu sürati nasıl geliştirebileceklerini, atlar içinden süratli olanı olmayana nasıl ayırt

**Asurlularda
bir aslan avını
tasvir eden
duvar rölyefi.**

John Curtis,
Nigel Tallis, *The
Horse: From Arabia
to Royal Ascot*
(The British Museum
Press, 2012).

edebileceklerini de. Nitekim Hititlerden günümüze ulaşan kaynaklar arasında MÖ 15. yüzyıla tarihlenen *Mitanni Kikkuli Metinleri*, Hititlerin atlarını eğitmek ve kapasitelerini geliştirmek için dönemin ünlü at eğitimci Kikkuli'nin deneyimlerinden yararlandıklarını göstermektedir. İki tekerlekli hafif savaş arabalarını çekebilmeleri için süratlerinin artırılması gereken atları yedi aylık zorlu bir eğitime tabi tutan Kikkuli, sonunda bu hayvanların yiyecek niyetine değil, binek ve koşum amacıyla kullanılmalarını sağlamış ve bu sayede Hititler savaş meydanında Mısırlılarla boy ölçüşecek bir güce ulaşmıştır.¹

Atlar bölge genelinde dönemin diplomatik ilişkilerinde de kullanılan önemli bir armağan ve değiş tokuş aracıdır. Hükümdarlar, yöneticiler, askerler ve toplumun ileri gelenlerinin sahip olduğu güçlü ve değerli atlar, ikili ilişkileri belirleyen anlaşmalar ve karşılıklı iyi niyet gösterilerinin birer parçası olarak alınıp verilmekte; benzer içerikli mesajlaşmalarda, tanrıların karşı tarafın halkı, ailesi ve ülkesinin yanında atlarını da korumasının temenni edildiği görülmektedir.² Hatta Kapadokya, MÖ 2000-1000 arasında Anadolu'daki çok önemli bir at yetiştirme bölge-

si olup, bugünkü ismi Aktaş olan Niğde'nin Andaval kasabası Geç Hitit Dönemi krallarının ahırlarına ev sahipliği yapmıştır.³ Bu bilgilerden hareketle, antik çağlarda Anadolu'da düzenlenen at yarışlarının, savaşta ve barışta bu denli değer verilen atların daima güçlü ve zinde kalabilmesinin sağlanması niyetiyle bir tür idman amacı taşıdığı ileri sürülebilir. Muhtemelen sürü içinden hangilerinin savaşta kullanılacağı ve/veya hediye olarak karşı tarafa sunulacağı, bir tür yarış havasında yapılan bu idman, gözlem ve analizler sonunda belirlenmekteydi.

Mısırlıların atla tanışmaları ise MÖ 1640-1532 aralığına tarihlenen İkinci Ara Dönem'de Asya kökenli Hiksosların bölgeye gelişleri ve takip eden dönemde Hititlerle girdikleri ilişkilere dayanır. Mısırlılar bu tarihten önce ulaşım ve taşımacılıkta eşeklerden yararlanırken, atlar Hiksoslar döneminde savaş arabalarını çekmek için kullanılmaya başlamış, MÖ 14. yüzyıldan itibaren diplomatik ilişkilerde komşulara gönderilen değerli hediyeler arasında katılmışlardır.⁴ Atlı arabaların savaş amacıyla etkin bir şekilde kullanıldığını gösteren pek çok yazılı ve görsel bulguya ulaşılmına karşın,⁵ Mısır'da MÖ 4. yüzyıla

kadar yarıştırdıkları dair herhangi bir veri bulunmamaktadır. Her ne kadar *Encyclopedia of Gambling*'deki "at yarışı" maddesinde, Mısır'da bulunan yaklaşık 4000 yıllık bir kabartma üzerindeki, arabayı çeken atları kırbaçlayan Mısırlı figürünün bir yarış sahnesini resmettiği iddia edilse de,⁶ en azından bu çalışma kapsamında bunu doğrulayacak bir kanıt ulaşılamamıştır.

Mısırlıların, içinde at ve atlı araba yarışlarının da yer aldığı etkinliklerle muhtemelen Büyük İskender'in Mısır'ı fethederek Ptolemaios Hanedanlığı'nı kurduğu dönemde (MÖ 304-31) tanıştıkları düşünülebilir. Nitekim burada inşa edilen ve *Lageion* olarak anılan İskenderiye Hipodromu'nda II. Ptolemaios Filellos, babasının adına jimnastik, müzik ve atlı gösterilerden oluşan ve Olimpiyat Oyunlarının muadili olması arzusuyla dört yılda bir düzenlenen Ptolemaiea festivallerini başlatmıştır. Böylece, ilki MÖ 279'da düzenlenen bu etkinliklerle İskenderiye artık at yarışları ve atletizm oyunlarına ev sahipliği yapan bir kent hüviyetindedir.⁷ İskenderiyelilerin zaman içinde dövüşlere ve yarışlara karşı tutkuları hayli artmış olmalı ki, Yunan tarihçi Dio Chrysostom (40-120) kendi ismi-

İran'da bir polo müsabakasını tasvir eden sırlanmış çini.

John Curtis,
Nigel Tallis, *The Horse: From Arabia to Royal Ascot*
(The British Museum Press, 2012).

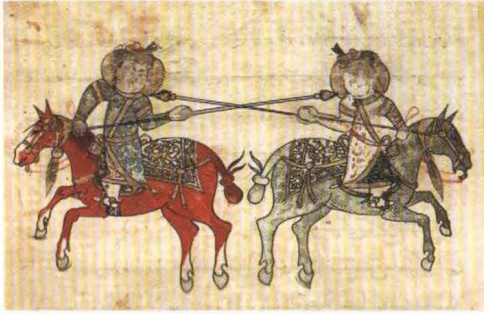
nı taşıyan eserinde, Mısır'ın Roma İmparatorluğu'na bağlı olduğu dönemde, etkinlik günlerinde tribünleri dolduran İskenderiyelilerin "duyu niteliklerini kaybetmiş gibi kendilerinden geçerek" sahada olup biteni izlediklerini anlatır.⁸

Sokrates'in öğrencisi Ksenofon (MÖ 434-355) ise, Pers Kralı Büyük Kiro'sun hayatını anlattığı *Cyropaedia*'da, paralı asker olarak aralarına katıldığı Spartalılarla Ahameniş İmparatorluğu'na doğru çıktığı seferindeki anılardan, Kiro'sun Pers ve Yunan atları arasında yarışlar düzenlettiğini aktarır⁹ fakat yarışların süresi, sıklığı, katılımcıları hakkında ayrıntılar vermez. Bunun yanı sıra, Zerdüşt'ün kutsal kitabı *Avesta*'da geçen bir yarış pistinin mesafesi hakkındaki bilgiler¹⁰ dışında, günümüz İran topraklarında Antik Dönem

boyunca at yarışları düzenlendiğine dair başka herhangi bir veriye rastlanmamıştır. Ancak coğrafi konumları gereği Araplarla, Türklerle ve Moğollarla defalarca karşılaşmış olmaları, başta Arap atı olmak üzere at ırklarını iyi tanıdıklarını ve onlardan yararlandıklarını düşündürmektedir. Nitekim günümüz polo oyununun atası olarak anılan, Türkler, Azeriler ve İranlılarca "ata sporu" olarak sahiplenilen "çevgan" adlı atlı savaş oyunu, Ortaçağ'da İran'da hayli popülerdir ve buradan dünyaya yayıldığı iddia edilir,"

Antik dönem yarışlarına ilişkin kayıtlara ulaşılan diğer bölge, Akdeniz'in hayli uzağındaki diğer bir uygarlık merkezi Hindistan'dır. Hinduizmin kutsal metinleri *Vedalar*'ın ilk ve en eski bölümünü oluşturan *Rig Veda*, satırlarında at ve atlı araba yarış-

larına yer verirken aynı zamanda Mitannilerde kullanılan atlarla ilgili isimlerin de Hint-Avrupa kökenlerine ışık tutar. Örneğin "Sattawaza" yarışları kazanan "yedi ödülün sahibi" anlamına gelirken, "Biridasura" "çok sayıda atın sahibi" demektir. MÖ 14. yüzyılda yaşamış Mitanni Kralı Tushratta'nın isminin anlamı ise "korku salan atlı arabanın sahibi" olarak tercüme edilebilir.¹¹ Tarihi ve edebi açıdan büyük önemi olan bir eser in atlar ve atlı arabalara çokça yer vermesi, söz konusu toplum ve dönemde bunların yalnızca yarışlarda kullanıldığı anlamını taşımaz. Ancak Veda döneminde atlı arabaların özellikle kutsal törenlerde yarıştırdıklarına, yarışların dini ve kültürel anlamlarına ve kazananlara verilen ödüllere dair bilgilerin bulunduğu bu eser, atların ve arabaların yalnız savaş koşullarında değil, –soylular

ve hükümdarlar düzeyinde olsa da gündelik yaşamda da önemli bir yer tuttuğunun göstergesidir. *Ashwamedha*, *Rajasuya* ve *Vajapeya* gibi önemli kurban törenlerinde düzenlenen yarışların hem kutsal hem de dünyevi pek çok anlam taşıdığı, bu uzun ve ayrıntılı anlatımlarda görülmektedir.¹³

Hindistan'ın da doğusunda koşulan bir Antik Dönem yarışı ise, günümüzde bilgisayar yazılım programlarına kullanılan denklemlere ilham kaynağı olmuştur. Çin tarihinde "Savaşan Devletler Çağı" olarak anılan ve Qin Hanedanı'nın MÖ 3. yüzyılda rakiplerini alt edip tarihteki ilk birleşik Çin'i yaratmasıyla sona eren bu dönem içinde gerçekleşen yarış, at tutkunu bir hükümdar olan Qi Wang ile zeki generali Tian Ji arasındadır. Söz konusu yarışta, atlar da güçlerine göre sınıflandırılmış fakat yarışacak çiftler belirlenmemiştir. Ülkedeki en iyi atlara sahip olan ve tüm yarışları kazanan hükümdar, kuralların dışına çıkmadan atların yarış sıralamasını değiştiren generaline geçilmiş ve böylece "hiçbir yarışı kaybetmeyen" unvanını bu yarış sonunda kaybet-

miştir. General Tian Ji'nin yaptığı bu stratejik değişim, güçlü atın güçsüz atla yarıştırılmasına dayanır ama sonuçta iki atın mücadelesi kuralını ihlal etmediği için geçerlidir. Bu taktik, süreç içinde doğru karar alma, risk yönetimi ve rakipler arasında en güçlü olmayanın bile kendisine avantaj yaratabilmesi gibi konularda günümüzde başvurulan önemli bir referans kaynağıdır.¹⁴

ÇAYIRLARDAN HİPODROMLARA

Atların belli bir düzen içinde yarıştırıldığına ilişkin daha somut bilgilere Antik Yunan dönemiyle ilgili kaynaklarda ulaşılmaktadır. İlk MÖ 776 yılında düzenlenen Olimpiyatlar, Antik Yunan topraklarında ortaya çıkip günümüze kadar ulaşan ve uzun bir dönem boyunca at ve atlı araba yarışlarının da içinde yer aldığı siya-

Furuşiyya'dan (Memlûkların binicilik ve süvari eğitim programı) H. 773/M. 1371'e tarihlenen, farklı renklerde atlar üzerinde kılıç ve mızrak talimi yapan erkekler illüstrasyonu.

John Curtis, Nigel Tallis, *The Horse: From Arabia to Royal Ascot* (The British Museum Press, 2012)

Bir at ve binici figürünü.

John Curtis, Nigel Tallis, *The Horse: From Arabia to Royal Ascot* (The British Museum Press, 2012)

Bir Korint vazosu üzerinde resmedilmiş yarışçılar figürü.

WorksofChivalry
http://
worksofchivalry.com/
the-corinthian-bit/

Lydia Kralı Tantalos'un Oğlu Pelops ve eşi, Kral Oenamaus'un kızı Hippodamia yarışırken.

Pelops and Hippodamia Racing
http://www.wiki-zero.com/index.php?g=atHr
oehM61yqlo8jaWpC
G1kaWUub-jnL3yda
zkvltmLzTPJZVxvc
HNfYWskXnhpChBv
ZGFtaWFXcmfjaW5
nLmpwZw

sal, kültürel ve sportif bir etkinlikler bütünüdür. MÖ 564 yılında ilk kez eyerli at yarışlarının dahil edildiği organizasyonda, MÖ 680'de dört, MÖ 408'de ise iki atın çektiği arabalar (*tethippon* ve *synoris*) ilk defa piste çıkmıştır.¹⁵ Arkeolojik kazılarda bulunan testi, çömlek ve vazolar üzerine işlenmiş figürlerdeki atlı arabalar işte bu Olimpiyatlarda yarışanları tasvir etmektedir.¹⁶

Atlı savaş arabalarının muharebe meydanlarında MÖ 8. yüzyıl itibarıyla yavaş yavaş önemlerini kaybetmeleri ve Yunan yarımadasının at binmeye elverişli olmayan yeryü-

zü şekilleri, atların yarış pistlerinde daha fazla boy göstermelerinin muhtemel nedenleridir. Tesalyalılar ve Makedonyalıların daha iyi biniciler olarak ön plana çıkmasına karşın, Yunanların genelinde ata karşı olan yakınlıkları, at yarışlarına gösterdikleri yoğun ilgide, inşa ettikleri ve yarış günlerinde tribünlerini doldurdıkları hipodromlarda ve yarışları sanat ve edebiyat yapıtlarına aktarımlarında açıkça görülmektedir.¹⁷ Matematik ve geometriye olan ilgi ve katkılarının etkisiyle kura temelli şans oyunlarına ciddi eğilimleri olan Yunanlar,¹⁸ aynı zamanda yarışanlar üstüne çeşitli bahisler de oynuyor

olmalılar; zira Homeros, Idomeneus ile Aias arasında Troya'da gerçekleştirilen iddialı araba yarışını ve kimin kazanacağı üstüne oynanan bahisleri Ilyada'nın satırlarına taşımıştır.¹⁹

At ve atlı araba yarışlarının Olimpiyat Oyunları bünyesindeki varlığının diğer branşlara nazaran daha maliyetli bir katılım gerektirmesi, yarışların daha çok toplumun üst kademesini oluşturan kesimin tekelinde olduğu ve onları temsil ettiği sonucunu doğurur. Atları ve arabaları yarışlarda boy gösteren zengin aileler bunu bir refah ve sosyal statü göstergesi olarak kullanırken, sürücüler ve jokeyler tıpkı gladyatör dövüşleri gibi hayli riskli ve can güvenliğinin söz konusu olmadığı koşullarda piste çıkmaktadırlar. Nitekim zafer kazanan olarak ilan edilen ve tarihe geçenler, köleler ve toplumun alt tabakasından parayla tutulmuş bu biniciler değil, kazanan atların ve arabaların refah düzeyi yüksek sahipleridir.²⁰ Yarışları çeşitli objeler üzerinde tasvir eden görsellerden anlaşıldığı kadariyle, araba sürücülerinin aksine, jokeyler çoğunlukla genç, bugünkü meslektaşları gibi kısa boylu ve hafif, üstlerinde mümkün olduğunca az kıyafet taşıyan binicilerdir.²¹ Varlıkları ve işlevleri, hayatta kalabildikleri sürece tribünlerdeki yöneticileri ve seyrircileri eylemekten ibaret olan ve çoğunun isimleri bile bilinmeyen bu jokeylerin çok azı kimlikleriyle birlikte kayıtlara geçmiş, nadir de olsa hipodromlara ve kentin meydanlarına heykelleri dikilmiştir. Bunlar arasında günümüze ulaşanlar arasında en popüler olanları, 1896'da Yunanistan'daki arkeolojik kazılarda bulunan ve Delfi Arkeoloji Müzesi'nde sergilenen *Charioteer of Delphi* (Delfili Sürücü) heykeli²² ile bugün yerinde olmayan heykeli Konstantinopolis Hipodromu'na dikilen Bizans dönemi yarışlarının meşhur sürücüsü Porphyrios'tur.²³ Kral II. Archelus'un kızı Spartalı Prenses Euryleion ise MÖ 396'da dört atlı arabasıyla Olimpiyat Oyunlarında zafer kazanan ilk kadın sürücü olarak tarihe geçmiştir.²⁴

Yöneticilerin halkla ve tanrılarla ilişkilerini güçlendirmeye, siyasal ve

At ve atlı araba yarışlarının Olimpiyat Oyunları bünyesindeki varlığının diğer branşlara nazaran daha maliyetli bir katılım gerektirmesi, yarışların daha çok toplumun üst kademesini oluşturan kesimin tekelinde olduğu ve onları temsil ettiği sonucunu doğurur.

toplumsal birliği sürdürmeye, türlü rekabet, sadakat ve meşruiyet göstelerini somutlaştırmaya yarayan Olimpiyatlar, içeriğindeki dönüşüm ve devamlılıklarla birlikte Antik Yunan'dan Roma İmparatorluğu'na bir miras olarak aktarılmıştır. Roma'da tanrılar onuruna periyodik olarak düzenlenen, pek çok farklı gösteriyi bir araya getiren ve tanrılara adaklar sunulan "ludi" adlı festivaller, atlı araba yarışlarının bu kültür içinde kendine yer bulduğu alandır. Bu festivaller, Antik Yunan'da temeli atletizme ve rekabet mantığına dayanan sportif karşılaşmalardan ziyade, daha çok vahşi hayvanların ve gladyatörlerin kendi aralarındaki dövüşleri ve hayatta kalma mücadelelerinin belirlediği içeriğiyle Olimpiyat Oyunlarından ayrılır.⁵⁵ At yarışları, "venatio" gibi vahşi hayvanların birbirini parçaladığı veya gladyatör dövüşleri gibi can pazarının yaşandığı diğer oyunlara nazaran daha masum fakat en az onlar kadar ilgi gören gösterilerdir.⁵⁶ Antik Yunan döneminde yalnızca bazı ayrıcalıklı olanların aksine, Roma'da kadınlar da circus ve hipodromlardaki yarış ve dövüşlere izleyici olarak katılabilmiş,⁵⁷ hatta tribünlerde erkeklerle yan yana oturmuştur.⁵⁸

Romalılar bu geleneği devraldıkları Yunanlara kıyasla yarışlara çok daha fazla ilgi göstermiştir. İmparator Augustus (MÖ 63-MS 14) zamanında bir günde on iki, Caligula (12-41) zamanında otuz dört, Flavius (81-96) zamanında ise yüz yarış yapıldığı olmuştur. İmparatorların yarışlara gösterdiği yoğun ilgiye pek çok örnek verilebilir; atların ürkmemesi için imparatorun işareti olan boruların yarış sırasında çalınmaması, Caligula'nın öğle yemeğini ahırda yemesi ve desteklemediği takımın atlarını zehirlemesi, Theodosius'un

yarışlara doping yasağını getirerek bu düzenlemenin tarihteki ilk örneğini oluşturması gibi,⁵⁹

Tüm gösteriler arasında hayli ilgi çeken atlı araba yarışları, ludilerin önemli bir parçası olduğu gibi, kimi zaman büyük bir zaferin kutlanması amacıyla ludi takvimi dışında da düzenlenmiştir. Yarış günlerinde, ilkin tanrıların heykellerini taşıyan bir grup müzisyen ve dansçı eşliğinde dört atın çektiği iki tekerlekli savaş arabasının (quadriga) öncülük ettiği

tören alayı hipodroma girer. Kortejin yöneticileri ve seyircileri selamlamasının ardından, atlı arabalar ve atletler alanda boy gösterir. Yarışacak takımlar genellikle U şeklinde tasarlanan hipodromun girişine inşa edilmiş anıtsal başlangıç noktasındaki (carceres) yerlerine geçer ve tıpkı bugünkü yarışlarda kullanılan bölmelerde (starting box) olduğu gibi, önlerine kapanan kapıların ardında çıkış işaretini beklemeye başlarlar. İşaretin verilmesiyle açılan kapılardan dörtlüye çıkan atlar, çoğu hipod-

Delphi sürücü (Charioteer of Delphi).

Ancient History Encyclopedia
<https://www.ancient.eu/image/413/>

Konstantinopolis Hipodromu'nda yarışları izleyen hanedan üyeleri ve elinde defne yapraklarından taçla birinciyi ödüllendiren İmparator Theodosius.

<http://ancientrome.ru/art/artwork/enimg.htm?id=4278>

romun ortasında uzanan ve üzerinde tanrıların, imparatorların ve imparatorluğun gücünü simgeleyen anıt ve heykellerin yer aldığı spina etrafında yarışa başlar. Hipodromun iki uzun cephesinden birinin ortasında yer alan ve hanedan üyeleri, soylular ve yöneticilerin yarış izlediği şeref tribünü (*kathisma*) önünde sona eren yarışın galibi, tribünlerden yükselen alkış ve tezahüratlar arasında zaferin simgesi olan defne veya hurma yapraklarından yapılmış taca, çelenge, para ödülüne ve unvana sahip olur.³⁹ Roma dönemi yarışlarının hafızalara kazınan belki de en önemli görüntülerinden biri, Lew Wallace'ın 1880 yılında yayımlanan romanından defalarca sinemaya uyarlanan, an-

cak en popüler 1959 yılında William Wyler'in yönettiği, başrolünde Charlton Heston'ın oynadığı ve on bir dalda Oscar ödülü kazanan *Ben-Hur* filminin dokuz dakika süren meşhur araba yarış sahnesidir.³⁹

Antik Yunan ve Roma'daki circus ve hipodromların mimari plan ve düzenlemeleri, inşa edildikleri dönemin siyasal ve kültürel örüntülerini yansıtan bir dizi sembolizm taşır. Yapılar arasında bu açıdan bir karşılaştırma yapan Humphrey'nin çalışmasında öne çıkan ve bir kısmı günümüzdeki hipodromlarda da gözlenen genel özellikler şöyle sıralanabilir: Bu yapıların büyük kentlerdeki örneklerinde, pistin ortasında

zeminden yüksekte duran "euripus" ya da "spina" adlı bir bariyer uzanır. Üzerinde, dönemin inanışlarını sembolize eden tanrı figürleri, büyük zaferleri yansıtan heykeller ve imparatorluğun toprak genişliğini ve gücünü simgelemeleri amacıyla uzak eyaletlerden getirilen sütun ve dikilitaş gibi gösterişli anıtsal eserler sıralanır. İmparator, yöneticiler ve soylular, yarışları "kathisma" ya da "pulvinar" adı verilen ve özel bir girişi olan ya da doğrudan saray gibi özel bir yapıya geçiş sağlayan şeref locasından takip ederler. Yarışçıları bu spina çevresinde dairesel biçimde dönmeye yönlendiren hipodromun mimari düzeni evrenin yapısını, Circus Maximus ve Konstantinopolis Hipodromu'nda olduğu gibi on iki kapıya sahip anıtsal başlangıç noktası (*carcere*) ise gökyüzündeki on iki burcu simgeler. Spina etrafında atılan tur sayısının belirlediği yarış mesafesi ve gün boyu koşulan yarış sayısı, dönemden döneme değişiklik gösterse de, bunların da gökbilimi ve takvimle ilişkili anlamlar taşıdığı olmuştur (yedi defa atılan turun haf-tanın yedi gününü, günde koşulan

Ben-Hur filminden bir sahne (1959).

https://myfavoritewesterns.com/tag/yakima-can-utt/?iframe=true&preview=true&ak_action=reject_mobile

yirmi dört yarışın yirmi dört saati simgelemesi gibi).¹²

Yarışlara uzun süre ev sahipliği yapan görkemli Roma hipodromları arasında belki de en aşına olduğumuz –konumunun tartışmasız etkisiyle– İstanbul'daki Konstantinopolis Hipodromu'dur. Roma İmparatorluğu'na uzun süre direnen Byzantion kenti, imparatorluğun Doğu Eyaletleri sorumlusu Septimus Severus tarafından adeta yerle bir edilerek Nea Roma ismiyle başkentin bir kopyası olarak yeniden inşa edilmiştir. Nea Roma Hipodromu da Roma'daki Circus Maximus'un örnek alındığı ama ondan daha görkemli olması hedeflenerek inşa edilen yeni yapılar arasındadır. 196 yılında başlayan inşaat süreci 11 Mayıs 330 tarihinde, azami seksen bin izleyici kapasitesiyle antik dünyanın en büyük hipodromu olarak kapılarını açar. Artık kentin adı da Nea Roma değil Konstantinopolis'tir.¹³

YENİ DİNLER, YENİ KURALLAR

İkiye bölünen imparatorluğun batısında ekonomik ve toplumsal nedenlerle gerileyen yarışlar Bizans'ta ise gelişmiş ve zamanla Maviler ile Yeşillerin sahadaki mücadeleleri toplumsal katmanlaşmanın siyasal ifadesi haline gelmiştir.¹⁴ Buradaki yarışların Roma'daki muadilleriyle benzerlikleri olduğu kadar farklılıkları da vardır. Konstantinopolis Hipodromu her ne kadar Circus Maximus'un vârisi olsa da, her şeyden önce pagan sefağının aksine Hristiyan'dır. Oyunlar ve yarışlar artık meşruiyetini Hz. İsa'dan alan bir imparatoru yüceltirken, bir

yandan da dört mevsimi, dört elementi ve dört gezegeni sembolize eden eski geleneklerin izlerini yaşatmaya devam eder. 5. ve 6. yüzyıllar itibarıyla hipodromda sahnelenen etkinliklerden dans, pandomim, tiyatro gösterileri ile hayvan dövüşleri, erotik ve vahşi öğeler içermeleri nedeniyle yasaklanırken at yarışları

polis'teki yarışlar, gündelik hayatın önemli bir eğlence, boş zamanı değerlendirme ve bahis oynama faaliyetlerinin vücut bulduğu etkinlik olarak yaşamaya devam etmiştir.¹⁵

Günümüz hipodromlarının mimari özellikleri ve bunların yarışların ve izleyicilerin düzenini belirleyen bazı

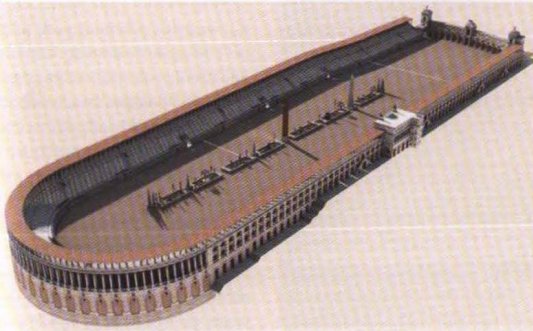
böyle bir engellemeye karşılaşmamıştır. Hristiyanlığın etkisiyle tiyatrolar gitgide itibarsızlaştırılmış fakat yine hipodromlar ve at yarışları bu politikadan kurtulmuştur. Artık cambazlık oyunları ve dövüşmeyen hayvanların geçitleri at yarışlarına eşlik ederken, hipodromda düzenlenen kutlama ve şenliklerin içerikleri de yavaş yavaş pagan geleneklerinden uzaklaşmaktadır. Yine de halkın yarışlara ilgisi azalmamış, hatta 10. yüzyıla kadar yarış günlerinde kilise boş kalırken hipodromun tribünleri coşkulu izleyicilerle dolup taşmaya devam etmiştir. 1204'teki Latin istilasına kadar geçen yüzyıllar boyunca, Mavilerle Yeşillerin –kimi zaman etkileri hipodrom dışına taşan– mücadelesine sahne olan Konstantino-

yönleri, Grekoromen kültürün yarattığı bu öğelerden devralınmıştır. Atların oval bir pistte dairesel bir rota üzerinde koşması, yarış öncesinde son turlarını üstlerine bahis oynayanlarla dolu tribünler önünde atmaları, verilecek başlama işaretini *carceres* benzeri hücrelerin içinde beklemeleri ya da şeref tribününün tıpkı *kathisma* gibi tribünlerde yarışın sona erdiği çizgiyi en net gören noktada yer alması gibi... Bu mimari karşılaştırmayı ülkemizden bir örnekle tamamlamak gerekirse, bugünkü hipodromlarda atlar, tanrıları ve zaferleri simgeleyen anıtlarla dolu bir spina etrafında değil fakat Mustafa Kemal Atatürk'ün pistin çevresindeki gösterişli fotoğraf ve heykelleri önünde koşmaktadır. Dolayısıyla birer spor ve eğlence alanı olan hipodromların, aynı zamanda üstlendikleri örtülü siyasal rollerde de geçmişle bugün arasında bir dizi benzerlik ve süreklilik gösterdikleri ileri sürülebilir.

Circus veya hipodromlarda düzenlenen bu yarışlar üzerine oynanan bahislere, tıpkı Eski Yunanlarda olduğu gibi, Roma vatandaşlarının da önemli ölçüde katılım gösterdiği bilinmektedir. Kanunlarla yasaklanmış olmasına karşın, kent nüfusunun

Circus'ta Ludi sırasında koşulan bir yarış tasviri.

<https://libellejourney.me/ancient-rome-and-circus-maximus/>

Konstantinopolis Hipodromu'nun canlandırılması.

"Hippodrome", Byzantium 1200 Project, <http://www.byzantium1200.com/hipodrom.html>

Paskalya ve Noel gibi dini bayramlarda ancak kutsal törenler sona erdikten sonra yarışların koşulmasına izin verilmiştir. Böylece, hipodrom ve bünyesindeki etkinliklerin Hristiyanlaştırılması süreci tamamlanmıştır.⁴¹

Derebeyliğin hâkim olduğu Ortaçağ Avrupa'sında ise at yarışlarından pek söz edilemeyeceği gibi, atın kullanıldığı oyun, müsabaka ve iddialı malarından da ancak soylular arasında şatolar ve çevresinde düzenlenen turnuvalar bağlamında bahsetmek mümkündür.⁴² Beş yüzyıldan uzun süre boyunca Avrupa'daki en saygın, yüksek maliyetli, bir o kadar da tehlikeli fakat çok ilgi gören bir sosyal etkinlik ve savaş hazırlığı olan turnuvalara yalnızca şövalyeler katılabilmştir. Soylu sınıftan üyelerin, onların hizmetlilerinin ve nadiren halkın izleyebildiği turnuvalar, sahada çarpışan şövalyeler kadar izleyiciler için de farklı bir müsabaka alanıdır. Yeni kıyafetler, pırıldayan armalar, türlü silah ve zırh takımları bu turnuvalar için bir araya gelindiğinde sergilenen itibar göstergeleridir.⁴³ 12. yüzyıldan 16. yüzyıla kadar geçen süre içinde, temelinde atlarını birbirine karşı süren iki şövalyenin mızraklı dövüşünün yattığı bu turnuvalardaki kan ve vahşet giderek azalmış; mızrak, kalın ve miğferlerin daha az zarar verici türleri kullanılmaya başlanmış; turnuvaların düzenlendiği çayırarda derli toplu ahşap tribünler ve localar inşa edilmiştir. Bu dönem turnuvaları, galip gelene asalet ve unvan kazandırma hedeflerini kaybetmemiş fakat etkinlikler dövüşten ziyade gitgide aristokratik bir spor ve tören olarak kabul edilmeye başlamıştır.⁴⁴

12. ve 13. yüzyıllarda Avrupa'da at kültürü değişmeye ve Akdeniz ülkelerine yayılan Arap, Bedevi, Endülüs ırkları binek ve saldırı atları olarak daha çok tercih edilmeye başlar. Bu değişimde, 1096-1272 yılları arasında Batı ile Doğu'nun kültürel alışverişine zemin sağlayan Haçlı Seferlerinin payı büyüktür. Nitekim Avrupa'da derebeyliğin hüküm sürdüğü dönemde, Araplar Ortadoğu'dan İspanya'ya kadar geniş bir alana yayılmıştır ve şecerelerine çok önem verdikleri at-

larını Hristiyanlara karşı etkin şekilde kullanmaktadırlar.⁴⁵

Atları yarıştırmak, Arapların henüz İslam'ı kabul etmeden önceki geleneklerinden biri olup, Müslüman olduktan sonra da devam ettirdikleri bir kültürdür. Hatta yarışlar üzerine ödül koyup bahis oynamanın bile

nitelendirilirken, İslam sonrasında at yarışlarının da dahil edildiği bazı etkinlikler kumar kapsamından çıkarılmıştır. Arapçada "lehv" denen ve eğlenmeye, hoş vakit geçirmeye yarayan oyun, müzik, dans gibi etkinlikler İslam'da kabul görmüştür. Toplumun salâhiyeti için yararlı olduğuna inanılan at ve deve yarışları

İngiltere Kralı VIII. Henry, İtalya ve İspanya'dan atlar ithal etmiş ve haralar kurdurmuştur. At yarışları ve yetiştiriciliğiyle ilgili önemli ve katı kanunlar çıkarıp yaşadığı yılların, "İğdiş Edilmişler Dönemi" olarak anılmasına neden olmuştur.

İslam kültüründe kabul edilebilir yönleri olduğu tartışılmıştır. İslam öncesi dönemde Mekke'de at yarışları düzenlenen özel bir alan vardır.⁴⁷ Cahiliye dönemi olarak adlandırılan bu çağda, Araplar arasında kapalı ve açık alanlarda çeşitli eğlence ve oyunların düzenlendiğine, at yarışlarının da açık alandaki bu etkinlikler arasındaki önemine değinilir. Ancak Arapların bu dönemde yarışlar üzerine bahis oynaması kumar olarak

ile silahlı müsabakalar (ayrı zamanda sportif faaliyetler oldukları ve bir tür savaş hazırlığı da içerdiklerinden) lehv kategorisi içindedir.⁴⁸

Hz. Muhammed, Hicret'in 6. yılında Medine'de Veda Tepesi ile Hafya arasındaki yaklaşık iki kilometrelik alanda bir at yarışına katılmış ve kazancak atın ödülünü belirlemiş, yarış Hz. Ebu Bekir'in atı kazanmıştır.⁴⁹ Yarışlara katılan atların yalnızca bi-

Byerley Turk ve seyisi, 1731.

<https://www.kingsandmcgaw.com/printz/john-wootton/the-great-stallion-the-byerley-turk-held-by-a-groom-1731-430635410635-media-1-size370,400>

rinciden onuncuya kadar isimlendirilmesinden, bir yarışta en fazla bu sayıda atın koşmasına izin verildiği anlaşılmaktadır. Ancak zaman zaman bir yarış gününde, yüzlerce atın yarıştığı bilinmektedir. Bu bilgi, Müslüman Arapların yarışlara ne kadar ilgili olduklarının bir kanıtıdır. Nitekim Emeviler döneminde (661-750) bu ilgi devam etmiş ve İslam topraklarında hipodromlar inşa edilerek sayısız yarış düzenlenmiştir.⁵⁰ Bu hipodromlardan Emeviler döneminde inşa edilenlerin mimari özellikleri hakkında herhangi bir veriye ulaşılamamış olsa da, Memlukların inşa ettikleri kale ve hisarların çevresinde yer alan hipodromların duvarlar ve bahçelerle çevrili oldukları, içlerinde yarışların yanı sıra askeri talimlerin, polo veya çevgan müsabakalarının ve hanedan üyelerinin düşüncülerinin yapıldığı bilinmektedir.⁵¹

İLK SOYAĞACININ KÖKLERİNDEN BUGÜNLERE

Arap atı, uzun süre Ortadoğu ile İç Asya arasındaki kültür ticareti sayesinde bozkır Moğolları ve Türklerin atlarıyla karışmış, gücü ve dayanıklılığıyla Arapların, Kıpçakların,

Selçukluların ve Osmanlıların geniş topraklara yayılabilmelerinde büyük rol oynamıştır. Savaşlar ve ticari ilişkiler sayesinde Arap atıyla tanışan Batı Avrupalılar ise bir yandan da Ortadoğu ve Bizans kültürünü tanıma, merak etme ve kendi kültürlerine entegre etme gayreti içindedir. Arap atı da bu kültürleşme süreci ve Osmanlıların Balkanlar'a doğru yayılmalarıyla Avrupalılar tarafından daha yakından tanınmış, Batı'ya taşınmış, kontrol altında yetiştirilmeye başlanmış ve günümüzün en makbul at ırklarından biri olan İngiliz atı da dahil olmak üzere pek çok türün kan hattı şemasında belirleyici bir yer almıştır. İngiliz soyağacının köklerinde yer alan üç at, Britanya topraklarına 1689'da götürülen *Byerley Turk*, 1700'lerin başında götürülen *Darley Arabian* ve 1730'larda götürülen *Godolphin Barb* isimli atlardır.⁵²

Barut ve ateşli silahların yaygınlaşmasıyla önemini kaybeden şövalyeliğin yerine Avrupa'da biniciliğin önü açılmış ve bu ihtiyaç sonucu gelişen dresajla⁵³ birlikte hem binicilik ve atlı sporlar hem de atla ilgili bilimsel çalışmalar (soyağacı tutma, kontrol altında üreme, soyu iyileştirme, tedavi

ve bakım teknikleri) artmaya başlamıştır. Ata binmenin amacı, artık karşılıklı taaruz etmekten ziyade, tıpkı bir gösteri haşasında estetik bir binicilik sergilemektir. Nitekim 16. yüzyılda Federico Grisone ve Giovanni Batista Pignatelli, bir süre sonra arka arkaya çok sayıda örneğiyle karşılaşılacak olan binicilik okullarından ilkinin Napoli'de açmışlar, buradan mezun öğrencileri Avrupa'ya yayılıp pek çok soylu aileye binicilik dersleri vermişlerdir. Bu yüzyıl boyunca özellikle İtalya'da sürdürülen bilimsel çalışmalar, ileride başta İngiltere olmak üzere pek çok ülkede gelişecek at yetiştiriciliği, binicilik ve at yarışlarına zemin hazırlaması bakımından önemlidir. Antik Yunan ve Roma dönemlerinden atlarla ilgili eserler güncel dillere çevrilmiş, yeni kitaplar kaleme alınmış ve hızla yaygınlaşmış, at okulları açılmış ve binicilik eğitimi gelişme kaydetmiştir.⁵⁴

Aynı dönemde İngiltere Kralı VIII. Henry (1491-1547), İtalya ve İspanya'dan atlar ithal etmiş ve pek çok hara kurdurmuştur. At yarışları ve yetiştiriciliğiyle ilgili önemli ve katı kanunlar çıkarmış; bu nedenle yaşadığı yılların, atçılık tarihi için-

EPSOM yarış alanı.

John Curtis,
Nigel Tallis. *The
Horse: From Arabia
to Royal Ascot*
(The British Museum
Press, 2012).

de "İgdiş Edilmişler Dönemi" olarak anılmasına neden olmuştur. Damızlık atların yalnızca merkezden uzak ahırlarda ve kontrol altında çiftleştirilmesi, ülkede kamuya açık çayır-larda otlayan tüm erkek atların igdiş edilmeleri, din adamlarından soylulara kadar belli bir refah seviyesinin üstündeki herkese belli sayıda aygır sahibi olma zorunluluğu getirilmesi gibi kanunlar, VIII. Henry'nin atçılık politikalarından birkaç örnektir.⁵⁵ Soyun iyileştirilmesi, kontrol altında yetiştirme, düzenli yarışların örgütlenmesi ve yarışlar üzerine bahis oynatma gibi çalışmalar bu yüzyılda önemli gelişim göstermiştir. I. Elizabeth'in (1533-1603) hükümdarlık döneminde Chester, Newmarket, Kiplingcotes, Hambleton, Carlisle, Doncaster ve Croydon'da hanedanın düzenlediği yarımkan atların katıldığı yarışlar koşulmaktadı. 17. yüzyıla gelindiğinde ise artık İngiltere'de yarışlar her gün düzenlenir olmuş; daha yüksek ikramiyelerin dağıtılmasıyla daha kaliteli atların yarışlara katılması teşvik edilmiş; yarış öncesi ve sonrasında atların tartılması, faul ve diskalifiye olma dahil pek çok yarış kuralı standardize edilmiş; bahisler çeşitli kurallara bağlanmıştır.⁵⁶ Örneğin "İngiliz Yarışlarının Babası" olarak anılan Kral II. Charles (1630-1685) yalnızca yeni hara, ahır ve yarış sahaları ortaya çıkarmakla kalmamış, yetiştiriciliğe önemli yatırımlar yapmış, büyük yarışlar düzenlenmiş ve kendinden öncesine göre yarış ikramiyelerini hayli yükseltmiştir.⁵⁷ Bu gelişmeler yalnızca bu etkinliğin kurumsallaşmasını değil, aynı zamanda ilgi ve katımın da artmasını sağlamıştır. Kısa süre içinde bu kurallar Fransa, İtalya, Hollanda ve Britanya İmparatorluğu'nun farklı topraklarında da uygulamaya başlamıştır.⁵⁸

18. yüzyılın ilk yarısında at yarışları kurallarında köklü değişiklikler gerçekleşmiştir. Yarış mesafeleri kısalmış, daha genç atlar yarışlara katılmaya başlamış, yarış kayıtları daha düzenli olarak tutulmuş, önceleri yalnızca sahipleri tarafından binilen ve yarıştırılan atların yeni binicileri için 1752'de Jokey Kulübü⁵⁹ kurulmuştur. Artık atlar yaş ve per-

formanslarına göre sınıflandırılarak yarışlara kaydedilmekte, bahisler ise bu ölçüde daha ciddi ve örgütlü şekilde düzenlenmekte, şampiyon atlar ve jokeyler tarih sahnesine çıkmaktadır.⁶⁰ Nitekim bu kurumsallaşma süreci, isimleri ve dünyaca bilinirlikleri günümüze ulaşan kupalı koşuların arka arkaya başlamasıyla taçlanmıştır: St. Leger (1776), the Oaks (1779) ve Derby (1780). Yarım asır içinde, bu üçlüye iki büyük yarış daha eklenir: Two Thousand Guineas (1809) ve One Thousand Guineas (1814).⁶¹ İngiltere'de 19. yüzyıl, Jokey Kulübü'nün daha da kurumsallaştığı, ülkenin dört bir yanında düzenli ve büyük ilgi gören yarışların ve bununla doğru orantılı olarak oynanan bahislerde de hızlı bir yükselişin olduğu dönemdir. İletişim teknolojilerindeki gelişmeler de yarışlara ve bahislere ilgiyi artırmıştır. Nitekim önceleri yarış sonuçları güvercinlerle ulaştırılırken, 1860'da bu hizmet ilk kez telgraf yoluyla sağlanmıştır.⁶²

Fransa'da da yarışların yaygınlaştığı ve bir düzene girmeye başladığı dönem 18. yüzyıla tekabül eder. Soyluların ilgi gösterdiği yarışlar, bu dönemde atların kapasitesinin ve ülke yarışçılığın kurumsal gelişiminden ziyade bireyler ve aileler için hayli prestijli ve itibar gören bir uğraş konumundadır. Yüzyılın sonuna doğru yavaş yavaş ilk örgütlenmeler ortaya çıkarken, hipodrom benzeri

ilk düzenlemeler içinse Paris'in güneydoğusundaki Fontainebleau ve Sablons'daki geniş alanlardan yararlanılmıştır. XVIII. Louis (1755-1824) yarışları bir düzene oturma ve safkan yetiştiriciliği için tesisleşme yolunda önemli adımlar atarken, onun ardından iktidara gelen X. Charles ise (1757-1836) selefinin çalışmalarını geliştirmiştir. 1830 itibarıyla Paris'in merkezindeki Champ de Mars adlı alanda resmi yarışlar koşulurken, 1833 yılında binden fazla sahipli at ülkenin çeşitli hipodromlarında yarışmaktadı.⁶³ Ülkenin büyük kupalı koşuları da bu dönemde (Prix du Jockey Club 1836'da, Grand Prix du Paris 1863'te) arka arkaya düzenlenmeye başlamıştır.⁶⁴ Avrupa'da bu gelişmeler yaşanırken, Atlas Okyanusu'nun karşı tarafında da at yarışları hızlı bir gelişim içindedir.

1495 yılındaki ikinci seyahatinde, yanında İspanyol aygırları ve kısraklarıyla birlikte Yeni Dünya'ya giden Kristof Kolomb, aslında ileride bu radaki süvarilerin binecekleri ve sömürgecilerin yarıştıracakları atların atalarını kıtaya taşımıştır. Nitekim daha üç yıl önce Müslümanları İber Yarımadası'ndan def eden İspanyollar, onlardan öğrendikleri pek çok kültürel öğenin içinde atlarını, binicilik ekipmanlarını ve atçılık kültürünü de almışlardır.⁶⁵ Yeni Dünya'ya ayak basıldığı bu yıllarda, Avrupa'nın en batısında asillerin kendi arala-

Belmont Stakes.

Pat Cantori, *The Wall Street Journal*, 1806-2016; <https://www.wsj.com/articles/creator-wins-belmont-stakes-1465685968>

İstanbul Veliefendi Hipodromu'nda Sadık Eliyeşil Koşusu'ndan (2017) bir yarış sahnesi, kazanan Finesse.

Aykut Kandemir,
Herse Türk, 15.04.2017,
http://www.horse-turk.com/finesse-sadik-eliyesil-koşusu-2017/

rında at yarışları düzenledikleri, dönemin Portekiz Prensi Alfonso'nun (1475-1491) böyle bir yarış sırasında atından düşerek ölmesinden anlaşılmaktadır.⁶⁶ 16. yüzyıl içinde Orta ve Kuzey Amerika'ya yayılan atlar, İspanyolların etkisiyle 17. yüzyıl başında Panama'dan Şili'ye kadar Güney Amerika'ya da yayılmış ve yarıştırmaya başlamıştır. Bu arada yerliler de bu yeni konuklarıyla kısa süre içinde kaynaşmış, onları çalmış, yemiş, yetiştirmiş ve sonunda yeni bir atlı kültüre sahip olmuşlardır. Bu yüzyıl içinde İngiltere'den de ilk atlar kıtaya götürülmüş ve İspanyol atlarının ağırlıkta olduğu güney bölgeleri yerine, kuzeydeki sömürgeciler ile yerli kabileler tarafından kullanılmışlardır. At yarışları Virginia, New England, Massachusetts, Rhode Island ve New York'taki kolonilerde hızla gelişmiş, yarışlarla ilgili kural ve kanunlar hazırlanmıştır. Bu dönem yarışları daha çok ilk atın süre ve me-

safe temelinde birbirleriyle mücadelesi- ne dayanır, 1700 itibarıyla İngiliz stili düzenli yarışlara başlanırken, 1734'te Amerika'nın ilk jockey kulübü Güney Carolina'da kurulmuştur. Amerikan Bağımsızlık Savaşı (1775-1783), 1812 Savaşı ve Amerikan İç Savaşı (1861-1865) süresince İngiltere'den at ithalatında duraklamalar olmuş, ara dönemler ve iç savaş sonrasında artık Amerika Birleşik Devletleri'nin pek çok eyaletinde düzenli yarışlara geçilmiştir. 1866'da bahisler için şubeler açılmış, 1870'te Amerikan Atlarının Şecere Defteri yayınlanmış, 1886'da ise yarış sonuçlarındaki tartışmalara son vermek amacıyla fotofiniş uygulamaları denenmiştir.⁶⁷ Ülke yarışçılığının en prestijli ve hepsini kazananın "üçlü taç" (Triple Crown) unvanına sahip olacağı kupalı koşuları da bu yüzyılın üçüncü çeyreği içinde başlamıştır: Belmont Stakes (1867), the Preakness Stakes (1873) ve Kentucky Derby (1875).⁶⁸

Tıpkı Amerika kıtası ve Birleşik Devletler örneğinde olduğu gibi, bu düzenli ve örgütlü yapısıyla at yarışları Avrupa merkezli kültürel yayılmanın bir parçası olarak, henüz 19. yüzyıl sona ermeden dünyanın pek çok bölgesine, özellikle de Britanya İmparatorluğu'nun topraklarına hızla yayılmıştır. Avustralya, Yeni Zelanda, Kanada, Güney Afrika ve Hindistan gibi koloniler, at yarışlarının kısa süre içinde örgütlendiği ve ilgi gördüğü yerlerdir.⁶⁹ Bunun yanında Avrupalılar, doğrudan koloni kurmadıkları fakat siyasal, ekonomik ve kültürel etkilerini yoğun bir şekilde hissettirdikleri ülkelerde de Batı tarzı yarışların ilk filizlerini atması ve yerleşmesini sağlamışlardır. Tıpkı son yüzyılda pek çok açıdan dışa bağımlı hale gelen Osmanlı İmparatorluğu'nda olduğu gibi.

OZAN TORUN

KÜLTÜR BİLİNCİNİ GELİŞTİRME VAKFI

DİPNOTLAR

1. Bu makale, yazarın Yıldız Teknik Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü çatısı altında devam etmekte olan "Türkiye'de At Yarışlarının Etnografik Tarihi" başlıklı doktora tezinin bir parçasıdır.
2. C.W. Ceram, *Tarımın Varını Anadolü*, çev. Esat Nermi Erendör, 7. basım (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2008), s. 106-107.
3. John Curtis ve Nigel Tallis, *The Horse From Arabia to Royal Ascot* (The British Museum Press, 2012), s. 18-20.
4. Silvia Balatti, "Some Remarks on the Dating of the Andalus Stela-Palaeographic and Iconographic Analysis", *Anatolica* 38 (2012), s. 152.
5. Margaret Bunson, "Horse", *Encyclopedia of Ancient Egypt* (Infobase Publishing, 2014), s. 171.
6. Antik Mısır'da atların çektiği iki tekerlekli savaş arabalarının farklı dönemlerde savaşlar ve törenlerde kullanımları için bkz. Robert

7. Drews, *The End of the Bronze Age: Changes in Warfare and the Catastrophe Ca. 1200 B.C.* (Princeton University Press, 1995), s. 104-173.
8. Adolf Erman, *Life in Ancient Egypt* (Courier Corporation, 1894), s. 393-397.
9. Peter Arnold, *Encyclopedia of Gambling: The Game, the Odds, the Techniques, the People and Places, the Myths and History* (Chartwell Book Inc., 1977), s. 50.
10. Judith McKenzie, *The Architecture of Alexandria and Egypt, C. 300 B.C. to A.D. 700*, V. 63 (Yale University Press, 2007), s. 48.
11. Dio Chrysostom, *Dio Chrysostom*, ed. T.E. Page vd., çev. J.W. Cohoon, G. Lamar Crosby, 2. baskı, c. 3 (Cambridge: Harvard University Press, 1951), s. 213.
12. Xenophon, *Cyropaedia*, çev. Walter Miller, ed. T.E. Page vd., c. 1, 4. baskı (Cambridge: Harvard University Press, 1960), s. 355.
13. Zoroastrian Texts-Videvdat 2: Yima and the Flood, V.2.25, V.2.33 (Harvard University, 2007), erişim tarihi: https://snhs.

14. fas.harvard.edu/~iranian/Zoroastrianism/Zoroastrianism3.htm, 11. pdf
15. T.F. Dale, *Polo-Past and Present* (Read Books Ltd., 2017).
16. Arthur Cotterell, *The Near East: A Cultural History* (Oxford University Press, 2017), s. 29.
17. Vedalarla atlı araba yarışları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. M. Sparreboom, *Chariots in the Veda* (Brill Publisher, 1985).
18. Söz konusu stratejinin grafikler eşliğinde ayrıntılı incelemesi için bkz. Yingqi Wang ve Graham King, *Software Engineering Processes: Principles and Applications* (CRC Press, 2000), s. 543-544.
19. Mark Golden, *Spart and Society in Ancient Greece* (Cambridge University Press, 1998), s. 41.
20. David C. Young, *A Brief History of the Olympic Games* (John Wiley & Sons, 2008), s. 48.
21. Kudret Emiroğlu ve Ahmet Yüksel, *Yoldaşımız At*, 2. baskı (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları,

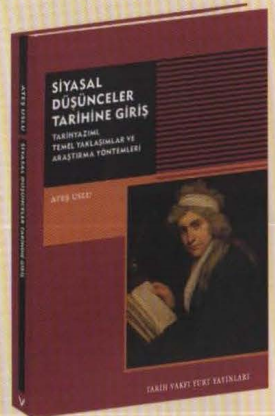
- 2010), s. 126-127.
- 18 F.N. David, *Games, Gods and Gambling* (New York: Halner Publishing Company, 1962), s. 2-5.
- 19 Homeros, *İliada İlioa Destanı*, çev. Ahmet Cevat Emre, 4 baskı (İstanbul: Varlık Yayınları, 1971), s. 498-506.
- 20 Paul Christesen ve Donald G. Kyle, *A Companion to Sport and Spectacle in Greek and Roman Antiquity* (John Wiley&Sons, 2013), s. 632.
- 21 Young, ağı, s. 50.
- 22 M.J. Finley ve H.W. Pleket, *The Olympic Games: The First Thousand Years* (Cower Corporation, 2002), s. 11.
- 23 Ian Cameron, *Porphyrus the Charioteer* (Clarendon Press, 1973).
- 24 Sarah B. Pomeroy, *Spartan Women* (Oxford University Press, 2002), s. 21.
- 25 Nigel B. Crowther, *Sport in Ancient Times* (Greenwood Publishing Group, 2009), s. 83.
- 26 Ortaçın İmparator Titus (79-91) zamanında, Roma'daki Glösyum'un 80 yılındaki açılış serfine düzenlenen ve yüz gün süren etkinliklerde 9.000 hayvan *venatio* etkinlikleri kapsamında tanılara kurban edilmiştir. George Jernison, *Animals for Show and Pleasure in Ancient Rome* (Manchester University Press, 1937), s. 72-73.
- 27 Reel A. Howell ve Maxwell L. Howell, "Women in Leisure Activities in Ancient Greece and Rome", *Medicine and Sport Science*, c. 24, s. 89-100.
- 28 Allen Guttmann, "Sport Spectators from Antiquity to the Renaissance", *Journal of Sport History* 8(2) (Yaz 1980): 10.
- 29 Emiroğlu ve Yüksel, ağı, s. 135.
- 30 Eckart Kühnede, *Gladiators and Caesars: The Power of Spectacle in Ancient Rome* (University of California Press, 2000), s. 99-100.
- 31 William Wyler (yön), *Ben-Hur*, Metro Goldwin Mayer Productions, 1959.
- 32 John H. Humphrey, *Roman Circuses: Arena for Chariot Racing* (University of California Press, 1986), s. 175-176, 269, 280, 617, 653, 672, 691.
- 33 Seza Sinanlar, *At Meydanı* (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2009), s. 9-15. Emiroğlu ve Yüksel ise yangınlardan sonra MS 2. yüzyılda yeniden inşa edilen Circus Maximus'un bu yeni haline 250.000 kişi kapasiteye sahip olduğunu aktarmaktadır. Yarışların burada 549 yılına kadar devam ettiği hesaba katılırsa, Sinanlar'ın çalışmasında geçen "dünyanın en büyük hipodromu" ifadesinin circus ile hipodrom arasındaki farkın dikkate alınarak kullandığı düşünülebilir. Emiroğlu ve Yüksel, ağı, s. 135.
- 34 Emiroğlu ve Yüksel, ağı, s. 136.
- 35 Gilbert Dagron, *Konstantinopolis Hipodromu-Oyunlar, Halk ve Politika*, çev. İsmail Yerguc (İstanbul: Sel Yayıncılık, 2014), s. 13-28, 265-270.
- 36 Crowther, ağı, s. 83, 90, 166.
- 37 Saturnalia, Antik Roma tanrılarından Satürn'e adanmış ve Roma imparatorluğu'nda kullanılan bayramlar arasında en popüler olanıdır. 17 Aralık'ta başlar ve yedi gün sürer. "Saturnalia", *Encyclopaedia Britannica*, <https://www.britannica.com/topic/Saturnalia-Roman-festival>, erişim tarihi: 12.10.2017.
- 38 J. Hoffmann-Jorgensen, *Probability with a View Towards Statistics* (CRC Press, 1994), s. xvii.
- 39 J.P. Toner, *Lelaure and Ancient Rome* (John Wiley and Sons, 2013), s. 77.
- 40 Emiroğlu ve Yüksel, ağı, s. 158-159.
- 41 Sinanlar, ağı, s. 37.
- 42 Dagron, ağı, s. 124-127.
- 43 Emiroğlu ve Yüksel, ağı, s. 161-164.
- 44 Andrea Iliopkins, *Tournaments and Jousts: Training for War in Medieval Times* (The Rosen Publishing Group, 2004), s. 5-6.
- 45 Guttmann, ağı, s. 14.
- 46 Emiroğlu ve Yüksel, ağı, s. 173-177, 179.
- 47 Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi*, çev. Salih Tuğ, 4 baskı, c. 2 (İstanbul: İrfan Yayınları, 1991), s. 844.
- 48 Nebi Bozkurt, "Eğence", *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*, c. 10-11 (İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 1994), s. 483-488.
- 49 Cevad Ali, el-Muhammal fi Tarihil Arab Kabe'l İslam, c. 4 (994), s. 683'ten aktaran Ramazan Alınay, "Erken Dönem İslam Toplumunda At Yarışları", *DCÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17 (2006): 134.
- 50 Alınay, ağı, s. 136-144.
- 51 Al-Maqrizi, *Khatat*, V. II, Kahire, Bulağı, 1854, 197-200, 228. Aktaran *The City in the Islamic Period*, Ed. Salma K. Jayyusi vd. V. 94/16 94/2 Bril, 2008, s. 310.
- 52 Cassidy, Rebecca, "Turk Wars: Arab Dimensions to British Racehorse Breeding", *Anthropology Today*, V. 19 Issue 3, June 2003, s. 13-18. 17. yüzyıl sonunda atlar, meydan yarışlarının yanı sıra, ağı oldukları yore veya topluluğun isenile birlikte anılıyor ve bu şekilde söz konusu kayıtlarına yer alıyor olmaları. Bu nedenle, isimlerinin arkasındaki etnik/kültürel sıfatlardan, İngiliz atı soy ağacının başlangıcını temsil eden bu üç atın ikisinin bir Arap'a, birinin de bir Türk'e ait olduğu anlaşılmaktadır. Bu atlar içinde, ülkemizde en popüler olanı *Byerley Türk* tur. 17. yüzyılda Osmanlı Ordusu bünyesinde Viyana Kuşatması'na katılan ve burada sahibiyle birlikte esir düşükten sonra yarı sahibi İngiliz Sübayı Robert Byerley tarafından Britanya'ya götürülen bu atın hikâyesi romanlaşmış ve Türkçesi 2007 yılında yayımlanmıştır. Jeremy James, İngiliz Yarış Atlarının Atası Türk Atı Byerley Türk, çev. Nese Okatçı (İstanbul: E Yayınları, 2007). Fransuza kökenli bir sözcük olan "dressage" atların terbiye edilmesi demektir. "Dressage", *Larousse Dictionnaire de Français*, <http://www.larousse.fr/dictionnaires/francais/dressage/26784?q=dressage>, erişim tarihi: 03.11.2017.
- 54 Emiroğlu ve Yüksel, ağı, s. 293-294.
- 55 John I. Day, "Horse Racing and the Purism", *The Annals of the American Academy of Political and Social Science* 269(4) (1950): 55.
- 56 *The History of Race Riding and the Jockey's Guild* (Turner Publishing Company, 1999), s. 109.
- 57 John Murray, *The Quarterly Review* c. 49 (Londra: William Clowes, 1833), s. 385.
- 58 *The History of Race Riding...*, s. 12.
- 59 Aslında "jockey" sözcüğü, daha 17. yüzyıl bir İngiliz gazetesinde, Londra Smithfield'de önemli bir at alım-satım piyasası olduğunu ve bu amaçla yarışlar düzenlendiğini aktaran bir meun içine geçmiştir. Ancak jockeyliğin basit bir binicilikten ve/veya seyircilerin estetik ve itibarlı bir meçhaleye dönüştürerek örgütlenme ihtiyacı duyması ancak 18. yüzyıl ortalarında gerçekleşmiştir. Bkz. *The History of Race Riding...*, s. 11.
- 60 Ağı, s. 13.
- 61 Wray Vamplew ve Kay Joyce, *Encyclopedia of British Racing* (Psychology Press, 2005), s. 76-77.
- 62 *The History of Race Riding...*, s. 14.
- 63 Eugène Chapuis, *Le Turf ou les Courses des Chevaux en France et en Angleterre*, 2. baskı (Paris: Librairie de l'Hachette, 1854), s. 12-18.
- 64 Richard Stone Reeves ve David Ashforth, *Crown Jewels of Thoroughbred Racing: Original Paintings* (Edipress Press, 1997), s. 158-160.
- 65 Robert M. Denhardt, "The Horse in New Spain and the Borderlands", *Agricultural History* 25(4) (Ekim 1951): 145.
- 66 *The Christopher Columbus Encyclopedia*, ed. Silvio A. Beding (Springer, 2006), s. 191.
- 67 *The History of Race Riding and the Jockey's Guild*, s. 11, 14-16.
- 68 Richard Sowers, *The Kentucky Derby, Preakness and Belmont Stakes: A Comprehensive History* (McFarland, 2014).
- 69 "Horse Racing", *Encyclopaedia Britannica* <https://www.britannica.com/sports/horse-racing>?ref=9920, erişim tarihi: 20.10.2017.

SIYASAL DÜŞÜNCELER TARİHİNE GİRİŞ

TARİHYAZIMI, TEMEL YAKLAŞIMLAR VE ARAŞTIRMA YÖNTEMLERİ

Bu kitapta siyasal düşünceler alanının siyasat felsefesinin yanında siyasal ilahiyat, siyasal ideoloji ve sistemli olmayan siyasal düşünüş biçimlerini de içeren bir alan olduğunun altı çizilmektedir. Bu tespitten hareketle siyasal düşünceler tarihinin bir akademik disiplin olarak genel kamu hukuku ve siyasat felsefesi tarihi gibi disiplinlerle bağlantı içinde gelişiminin izi sürülmektedir. Cambridge Okulu yaklaşımı ve Marksist yaklaşımlar başta olmak üzere düşünce metinlerinin siyasal-entelektüel ve toplumsal bağlam ile ilişkisi üzerine düşünen araştırmacıların tarihyazımına katkıları incelenmekte; siyasal düşünceler tarihini üst sınıf, erkek ve Batılı yazarların metodelerinden ibaret gören tarihyazımı geleneklerine yöneltilen eleştirilere de yer verilmektedir. Metodoloji tartışmalarından hareketle siyasal düşünceler tarihyazımının tartışmalı konularına değinilmektedir. Kitapta sosyal bilimlerde araştırma yöntemlerini nicel yöntemlerle ya da alan araştırması ile sınırlı tutan yaklaşımlara eleştiri yöneltilmekte, siyasal düşünceler tarihçilerinin kendilerini özgü araştırma yöntemleri olduğu hatırlatılmakta ve araştırma yöntemlerine ilişkin bir çerçeve çizilmektedir.

Online Satış: <http://dukkani.tarihvakfi.org.tr/>

TARİHİ VE ARKEOLOJİSİYLE LİKYA'DA BİR LİMAN KENTİ OLYMPOS

B. YELDA OLCAY UÇKAN

Anadolu'nun güneybatısında, Likya adını taşıyan bölgede yer alan Olympos, tarihi süreç içindeki önemli konumunun yanı sıra günümüzde de turizm açısından yoğun ilgi çeken bir antik kenttir. Bölgeye karakter kazandıran ve Akdeniz'e dik uzanan Toros Dağları'nın kıyıyla birleştikleri alanda kurulu bu yerleşim, kent dokusuyla dikkat çeker. Olympos'ta sürdürülen kazı ve onarım çalışmaları kentin aynı zamanda bir ören yeri ve halkın kullanımına açık plaj içermesi nedeniyle koruma ve kullanma dengeleri gözetilerek gerçekleştirilmektedir.

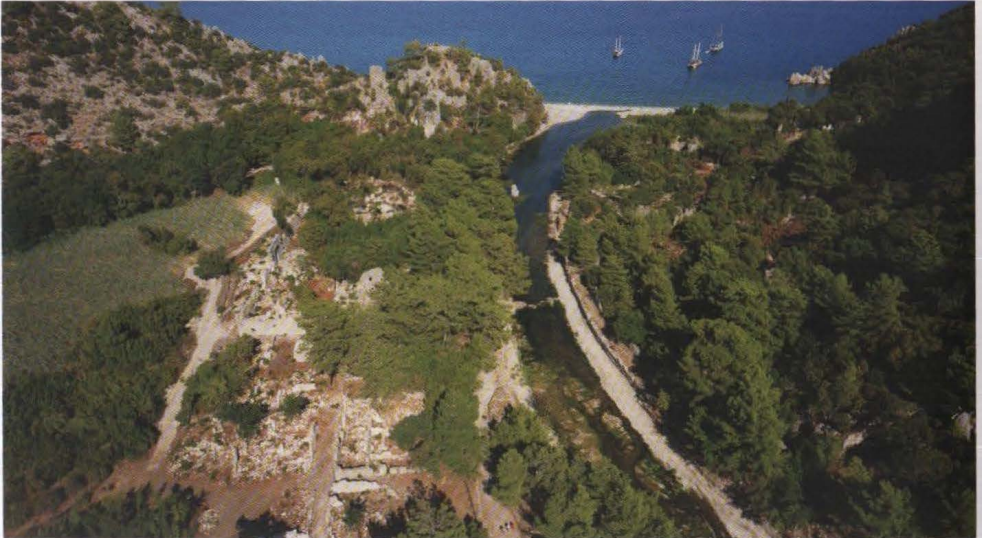
Derin bir vadi içine konumlanan Olympos, Antalya iline 80 km uzaklıktadır. Ortasından geçen Olympos Çayı ile ikiye ayrılan kentin güneyinde Sepet ve Musa Dağı, kuzeyinde Omurga Dağı, doğusunda ise Akdeniz yer alır (Resim 1). Yunanca adına dayanarak, çok yakınında yer alan Phaselis gibi Olympos'un da bir Dor koloni kenti olması akla yakın gözükür. Coğrafi olarak içinde yer aldığı

Likya Bölgesindeki etkin varlığı, MÖ 188 yılında kurulan Likya Birliği'ne ait sikkelerle belirlenebilir.

Olympos, Roma Dönemi'nde tanınmış bir yerleşim olarak Likya Birliği'nin üç oy hakkına sahip altı kenti arasında yer alır. MÖ 130'lardan itibaren bölgedeki önemini vurgulayan unsurlardan biri Phaselis ile birlikte Likya Birliği adına gümüş

sikkeler bastırmasıdır. Kentin dağlar arasında vadiye yayılan ve bir taraflıya denize açılan konumu MÖ 2. yüzyılın başlarından itibaren korsanlık için önemli bir merkez olma nedeni olarak görülmüştür. Oysaki, kaynaklarda korsan olarak anılan Zeniketes, topraklarını Roma egemenliğine karşı savunan yerel bir beydir. Zeniketes'in Olympos'taki karşı duruşundan rahatsız olan Ro-

Resim 1
Olympos batıdan
genel görünüm.

malılar MÖ 77'de Servilius Isauricus Vatia kumandasındaki orduyu kente göndermiş ve Zeniketes'in tüm gücünü yok etmiştir.

Roma İmparatorluk çağında, tüm bu olayların ardından cezası biten Olympos yeniden Likya Birliği'nin seçkin bir üyesi olur. Kentin kuzeyinde yer alan ve MS 2. yüzyılın sonları-MS 3. yüzyılın başlarına tarihlenen Lykiarkh Mezarı'ndaki yazıt, Markus Aurelius Arkhepolis'in, Likya Birliği'nde *Lykiarkh* (birlik başkanı) görevinde bulunduğunu gösterir. Kendisinin aynı zamanda *grammateus* ve başrahip olduğu bir diğer yazıtan anlaşılmaktadır. Likya Birliği'nin aldığı bir kararı İmparator'a iletmesi için Olymposlu bir vatandaşın seçilmesi de kentin önemini vurgulayan bir diğer olaydır.

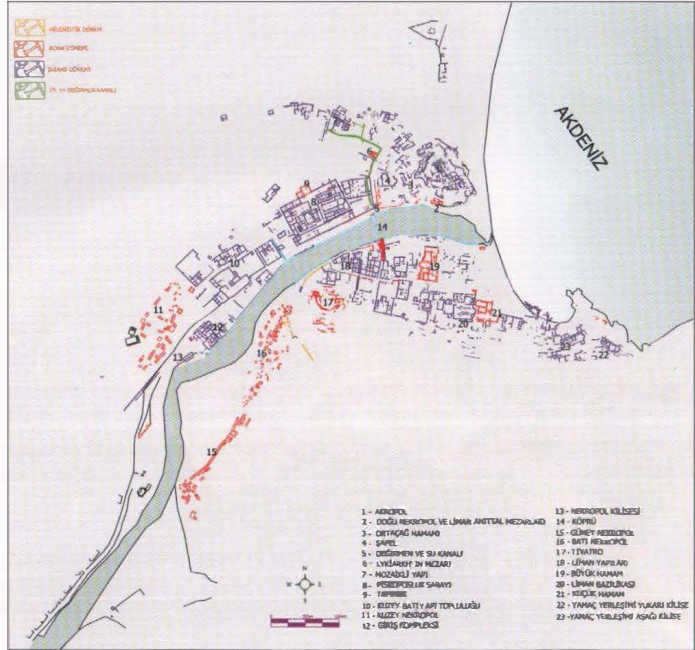
Anadolu'da Erken Hristiyanlık Dönemi'nin en güçlü izlendiği kentlerden biri olan Olympos'un ilk piskoposu Methodios'tur. Hristiyanlık ile ilgili eserler kaleme almış önemli bir din adamı olan Methodios, karşı görüşlüler tarafından Diocletianus Dönemi'nde (MS 284-312) Suriye'deki Halkidi şehrinde öldürülerek *martyr* unvanı almıştır. Olympos'un kaynaklarda izlenen diğer piskopoları MS 431 yılında Efes, MS 451 yılında Konstantinopolis konsillerine katılan Aristokritos, MS 457-458 Konstantinopolis konsilinde Olympos'u temsil eden Anatolius ve MS 536'daki Konstantinopolis Synodu'na katılmış olan Ioannes'tir. Ayrıca, MS 6. yüzyıl sonu-7. yüzyıl başına tarihlenen Kıbrıs buluntusu kurşun bir mühürde Anania/Anianos ya da Ioannes adlı bir piskoposa daha rastlanmaktadır. Kentin adı MS 5-7. yüzyıldaki piskoposluk listelerinde de karşımıza çıkar. Son olarak, MS 9. yüzyılda Myra Metropolitliği'ne bağlı bir kent olarak anılır.

MS 6. yüzyıldan sonrası için özellikle MS 7. yüzyılda Anadolu ve Akdeniz'de etkili olan Arap akınları nedeniyle Olympos hakkındaki bilgilerimiz sınırlıdır. Arap akınlarının kıyı kentlerinde yarattığı sorunlar nedeniyle yılda iki kez yapılan *ayınod*'ların yılda bir

kez yapılması MS 692 yılındaki Trullo Konsil'i'nde karara bağlanmıştır. Antalya Körfezi'nde MS 6. yüzyıldan itibaren etkisini gösteren doğal afet ve salgın hastalıklar da kent hakkındaki bilgi sahibi olmamızı engelleyen diğer unsurlardır. Gerek depremler gerekse veba salgınları sürekli nüfus kaybına neden olmuştur. Bu neden-

sındaki dönüşümü net olarak yansıtmazdır.

Bu çalışmaların sonucunda kentin daha iyi algılanabilmesi amacıyla modelleme çalışmaları başlamıştır. Modelleme çalışmaları ilk aşamada sayısal kent planı üzerinde yer alan yapı planları esas alınarak

le, Olympos'un da içinde yer aldığı birçok kıyı kentte, gerek ölüm gerekse göç nedeniyle önemli nüfus kayıpları yaşanmıştır.

Olympos antik kenti kazı çalışmaları 2006 yılından itibaren Anadolu Üniversitesi adına bilimsel bir ekip tarafından yürütülmektedir. İlk aşamada, kentin konumu ile mevcut arkeolojik kalıntıları belgeleme çalışmaları gerçekleştirilmiş ve sayısal olarak hazırlanan topografik kent planı, yapı türlerini ve dönemlerini gösterecek şekilde tamamlanmıştır (Plan). Bu çalışma sonucunda Olympos kent dokusunun karakteristik özelliği de ortaya çıkmıştır. Bu dokunun en çarpıcı yanı, Roma İmparatorluk Dönemi ile Erken Hristiyanlık ve Erken Bizans Dönemi yapılaşma-

uygulanmıştır. Sonrasında ise bazı restitüsyon önerileri geliştirilmiştir. Restitüsyona temel teşkil eden veriler, yalnızca mevcut kent planı üzerinden sağlanan verilerle değil aynı zamanda kazı çalışmaları ve kaynak araştırmalarıyla da içerir.

Buna göre şimdilik son halini alan öneri, kent modellemesi koordinatlı olarak araziye oturtulmuştur (Resim 2). Kent modellemesinde de önerildiği şekilde Olympos'un suyla birlikteliği göze çarpan bir durum olarak karşımıza çıkar. Akdeniz ve Olympos Çayı ile birlikte kurgulanmış olan kentin içindeki çok sayıda su kaynağı da sıra dışı bir durum sergiler. Günümüze gelen izler, Olympos'un yapılandırılırken su kaynaklarının verimli bir şekilde kullanıldığını ve

Plan
Olympos kent
planı.

Resim 2
Olympos
Antik Kenti
modelleme,
doğudan bakış.

buna uygun drenajlar oluşturulduğunu gösterir. Bu drenaj sisteminin Olympos Çayı'na ulaştığı halen izlenebilen kanallarla sağlanmıştır. Bunun yanı sıra kentin su ile birlikteliğinin estetik olarak da düşünüldüğü gözlemlenmektedir. Kuzey Kent'te, günümüzde bataklık bir alan olan ve içinde herhangi bir yapı kalıntısı olmayan çökük alanın orijinalde gölet olma olasılığı kent modellemesine de yansıtılmıştır. Bu düşünceyi destekleyen en önemli unsur, yapıların gölet çevresine göre yerleştirilmiş olmasıdır. Gölet olduğunu önerdiğimiz alanın bazı drenaj kanalları ile bağlantısı da bu düşünceyi destekler niteliktedir.

Gerek kent dokusuna ilişkin veriler gerekse son yıllarda yapılan kazılar Olympos'un Akdeniz'de önemli bir liman kenti olduğunu ortaya koymaktadır. Olympos'un günümüze gelen kent dokusu ve yerleştiği topografya izlendiğinde belirlenmiş büyük tarım alanlarına sahip olmadığı izlenebilir. Benzeri diğer Likya kentlerinde olduğu gibi yaşamın deniz ticaretine bağlı sürdürüldüğü rahatlıkla söylenebilir.

Ortasından geçen Olympos Çayı ile iki yakaya kurulan kentin sahip olduğu bu şemanın Roma Dönemi'nde oluşturulduğu Bizans Dönemi'nde ise aynı planın büyük ölçüde korunarak dönüştürüldüğü izlenir. Gerek Kuzey

Kent gerekse Güney Kent, günümüzde Roma İmparatorluk ve Bizans Dönemi'ne ait yapı bakiyeleriyle rahatça okunmakta ve pek çok yapının işlevi tanımlanabilmektedir. Buna göre bakıldığında Roma Dönemi'nde Kuzey Kent'te tapınım alanı ve mezar anıtlarının var olduğu ve dini işlevli biçimlendirildiği tespit edilmektedir. Güney Kent ise ağırlıklı olarak kamu yapılarını içermektedir. Dolayısıyla Roma Dönemi Olympos'unda sosyal ve ticari yaşamın güney kentte kurgulandığı anlaşılmaktadır. Bu iki yakayı birbirine bağlayan köprü ve köprü caddesi ise kentin iki yakasının aynı anda planlandığına ilişkin önemli bir bulgudur.

Resim 3
Olympos
Piskoposluk
Sarayı, sütunlu
avlu.

Köprü caddesinin Kuzey Kent'te devam eden aksı üzerinde yer alan tapınak temenosu, sınırları değiştirilmeyen piskoposluk yapı kompleksi olarak Bizans Dönemi'nde dönüştürülmüştür. Roma İmparatorluğu'nun kültürel birikimi üzerine kurulan Bizans İmparatorluğu özellikle erken dönemde mevcut kentleri kullanmaya devam etmiş, bir süre sonra Hristiyanlığın devreye girmesiyle birlikte değişen yönetsel unsurlarla kentlerde değişim ve dönüşüm süreci yaşanmıştır.

Bu genel değerlendirmenin günümüzdeki arkeolojik bulgulara dayalı olarak Olympos için de geçerli olduğu izlenmektedir. Özellikle Roma Dönemi'nin meclis yönetimleri, yerini Hristiyanlıkla birlikte kentlere atanan piskoposlara bırakmıştır. Bu yönetsel değişimin ister istemez kentlere yansımaları kaçınılmazdır. Özellikle piskoposların hem dini hem kamusal hem de özel ikametgâh olarak kullandıkları Piskoposluk Sarayı'nın (Episkopeion) Kuzey Kent'te ortaya çıkan kent dokusunu belirleyici odak oluşturduğu kent planı üzerinden de rahatlıkla izlenmektedir. Roma Dönemi'nde Kuzey Kent'in iki önemli güzergâhı olan Kuzey Kent liman caddesi ve köprü caddesinin kesiş-

tiği alanda yer alan tapınak alanına konumlanan Piskoposluk Sarayı bu dönüşümün en belirgin örneği olması açısından da önemlidir.

Olympos'un en büyük boyutlu yapı topluluğu olan Piskoposluk Sarayı'nda transeptli bazilika ve vaf-tizhane, rölik şapeli, sütunlu avlu (*peristylum*) (Resim 3) ve yemek/toplantı salonu (*triclinium*), piskopos konutu ve çok sayıda mekân yer alır. Dolayısıyla Roma Dönemi'nin dini merkezini oluşturan alanın Bizans Dönemi'nde de benzer işlevle kullanılmaya ve odak noktası olmaya devam ettiği izlenir.

Olympos'un liman kenti kimliği Roma Dönemi'nde Kaptan Eudemos ile karşımıza çıkar. Liman anıtsal mezarları içinde Kalkhedon'lu (Kadıköy) Kaptan Eudemos'un lahdinin saptanması tesadüf olmamalıdır (Resim 4). Dönemin en elverişli seyahat şekli olan deniz yolunun erken dönemlerden itibaren Olympos'a gerek ticarı gerekse askeri veya sivil amaçlarla ulaşımında kullanıldığını gösteren somut bir veri olması açısından önemlidir.

Bizans Dönemi'nde de önemli ticaret ağlarının deniz yoluyla sağlandığı bilinmektedir. Erken Bi-

Resim 4
Kaptan Eudemos
Lahti.

zans Dönemi'nde Akdeniz'e olan hâkimiyet Arapışgallerine kadar sürmüştür. Olympos kazılarında henüz Bizans Dönemi gemi strüktürüne ilişkin bir veri bulunmamakla beraber, güney kentte duvar üzerine tek renk boya ile yapılmış gemi tasviri dikkat çekicidir. Tümü algılanmamakla birlikte gemi tasviri kısmen tanımlanabilir niteliktedir. Benzerleri Bizans sanatında tespit edilebilen kırmızı tek renk boyayla yapılan bu tasvir, kentin ve kentlilerin denizle bağlantısını vurgulaması açısından dikkat çekicidir.

Bizans Dönemi'nde daha güvenli olması nedeniyle tercih edilen deniz-yolu ticaretini somut olarak ortaya koyan en önemli veriler şüphesiz seramik buluntulardır. Olympos'ta şu ana kadar ele geçen seramik buluntular MS 5-6. yüzyıllarda kent nüfusunun azımsanmayacak boyutta olduğunu göstermesi açısından da önemlidir. Olympos'un Yakındoğu, Kuzey Afrika ve Anadolu'yu da içine alan geniş bir ticaret ağı içinde yer aldığını ortaya koyduğu gibi denizyolu rotasını da ortaya çıkartır.

Ticaretini vurgulayan buluntulardan bir kısmı da tüccarların başlıca ekipmanı olan kantarlardır. Olympos kazılarında sağlam halde olmasa da

kantara ait olması muhtemel parçalar tespit edilmiştir. Buluntuların çoğu ticaret işlevi de olan Giriş Yapı Kompleksi kazılarında ele geçmiştir. Aynı alanda bulunan sikkeler, sikke kontrol ağırlıkları ve diğer ağırlıklar da ticarete vurgu yapması bakımından dikkat çekicidir. Tüm bu arkeolojik veriler Olympos'un yaşam döngüsünde ticaretin önemli bir yer aldığını ortaya koyar.

Kazı çalışmalarıyla paralel yürütülen koruma ve onarım çalışmaları Olympos'un cadde ve sokak dokusunun oldukça net izlendiği Nekropol Caddesi'nde yoğunlaşmıştır (Resim 5). Bu alandaki sivil yapılaşma Roma Dönemi oda mezarlarından dönüştürülmüş örneklerdir. İki ya da üç katlı ve çok bölümlü bu mekânların kenti ziyarete gelenler tarafından geçici konaklama birimleri olarak kullanılmaları olasıdır.

Yapılan arkeolojik çalışmalar, Olympos'un Roma Dönemi yapılaşmasının MS 3. yüzyıldan sonra kesintiye uğradığını gösterir. Bundan sonraki süreçte, özellikle Erken Hristiyanlık Dönemi'nde kentin yapılaşmasına ilişkin bulgular net değildir. Bu durum netleşene kadar şimdilik Erken Hristiyanlık Dönemi'ne ilişkin yapılaşmanın MS 4. yüzyılda

başladığı öngörülebilir. MS 5-6. yüzyıllarda artan yapılaşma sürecine kadar kentteki yapı faaliyetlerine ilişkin netlik olmaması bölgede etkili olduğu bilinen doğal afetlerin yıkıcı gücüyle de ilgilidir. MS 4-5. yüzyıllarda yaşanan deprem ve buna bağlı oluşan kıyı hareketlerinden Roma Dönemi kentinin olumsuz etkilendiği düşünülmelidir; çünkü Hristiyanlığın kente gelişiyi birlikte sistematik bir yıkım olmadığı, özellikle Nekropol Caddesi'ndeki ikinci kullanımda net olarak izlenmektedir. Çoktanrılı inanca göre kurgulanmış Roma Dönemi mezar yapılarının bu alanda tekrar kullanıldığı net olarak görülmür.

Olympos'ta sürdürülen kazı ve onarım çalışmaları kentin aynı zamanda bir ören yeri ve halkın kullanımına açık plaj içermesi nedeniyle koruma ve kullanma dengeleri gözetilerek gerçekleştirilmektedir.

YELDA OLCAY UÇKAN

ANADOLU ÜNİVERSİTESİ EDEBİYAT FAKÜLTESİ
SANAT TARİHİ BÖLÜMÜ

NOT

Olympos kazı ve araştırma sonuçlarına ilişkin daha ayrıntılı bilgi için bkz. B.Y. Olcay Uçkan (ed.), *Olympos I*, 2000-2014 Araştırma Sonuçları, Koç Üniversitesi Suna İnan Kırış Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Merkezi, Akmed Series in Mediterranean Studies, İstanbul 2017 ve <http://www.olymposkazisi.com/>

Resim 5
Olympos
Nekropol
Caddesi, batıdan
bakış.

Adım Adım Anadolu®

İlkbahar rotalarımızla, Anadolu'daki farklı medeniyetlerin
akıldan çıkmayacak güzellikteki öykülerini anlatmaya
devam ediyoruz. Siz de dinlemek ister misiniz?

28-29 Nisan

- Baksı Müzesi
- Edirne Hidrellez ve Kakava Şenlikleri

12-13 Mayıs

- Kızılcahamam - Çamlıdere Jeoparkı
ve Soğuksu Milli Parkı

18-20 Mayıs

- Ormana Düğmeli Evler

19-20 Mayıs

- Kaz Dağı Florası
- Kurtuluş Savaşı Coğrafyası

AYNILAR İÇİNDE BİR AYRI: MAHMUT DİKERDEM'İN DIŞİŞLERİ MEMURİYETİ

HÜSEYİN SERT

Bu yazıda, Türk Hariciyesi'nin bütün memurları için geçerli olduğu düşünülen "kayıtsız şartsız Batı yanlısı" Türk diplomatı profiline istisna teşkil eden ve kendisinin tabiriyle "bilimsel sosyalizmi" benimsemiş olan bir Hariciye memurunun, Mahmut Şerafettin Dikerdem'in hikâyesi sunulacaktır. Dikerdem'in hikâyesi etrafında, bir dönemin Türk Dışişleri bürokrasisine ilişkin yerleşmiş bazı ön kabullerin geçerliliğini belirli ölçüde sorgulamak mümkün olacaktır.

Giriş

Türk Dışişleri bürokrasisi ya da daha çok bilinen adıyla Türk Hariciyesi, Türkiye'nin bilhassa Soğuk Savaş döneminde Batı'ya olan yöneliminin temel öğelerinden birisi kabul edilir. Azımsanamayacak oranda haklılık payı içeren bu değerlendirme, diplomatik mesleğine mündemiac olan üst düzey yabancı dil bilgisi, nitelikli yüksek öğrenim sahibi olma ve toplumun diğer kesimlerinin erişimine çok da açık olmayan ülkeler arası hareketlilik gibi özelliklerle birleşince "kayıtsız şartsız Batı yanlısı" bir Türk diplomatı profilinin Türk Hariciyesi'nin bütün memurları için geçerli olduğu fikri hâkim olmuştur.¹ Bu yazıda, bu genel görüşe —en azından— bir istisna teşkil eden bir Hariciye memurunun hikâyesi, bir dönemin Türk Dışişleri bürokrasisine ilişkin yerleşmiş bazı ön kabullerin de geçerliliğini belirli ölçüde sorgulamak amacıyla sunulacaktır.

Mahmut Şerafettin Dikerdem (6 Ocak 1916-3 Ekim 1993) Dışişleri Bakanlığının kendisinin tabiriyle "bilimsel sosyalizmi" benimsemiş ya da en azından bunu ilan ederek kariyerini sürdürmüş ilk meslek memurudur. 1939'da kabul edildiği Ha-

riciye memuriyetini 1976'da verdiği emeklilik dilekçesiyle sonlandırmıştır. Bu otuz yedi yıl içerisinde kendi çağdaşları arasında en erken büyükelçi unvanına layık görülen diplomat olmaktan dört yılı aşkın bir süre boyunca aralıksız atıl bırakılmaya uzanan geniş bir yelpazede meslek hayatında "zirveye de dibi de görmüş" bir diplomattır.

Dikerdem'in meslek hayatının seyri dönemin Türk Dışişleri bürokrasisini anlamak açısından çok öğretici ayrıntılar barındırır. 1957'de, henüz kırk yaşında Ürdün'ün başkenti Amman'a büyükelçi olarak atan-

dığında iktidarda sosyalizm karşıtı tavrı çok güçlü Demokrat Parti (DP) bulunmaktadır. 27 Mayıs 1960 askeri müdahalesiyle birlikte önce merkeze çağrılmış ve ardından yaklaşık beş yıl boyunca herhangi bir göreve tayin edilmeyerek ataletle mahkûm edilmiştir. Bu dönemde ülkenin yönetimi önce "Türkiye'nin Nasırları" olarak görülen ihtilalcilerin, daha sonra 1965'e kadar artık kendisini "ortanın solu"nda tanımlamaya başlayan Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) liderliğindeki koalisyon hükümetlerinin elindedir.² Dikerdem'in kariyerinin Türk siyasal hayatının bilinen ön kabulleriyle çelişiyor gibi görünen —ve aslında çelişen— seyri kendisinin meslek yaşamını bilhassa bu açıdan da incelemeye değer kılmaktadır.

Mahmut Dikerdem yukarıda sözü edilen durumu ağırlıklı olarak DP dönemi Hariciyesi'nin önce diplomat, sonra bakan olarak etkin ismi Fatih Rüştü Zorlu'nun "bu konudaki uygar tutumuna ve titizliğine borçludur."³ Dikerdem'e göre Zorlu, Dışişleri'nde egemen olduğu süreçte "iç politika rüzgârlarının, parti çekışmelerinin bakanlık yönetimine yansımaları önlemiş", ancak 27 Mayıs'tan sonra "Millî Birlik Komitesi"yle yakınlığı olanlar, daha sonra da CHP ya da AP'ye ya-

Mahmut
Şerafettin
Dikerdem
(1916-1993).

naşmayı becerenler bu ilişkilerden görev kapmak için yararlanabilmişlerdir.⁴ Dikerdem bu açıdan sadece 27 Mayıs ve MBK yönetimi sırasında değil, "devlet yönetimini çiftlik idaresiyle karıştırmakla" itham ettiği Süleyman Demirel'in yönetiminde de "devlet çarkının her kesiminde olduğu gibi Dışişleri'nde de" partizanlık, adam kayırma gibi uygulamaların alıp yürüdüğünü iddia etmiştir.⁵

HARİCİYE'DE İLK YILLAR

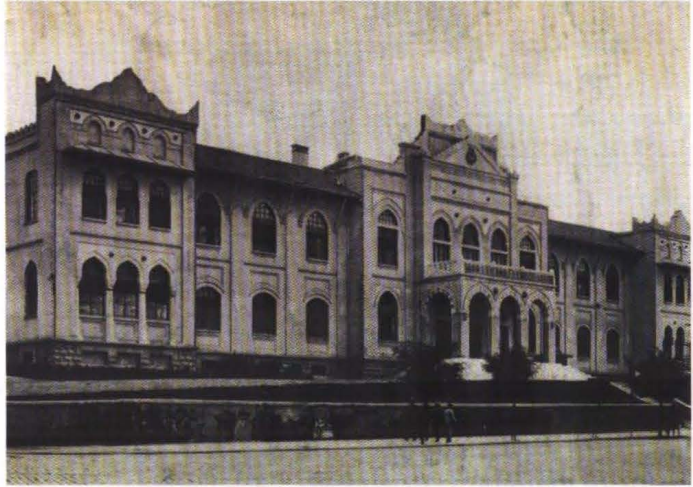
1916 doğumlu olan Mahmut Dikerdem ortaöğrenim düzeyinde Türk Hariciyesi'ne en fazla sayıda memur yetiştiren Galatasaray Lisesi'nden mezundu.⁶ Aynı okulda kendisinin iki sınıf küçüğü ve ileride Dışişleri Bakanlığı'nda meslektaşları olan Semih Günver, Dikerdem'in lise yıllarından itibaren "diğer çocuklardan farklı olmak...İvel...çoğunluğa karşı azınlığın sözcüsü ve savunucusu olmaktan" hoşlandığını belirtir.⁷ Öyle ki Galatasaray'da okurken koyu Fenerbahçeliydi, buna ek olarak "öğrenciler o yıllarda Atatürk milliyetçiliğine bağlanırken" Dikerdem "sosyalist fikirleri benimsemişti".⁸ 1938'de Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ni tamamladığında aynı fakültede açılan iktisat doçentliği sınavı için başvurmuş ve kendisinden kürsü profesörüne sunulmak üzere 30-40 sayfalık bir tez hazırlaması istenmiştir.⁹ Kendi ifadesiyle "büyük bir hevesle hazırlanmış" olduğu tezin konusu da "sosyalizm"dır.¹⁰ Mahmut Dikerdem için siyasi görüşleri meslek yaşamının hiçbir döneminde "saklanacak bir şey" olmayacaktır.

Tam da Dikerdem'in fakültedeki iktisat kürsüsüne başvurduğu dönemde Hukuk Fakültesi, Adliye Vekâleti'nden Kültür Bakanlığı'na emrine alınmış ve Kültür Bakanlığı'na fakülteye alım için yeni bir yönetmeliğin uygulanacağını ilan etmiştir.¹² Bunun üzerine Hariciye Vekâleti'nin öncelikli dili Fransızca'yı iyi bilmenin kendisi için bir avantaj teşkil edeceğini düşünerek bu kuruma başvurur. 1939'un ilk günlerinde 10 lira maaşla (aynı tarihlerde Maliye müfettişliği maaşı 240 liradır) Hariciye Vekâleti

emrindeki yaklaşık üç yüz memurdan birisi olmuştur. Hariciye Vekâleti'nin 1927'den 1952'ye kadar kullanacağı, "Hergele Meydanı" adıyla bilinen yerde konulanmış "sarı renkli, taş binada" memuriyetine başlayacaktır. 1939'da kendisiyle birlikte Türk Hariciyesi'ne kabul edilen toplamda on yedi memur daha sonraları gös-

almasına izin vermediği için adı ve soyadının baş harfleriyle ilk yazılmasına başlayacaktır. Sosyalist olması bütün yaşamı boyunca çok nadiren görülecek şekilde kendisine "bir fır-sat penceresi" açmıştır.

Sözü edilen dönemde aslında Mahmut Dikerdem'in siyasi görüşleri ilk

Hariciye Vekâleti binası.

Ankara Üniversitesi
Ankara Dijital Kervan
Arşivi

terecikleri başarılar sebebiyle *promotion magnifique* (başarılı kuşak) adıyla anılacaktır.¹¹

MESLEKE YÜKSELİŞİ: BATI YANLISI TÜRKİYE'NİN GENÇ SOSYALİST BÜYÜKELÇİSİ

II. Dünya Savaşı sonrasında tüm dünyada siyaset yeni bir hal alırken Türkiye'de de köklü sayılabilecek bir dönüşüm kapıdaydı. Çokpartili hayata geçişin kuvvetli bir olasılık olduğu günlerde CHP'nin önemli bir figürü ve 1947-50 döneminde Hariciye vekili olacak olan Necmettin S. Sadak, yakın dostları Yakup Kadri Karaosmanoğlu ve dönemin Paris Büyükelçisi Numan Menemencioglu'ndan Dikerdem'in "sol fikirli olduğunu öğrenmiş" ve sahibi olduğu *Akşam* gazetesinde "her hafta bir dış politika" yazısı yazmayı önermişti.¹⁴ Zira Sadak'ın kendisi de "sol görüşlü, sosyalist eğilimli" idi ve "CHP'de bir sol kanat geliştirmeyi" düşünüyordu.¹⁵ Dönemin Matbuat Kanunu devlet memurlarının basın organlarında yer

kez kapsamlı bir takibata da tabi tutulmuştur. Cenevre'deki görevini tamamlayıp Merkez'e döndükten sonra bir "Hariciyecinin" Mehmet Ali Aybar, Behice Boran, Pertev Naili Boratav, Sabahattin Ali, Abidin Dino, Orhan Veli gibi 'tehlikeli' kimselerle sık sık görüşmesi" o dönemin Milli Emniyet Hizmetleri (MAH)¹⁶ tarafından önce sivil polis yoluyla, ardından da Hariciye Vekâleti'nde bulunan ajanlar marifetiyle izlemeye alınır.¹⁷ Konu, dönemin cumhurbaşkanı İsmet İnönü'ye kadar götürülse de 1940'lar boyunca (1941-1953) MAH'ın başında bulunan Naci Perkel'in aktardığına göre "Bakanlığın sahip çıkması" sayesinde Dikerdem'in bu badireyi atlattığı Kahire'ye atanması mümkün olacaktır.¹⁸ Bu takibat, Dikerdem'in dönemin Milli Emniyet (bugünkü adıyla Milli İstihbarat) servisi tarafından konu edildiği ilk kapsamlı izlemedir, ancak sonucunu olmayacaktır. İlerleyen yıllarda kurumunun kendisine "sahip çıkamadığı" ya da bunu çok da tercih etmediği günler gelecektir.

Bakanlığı tarafından "sahip çıkmış" olsa da tek parti yönetiminin son dönemleri Dikerdem için hiç de kolay geçmemiştir. Bağlı bulunduğu İktisat Dairesi'nin genel müdürü Fatin Rüştü Zorlu kendisini Çekoslovakya'ya gönderilecek bir heyetin başına tayin etse de bu karar Bakanlar Kurulu'na onaylan-

Müdürü olarak atamak istemiş, bu karar dönemin Hariciye Vekili Fuad Köprülü'ye "tahmin edilebilecek" sebeplerle kabul ettirilemeyince Paris Büyükelçiliği'ne müsteşar olarak tayin etmeyi uygun görmüştür.¹³ Nihai olarak bu da gerçekleşmeyince Dikerdem iznini daha fazla uzatmayıp Kahire'deki görevine dönmüştür.

minalize etmiş bir siyasi partinin yönetiminde, üstelik "bu kadar kabarık bir dosya" ile nasıl kendi döneminde rekor sayılabilecek bir yaşta büyükelçi olarak atanmış?¹⁴ Dikerdem'e göre bu sorunun yanıtı Bayar-Menderes-Zorlu üçlüsünün devlet yönetimi anlayışında yatıyordu. Bu devlet adamları kendilerinden daha öncekiler ya da sonrakilerden "daha az sol düşmanı değillerdi" ancak "devlet yönetimi anlayışları siyasal iktidarın üstünde başka güç tanımamaya dayanıyordu."¹⁵ Onlara göre, Genelkurmay, Milli Emniyet gibi kurumlar hükümetin kararına karşı çıkamazdı. Pekâlâ, DP hükümetlerinin lider kadroları "tabanlarından gelecek baskı" ve kendi dünya görüşlerinin sunduğu çerçeveye rağmen Dikerdem'i terfi ettirme kararlarını nasıl alıyordu? Ona göre bunun sebebi de "Menderes-Zorlu ekibinin siyasal hoşgörü konusunda kendilerinden önceki hükümetlerden daha ileride olmalarıydı."¹⁶

1960'ın başlarına gelindiğinde Dikerdem kendi anlatımına göre "öğrenim çağına gelen çocuğuna okul bulmak amacıyla" ya da kariyer akışıyla uyumlu bir şekilde Batı ülkelerinde bir yere atanmayı talep eder. Önce Belgrad düşünülse de bu büyükelçilik başka birisi için ayrıldığından Ortadoğu'da çok daha kritik bir alan sayılabilecek Tahran'a atılır.¹⁷ Daha sonra yayımladığı anılarında her ne kadar "İran'daki rejime duyduğu alerji" sebebiyle bu ülkeye atandığına pek "sevinmemiş" olsa da "Tahran gibi önemli bir merkeze gitmeyi reddedemeyeceğini" ifade eder.¹⁸ Üstelik Tahran'da görevine başlamasından kısa bir süre sonra –ayrıcı 27 Mayıs darbesinden bir ay kadar önce– Hariciye Vekili Fatin Rüştü Zorlu kendisini bir yıl sonrası için bakanlıkta iki numaralı koltuk olan "genel sekreterliğe" düşündüğünü söylemiştir.¹⁹ Bakanlığa yirmi bir yıl önce kabul edilmiş, sadece üç yıl önce ilk kez büyükelçi olarak atanmış bir diplomat için daha iyisi tasavvur edilemezdi. Bu olumlu tablo 27 Mayıs 1960'ta Türk Silahlı Kuvvetleri içerisinde daha ziyade küçük ve orta rütbeli subaylardan oluşan bir

DP hükümetlerinin lider kadroları "tabanlarından gelecek baskı" ve kendi dünya görüşlerinin sunduğu çerçeveye rağmen Mahmut Dikerdem'i terfi ettirme kararlarını nasıl alıyordu?

mamış, hatta konu Kurul'da tartışıldığında Dikerdem'in "durumu"ndan haberdar olan dönemin başvekil Şemseddin Günaltay kendisi için Hariciye Genel Sekreteri¹⁹ Fuad Carım'a "Sizde bir komünist varmış, hemen icabına bakın" talimatını vermiştir.²⁰ Bu koşullar altında, meslek hayatının ilerleyen döneminde sıkça başına geleceği üzere vakti geldiği halde yurtdışına ataması yapılmamıştır. Hatta başvekilinin talimatından oldukça etkilenmiş görünen Carım, Dikerdem'e istifade telkünüde bulunmuştur.²¹

Türkiye'de iktidarın el değiştireceği 14 Mayıs 1950 seçimlerinden hemen önce tek parti döneminin son Hariciye Vekili Necmettin Sadak (1947-1950) ile yaptığı bir hususi görüşme ve bunun ardından Fatin Rüştü Zorlu'nun girişimleri sonucunda, MAH'nin bir kez daha engelleme çabalarına karşın 1950'de Dikerdem, Türkiye'nin Kahire Büyükelçiliği'ne başkâtip olarak atanmıştır.²² 1955'e kadar kalacağı bu ülkede daha sonra büyükelçilik müsteşarı düzeyine terfi edecektir.

Aslında Kahire'deki görevinin tam ortasında, 1953'te izin için Türkiye'ye geldiğinde o dönemde artık "Dış Ekonomik İlişkilerden Sorumlu Genel Sekreter" unvanıyla Türk diplomasi bürokrasisinde istisnai ve hâkim bir yer edinmiş olan Fatin Rüştü Zorlu, Dikerdem'i Ticaret Dairesi Genel

Kendisini takdir eden Zorlu'nun Bakanlık içerisinde konumunun güçlenmesi Dikerdem'in lehine bir gelişme olsa da meslek yaşamında zirveye ulaştığı 1950'ler boyunca dahi bir takım "gölgeler" önceki ve sonraki dönemlerde olduğu gibi peşini bırakmayacaktır.

1950'lerin ikinci yarısı Mahmut Dikerdem'in Dışişleri memuriyetinin zirve yıllarıdır. Bunda en önemli etken Fatin Rüştü Zorlu'nun 1954 seçimleriyle birlikte Çanakkale milletvekili olması ve "Kıbrıs Meselesinden Sorumlu Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı" unvanıyla birlikte bir tür "paralel Dışişleri Bakanı" haline gelmesidir.²⁴ Bu dönemde Dikerdem, Başvekil Adnan Menderes ve Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın da beğenisini kazanmış, bir keresinde Ahmet Emin Yalman tarafından Başvekil'e siyasi görüşleri sebebiyle "jurnal edilmesine" karşın Menderes'in yurtdışı heyetlerine dahil olmaya başlamıştır.²⁵ 1956'nın sonuna doğru dönemin en önemli dış politika meseleleri olan Ortadoğu ve Kıbrıs işlerine bakan 2. Siyasi Daire'nin genel müdürlüğüne sık sık vekâlet etmektedir. 1957'de ise kendi ifadesiyle "meslek yaşamında doruğa ulaşmış", memuriyetinin on sekizinci yılında Türkiye'nin Amman büyükelçisi olarak atanmıştır.²⁶

Soğuk Savaş konjonktürü içerisinde Marksist düşüncüyü neredeyse kri-

cunta ülkenin yönetimine el koymasıyla akamete uğrayacaktır.

"27 MAYIS" VE SONRASI: DİKERDEM'İN "YASSİODA İKAMETİ"

1960'ın ilk aylarından bu yana Tahran Büyükelçisi olan Mahmut Dikerdem, askeri müdahaleden kısa bir süre sonra kendisinin de tahmin ettiği üzere merkeze çağrılır.³⁴ O dönemde sadece Dikerdem değil DP yıllarında üst düzey görevlere gelmiş, bilhassa Fatin Rüştü Zorlu'ya yakın diplomatlardan yurtdışında olanlar Ankara'ya çağrılır, merkezde bir idari konumda olanlar da bu görevlerinden alınarak bir bakıma ataletle itilir.³⁵ Bu durumdaki memurların bakanlıkta toplandığı odaya DP'lilerin yargılanması için bir mahkemenin kurulduğu Yassıoda'dan mühlüm *Yassıoda* denmektedir. Zorlu'ya yakın diplomatlardan birisi olarak Dikerdem'in de bu odada yer alması mukadderdir ancak herhangi bir etkin göreve atanmadan geçireceği uzun yıllar gösterecektir ki bazı "münhasır" gerekçeleri mevcuttur.

Müdahalenin ardından bakanlığın genel sekreteri Selim (Rauf) Sarper kurulan ilk Milli Birlik Komitesi (MBK) hükümetinin Dişşileri Bakanı olmuştur.³⁶ Sarper, kendisine ne tür bir görev vereceğini soran Dikerdem'e o günkü durumda "Çemişgezek'e kaymakam bile yapamayacağı" yanıtını vermiştir.³⁶ Zira hakkında "kalın bir dosya" mevcuttur. Üstelik bu kez siyasi görüşlerine ek olarak bir başka "mesale" daha gün yüzüne çıkmıştır. Dönemin Milli Emniyeti'nin başındaki isim Ziya Selçik, Dikerdem için "O yalnız aşırı solcu değil aynı zamanda Kürt asıllıdır" demiş, bu sözlerin doğruluğuna inanmak istemeyen Dikerdem ise ancak sözüne güvendiği eski bir bakan kendisine "Sizin en büyük handikabınız babanızın Palu doğumlu olmasıydı" ifadesini kullandığında "etnisite faktörünün" de meslek yaşamı için kayda değer bir engel teşkil edebileceğine ikna olmuştur.³⁷ Öyle ki, "Fatin Rüştü'nün de babasının Kürt olduğu", Dikerdem'i de "İran'daki Kürt hareketini desteklemek üze-

re Tahran'a tayin ettirdiği" yönünde Ankara'da yayılan bir söylentiye de öğrenmiştir.³⁸

Mahmut Dikerdem'in meslek yaşamının seyri artık ülkenin gittikçe kaotik bir hal alan yönetimiyle yakından ilgilidir. Merkeze çağrıldığı Temmuz 1960'tan askeri müdahale sonrası gerçekleştirilen ilk seçimin tarihi olan 15 Ekim 1961'e kadar sadece bir kez yeniden yurtdışına atanma ihtimali ortaya çıkmış, Pakistan'ın o zamanki başkenti Karaçi'ye büyükelçi olarak atanması teklif edilmiştir. Bu durumdan memnun kalmaz ancak beklemediği bir anda böyle bir teklif almış ve buna razı olmuştur.³⁹ Ne var ki o dönemde ülkenin yönetiminde gittikçe etkin bir güç haline gelen Silahlı Kuvvetler Birliği adlı cunta seçimler öncesinde her türlü atamayı durdurunca Dikerdem'in atanma ihtimali de ortadan kalkmıştır. Coşkun Kırca'nın o günlerde Dikerdem'e bizzat söylediği gibi o an için "hiçbir kuvvet onu dış göreve tayin ettiremezdi."⁴⁰

15 Ekim 1961 seçimlerinin ardından Türkiye'de olduğu gibi Hariciye'de de değişim ihtimali belirmiştir. Seçimleri ikinci sırada tamamlasa da birincisi olan CHP'nin 173 milletvekiline karşılık 158 milletvekili çıkararak Adalet Partisi (AP) sağda DP mira-

sının tartışılmaz mirasçısı olarak ortaya çıkmış ve Türkiye'de ilk kez tecrübe edilmeye başlanacak olan koalisyon hükümetinin ortağı olmuştur. Bu durum yeni adıyla Dişşileri Bakanlığı'ndaki yansımalarının da DP iktidarı döneminde öne çıkmış ancak darbe sonrasında "ğadre uğramış" meslek memurlarının faal görevlere atanmasının olması beklenmektedir. Böyle de olacaktır. Zorlu'nun prensleri olarak görülen Oguz Gökmen, Semih Günver ve Hasat Esat Işık gibi diplomatlar 1962 yılı içerisinde çeşitli görevlere atanacaktır.⁴¹ Mahmut Dikerdem ise "bu operasyonun tek istisnasını temsil etmek şerefine" sahip olacaktır.⁴²

Yassıoda'nın bütün önemli misafirlerini yeni görev yerlerine tayin edilince Dikerdem de kendisinin durumunu görüşmek üzere dönemin genel sekreteri Namık Yolga'ya çıkar. Aldığı yanıt "Üstadım, Türkiye daha komünist olmadı, bir gün komünist rejim gelirse sana da görev verilir" olur.⁴³ Bu tarihten sonra, 1964 yılının yaz aylarına dek Dikerdem'in bakanlık ile ilişkisi "her ay başında masasını almaktan ibaret"tir.⁴⁴ Şimdiye kadar bakanlığın tepesindeki idareci değişiklikleri pek hayırlı olmamışsa da yeni bir genel sekreter ve bakanın alacağı inişiyatıf olmaz ise tekrar bir göreve atanması da mümkün

Mahmut Dikerdem, Barış Derneği davasından yargılandığı günlerde mahkemede. Dikerdem, iddianameye ilişkin "O belgeyi çürütmek, hukuki dayanaktan yoksun indi yorumlar zincirinden ibaret olduğunu ortaya koymak zor bir iş değildi" diyecekti. (Fotoğraf: Deniz Teznel)

Cumhuriyet, 19 Temmuz 1983

görünmüyordu. Bu değişiklik Mart 1963'te Fuad Bayramoğlu'nun Namık Yolga'nın yerine bakanlık genel sekreterliğine getirilmesiyle gerçekleşir. Bizzat Bayramoğlu tarafından Addis Ababa büyükelçiliği önerilmiş ve Dikerdem tarafından bu teklif kabul edilmişse de daha önce örnekleri görüldüğü üzere yine haftalarca süre-

"Hariciye baremine göre en alt sırada olan Akra'ya (Gana)" atanmasıyla bağlanacaktır.⁴⁶

"ÜÇÜNCÜ DÜNYADA" SOSYALİST BİR TÜRK ELÇİSİ: AKRA VE YENİ DELHİ DÖNEMLERİ

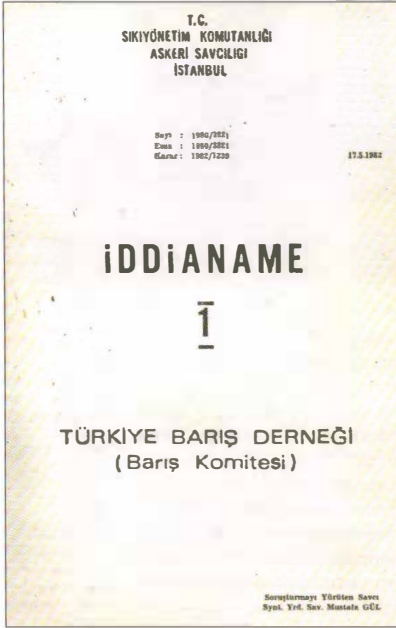
Mahmut Dikerdem atandığı 1964'ün yaz aylarından 1968'e kadar Akra'da görev yapmıştır.⁴⁷ Bir önceki Tahrân görevinde olduğu gibi aniden merkeze çağrılmamaktadır ama görev yerinde dördüncü yılını doldurduğu halde bir bakıma unutulmuştur. Bu kez sağlık sebepleriyle kendisi merkeze naklini talep etmiştir. Bakanlığın dış görevden henüz dönmüş bir memuruna Ankara'da görev vermeden onu yeniden yurtdışına ataması pek tanık olunan bir uygulama değildir. Bununla birlikte, Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil o ana kadar ilişkilerin "Pakistan ipoteği" altında olduğu Hindistan'la daha yakın bir işbirliği için Ortadoğu meselelerinde tecrübesi olan Dikerdem'i Yeni Delhi'ye büyükelçi olarak atamayı uygun görmüştür.⁴⁸ Daha önce Akra'ya atanırken Dikerdem'in bir büyükelçiliğe atanması direktifi dönemin başbakanı İsmet İnönü'den gelse de hükümetin içinden iki bakan atama kararnamesini imzalamamakta ısrar etmiş, bu bakanlar İnönü'nün kesin talimatıyla imza atmaya razı olmuştur.⁴⁹ Tarih çok az devlet memuru için Dikerdem örneğinde olduğu kadar sık tekrerrr etmektedir. Benzer bir durum Yeni Delhi'ye atanma sürecinde de ortaya çıkar ve kabineden bazı bakanlar Cumhurbaşkanı, Başbakan ve Dışişleri Bakanı'nın kararının hilafına Mahmut Dikerdem'in Yeni Delhi'ye atama kararnamesini imzalamayı reddeder. Kararnameyi imzalamayı reddeden İçişleri Bakanı Faruk Sükan ve Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil arasında sert bir telefon tartışması yaşanır ve buna tanık olan Dikerdem, Yeni Delhi'ye gitmekten vazgeçtiğini Dışişleri Bakanı'na bildirir.⁵⁰ Çağlayangil ise ısrarlıdır, teamüllerin aksine atama kararnamesinde Başbakan bakanlarından daha önce imza atınca muarız bakanlar da bu atamayı tasdik etmek durumunda kalır.

1972'ye kadar sürdüreceği Yeni Delhi büyükelçiliği Mahmut Dikerdem'in son faal diplomatik görevi olacaktır. Türkiye'de 12 Mart rejimi hüküm sürerken, görevli bulunduğu Hindistan ise Pakistan ile bir savaşta tutuşmuşken 1972 yılında Ankara'ya çağılır.⁵¹ Artık bakanlık emrinde bir "yüksek müşavir" olarak görevlendirilmiştir. 14 Ekim 1973 seçimlerinin ardından kurulan CHP-MSP koalisyonu döneminde Oslo, hatta daha önemli bir görev sayılan ve o dönemde yeni açılmış olan Doğu Berlin büyükelçiliğine atanması öngörülmüşse de bu sefer kendi meslek yaşamı boyunca sıkça karşılaştığı gerekçelerden dolayı değil hükümetin dağılması sebebiyle bu karar uygulanamamıştır. 1976'daki emekliliğine kadar da İkinci Kıbrıs Barış Harekâtı (15 Ağustos 1974) öncesinde gerçekleştirilen bir danışma toplantısı haricinde de Ankara'da herhangi bir görev üstlenemeyecektir.

İSTİFA GİBİ BİR EMELİLİK VE BARİŞ DERNEĞİ YILLARI

Mahmut Dikerdem'in meslek yaşamı boyunca bir durum vardır ki neredeyse bir kural sabitliğinde tekrar etmiştir. Eğer Türkiye'nin yönetimi bir tek parti hükümeti ya da genel olarak kuvvetli bir siyasi liderliğin elinde ise o da belirli ölçüde "diğer memurlar gibi" bir kariyer akışına sahip olmuş, yönetim erki farklı siyasi oluşumlar ya da hizipler arasında paylaşıyor ise de meslek yaşamı boyunca başta Milli Emniyet (Milli İstihbarat) olmak üzere hükümet içi ve/veya hükümet dışı unsurlar tarafından engellemelere maruz bırakılmıştır. Diplomatik mesleğini sona erdirmeme kararı alması yol açan gelişmeler de buna bir istisna teşkil etmemektedir,

Mart 1975'ten sonra Türkiye'de artık Milliyetçi Cephe (MC) hükümeti vardır.⁵² Dışişleri Bakanı da yine Dikerdem'i üç yıl önce Yeni Delhi'ye bizzat atayan İhsan Sabri Çağlayangil'dir ancak koşullar farklıdır. Çağlayangil bu durumu Dikerdem'e şöyle açıklayacaktır: "İstese de size büyükelçilik veremem Adalet Partisi tek başına iktidarda

Barış Derneği hakkında iddianame.

Tarih Vakfı Arşivi.

çek olan bir sessizlik dönemi başlamış. İsminin yine "bir yerden" veto edildiği açıktır.

Artık yeni bir büyükelçilik görevi için bir kez daha beklemeye koyulmak durumundadır, ancak bu bekleyişi daha öncekiler kadar uzun sürmeyecektir. Aralık 1963'te ikinci koalisyon hükümetinin de dağılmasının ardından yeni yılla birlikte yine İsmet İnönü liderliğinde bu kez sadece CHP'li bakanlardan oluşan bir azınlık hükümeti kurulacaktır.⁵³ Bu, Dikerdem için en azından sonuçları itibarıyla iyi bir haberdir zira kendisinin yakın dostu, İnönü'nün de damadı olan Metin Tokar, Başbakan ve "Dikerdem Dosyası'nı kesin bir sonuca bağlamasını isteyecektir. Konu kesin bir sonuca Dikerdem'in o dönemde boş bulunan büyükelçilikler arasında

olsaydı, bir şeyler yapabilirdim. Fakat dört ortaklı hükümete dert anlatmak mümkün değil."⁵¹

Çağlayangil'in çizdiği tablo çok kısa bir süre sonra karşılığını bulacaktır. 15 Ocak 1976'da *Cumhuriyet* gazetesinde yayımlanan "Kıbrıs Çıkamaz" başlıklı yazısında "1974 Temmuzunda Kıbrıs'a yapılan askeri müdahaleden sonra ... Kıbrıs sorununa siyasal bir çözüm bulunmadan askıda bırakılmış olmasının Türkiye'yi dünya kamuoyunda haksız duruma düşürdüğünü ve [Türkiye'ye] 'işgalci devlet' gözüyle bakıldığını" iddia ederek Kıbrıs sorununun "siyasal çözümünün yabancı üslerden arınmış, bağımsız ve federal bir devlet tezine yönelik" olması gerektiğini savunur.⁵⁴ Bakan Çağlayangil, Dikerdem'e göre "meşeyeli örtbas etmek istemisse de" hükümetin Kıbrıs konusundaki siyaset ve tutumuna tam olarak ters düştüğü" öne sürülecek hakkında konuşurken açıklar.⁵⁵ Kovuşturmanın sonucunda cezaî işlem gerektirecek bir fiilinin olmadığına hükmedilmiş, bakanlığın kendisini "savcılığa verme" girişimi ise Danıştay tarafından durdurulmuştur.⁵⁶ Bununla rağmen "tutucu, gerici iktidarların açık ya da gizli güçleriyle boğuşmaya takati kalmadığı" gerekçesiyle 4 Ekim 1976'da emeklilik dilekçesini Dışişleri Bakanlığı'na sunar.⁵⁷ Emekliye ayrılan büyükelçilere Bakan imzasıyla "geçmiş hizmetlerinden ötürü teşekkür" içeren mektup da kendisinden bir bakıma "esirgenir."

Dikerdem emeklilik dilekçesinde "Türk Hariciyesi'nde sol dünya görüşüne sahip bir büyükelçinin varlığını kanıtlamış olmaktan övünç duyduğunu" ancak o dönemdeki DC iktidarının "bağımlı, tutarsız ve münya gerçeklerinden habersiz dış politikasının temsilcileri arasında bulunmakla yurduna ve halkına yararlı olamayacağına" inandığını ifade eder.⁵⁸ Emekliliği sonrası "yurduna

ve halkına yararlı olma" isteğini gerçekleştirebileceği yer ise 20 Nisan 1977'de kurduğu ve başkanlığına seçtiği Barış Derneği'dir. Dönemin önde gelen bilim insanları, hukukçu ve sanatçıları bir araya getiren dernek nükleer silahsızlanma ve Türkiye'nin NATO ittifakından ayrılması gibi konular üzerinde yoğunlaşır.⁵⁹ Kendisi de dahil olmak üzere dernek yöneticileri 27 Şubat 1982'de tutuklanırken 17 Mayıs 1982'de hazırlanan iddianameyle 12 Eylül 1980 askeri müdahalesi sonrası dönemin en bilinen yargı süreçlerinden birisi olan Barış Derneği davası başlar.⁶⁰ Dava 1991'e kadar üzerinde yoğunlaşmıştır. Kendisine bir tutukluluk dönemine mal olsa da Mahmut Dikerdem, Barış Derneği'nde üstlendiği rolden duyduğu memnuniyeti şöyle açıklamaktadır: "İçtenlikle inanıyorum ki, beni yetiştiren ve her şeyimi ona borçlu olduğum halkıma yaşamım boyunca mütevazı bir hizmette bulunabilmişsem, bunu 37 yıllık mesleki görevimden çok, 3,5 yıl Barış Derneği başkanlığında yerine getirdim."⁶¹

SONUÇ YERİNE

Türk Dışişleri memurları, dünya genelindeki meslektaşlarıyla benzer şekilde başta anı ve dış politika analizi türleri olmak üzere sık yayın yapmasıyla maruf bir meslek grubudur. Günümüzde Dışişleri Bakanlığı'nın internet sitesinde bakırlık mensuplarının her türden yayınlarının bir listesi yazar adlarının alfabetik sırasıyla başarılı bir şekilde tasnif edilmiştir.⁶² Bu listede üç anı, iki araştırma-inceleme kitabı ve çok sayıda makalesi bulunan Mahmut Dikerdem'in adı ve eserleri yer almaktadır. Söz konusu liste şüphesiz başka eksikler de barındırmaktadır ve dönem dönem güncellenmektedir. Bununla birlikte, siyasi görüşleri sebebiyle meslek yaşamı çeşitli

kesintilere uğramış, başkanı olduğu Barış Derneği'nin konu edildiği dava 12 Eylül döneminin en önemli "sol ve entelektüel karşıtı" yargı süreçlerinden birini teşkil etmiş bir kişinin adına ve eserlerine otuz yedi yıl görev yaptığı kurumun internet sitesinde yer verilmesi bu durumun basit bir ihmalden ibaret olmak yerine bilinçli

bir "görmeyen gelme" eğilimi olduğu şüphesini uyandırmaktadır.

Bu yazıda Mahmut Dikerdem'in otuz yedi yıllık devlet memuriyetinin hem hizmet ettiği kurum hem de yakın dönem Türk siyasal hayatı üzerine düşünenler için görmeyen gelinmeyecek dönemleri ve öğeleri açıklanmaya çalışılmıştır. Dikerdem'in meslek yaşamı bizlere "Batı ittifakına sıkı sıkıya bağlı" Türk Hariciye memuru profiline farklı bir diplomatların da olabileceğini veya Türkiye siyasal yaşamında belirli kişi, siyasi hareket ya da olaylara ilişkin kemikleşmiş bazı ön kabullerin kendi içinde çelişkiler ya da istisnalar barındırabileceğini hatırlatmaktadır.

İHSYİN SERT

BOĞAZICI ÜNİVERSİTESİ ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ ENSTİTÜSÜ

DİPNOTLAR

1 Gerçekten de Soğuk Savaş dönemi Türk diplomasi için Batı ittifakı bir dış politika tercihinin de ötesinde bir ulusal kimlik meselesidir. Dönemin Hariciyesi'nin önde gelen isimlerinden Zeki Kunalalp'e göre "Türkiye'nin istikbalı Batı'dadır" zira "şahid olduğu prestij, hatta Doğu'da bile sahip

olduğu prestij Batı'yla olan yakınlığından dolaydır." Zeki Kunalalp, *Sadece Diplomat Anılar-Belgeler* (İstanbul: İSİS, 1999), s. 110. Bu bakış açısına göre Türkiye'nin Batı ile ilişkili dış politikasının sorgulanabilir olması hayret uyandırıcı ve hatta şaşırtıcıdır. 1960'lı yıllarda bir akademisyen Türkiye'nin NATO nezdindeki daimi temsilcisi Muharrem

Nurî Birgi'ye "Türkiye'nin NATO'dan çıkması gerektiğini" söylediğinde orada olan bir başka diplomat Faik Melek "Bu doçentin bu demagoji ile okuttuğu yüzlerce gencin beynlerini kendi doktrinine uygun olarak nakılayabileceğini şöyle bir düşünün. Çok acı değil mi?" sözleriyle Türk ve için Batı ittifakına alternatif bir fikrin öne

sürülebilir olması karşısındaki "şaşkınlığını" vurgulamaktadır. *Faik Melek, Hepsi Geldi Geçti: Dışişlerinde 43 Yıl* (İstanbul: Milliyet Yayınları, 1994), s. 102-103. Bu genel tabloya rağmen Türkiye'nin Batı ittifakına bağlılığını hiçbir bakanlık memuru tarafından eleştirilmediğini düşünmemek gerekir. Bilhassa 1970'lerin ikinci yarısında, II. Ecevit hükümetinin (Ocak 1978-Kasım 1979) Dışişleri Bakanı Gündüz Ökçün'ün de bu yönde düşüncelere sahip olmasından da cesaret alan bir grup meclis memuru, Batı ittifakına bir alternatif olacak şekilde o dönemde dünya siyasetinde tatın sayılır bir yer tutan Türkiye Dünya ülkeleriyle işbirliğine yönelmeyi önermiştir. Bu grubun söz konusu düşüncesi ve önerilerinin sunduğu rapor için bkz. Temel İskit (ed.), *Yeni Ekonomik Düzen ve Türkiye Gelişmiş Ülkeler ve Gelişme Yolunda Ülkeler Arasındaki Uluslararası Müzakereler Strateji* (Ankara: TC Dışişleri Bakanlığı, 1979).

Örneğin 27 Mayıs 1960 askeri müdahalesinin ardından müdahalede yer alan bir grup subaya Türkiye'nin Batı ittifakındaki yeri hakkında bir sunum gerçekleştiren Türk diplomatı Nihat Dinç, bu subayların Batı ittifakına olan eleştiriyi yaklaşımı karşısında duyduğu hayal kırıklığını ifade eder. Nihat Dinç, *Görüşlü Diplomatlar: Bir Diplomatın Meslek Yaşamından Notlar* (İstanbul: İthaki, 1998), s. 51. İlginç olan (ya da en azından görünen) Dışişleri'nin kariyerine yönelik ilk uzun süreli kesinti bu dönemde ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte 27 Mayıs yönetiminin antikomünizminin çoklu bir DP döneminden çok da aşagıda kalmadığını hatırlatmak da fayda vardır. Örneğin darbe sonrası radyo yayınlarda kuvvetli bir anti-komünizm hava hâkimdir. Yunus Emre, *CHP, Sosyal Demokrasi ve Sol: Türkiye'de Sosyal Demokratizm Kuruluş Yolları* (1960-1966) (İstanbul: İletişim, 2013), s. 13. CHP'de "ortanın solu" söylemi ise ilk defa 1960'lı yılların ilk yarısında ve ardından 1965 seçimlerinden hemen önce İsmet İnönü tarafından kullanıma sokulmuştur. Rafet Uçkan, "Altıncı Yüzyıl Cumhuriyet Halk Partisi ve Ortanın Solu", *Türkiye'nin 1960'lı Yılları*, ed. Mete Kaan Kaynar (İstanbul: İletişim, 2017), s. 453.

Mahmut Dikerdem, *Hariciye Çarkı: Anılar* (İstanbul: Cem Yayınevi), s. 54. Zorlu için benzer bir iddianı kendisi ile yakın çalışması içerisinde olduğu dönemde diğer diplomatların da dile getirdi. Örneğin Semih Günver'e göre "Zorlu'daki Bakanlığın işi politikayı sokmadı. Uzun yıllar yanında çalıştım, ağzından parti ismi duymadım... Parti ile ilişkisi Mendirler'in şahsı ile olan yakınlığından ibaretti." Semih Günver, *Fatır Rüştu Zorlu'nun Öyküsü* (Ankara: Bilgi Yayınevi, 1985), s. 51.

Dikerdem, a.g.e. s. 53.

A.g.e.

Dışişleri Bakanlığının 1965'teki yıllığının vesilerine göre, bakanlıkta görevli 397 meclis memurundan 197'si Galatasaray Lisesi mezunudur. Diğer ortaöğretim kurumlarıyla karşılaştırıldığında Galatasaray Lisesi belirgin biçimde Hariciye'ye en çok memur yetiştiren kurumdur. Yüksek öğrenim düzeyinde ise Mülkiye olarak bilinen Ankara'daki Siyasal Bilgiler Fakültesi, Türk Dışişleri'nin beslemekteydi. Yine söz konusu dönemde göre yapılan memurların 229'u Mülkiye mezunudur, 70'si meclis memuru ise hem Galatasaray Lisesi hem de Mülkiye mezunudur, *TC Dışişleri Bakanlığı'nın 1964-1965* (Ankara: TC Dışişleri Bakanlığı, 1964), s. 146-242.

Semih Günver, *Güzel Günler Çabuk Geçer: Görmüşler ve Öyküler* (İstanbul: Der Yayınları, 1997), s. 57.

A.g.e. s. 97-98.

İlginç bir tesadüftür ki kursünün başında isim de Milli Mücadele döneminin hariciye vekillerinden Yusuf Kemal Tengirçek'tir.

Dikerdem, a.g.e. s. 39.

1935-1941 yılları arasında bugünkü Milli Eğitim Bakanlığı Kültür Bakanlığı adıyla faaliyetlerini yürütmüştür. Dikerdem de anılarında bu bakanlıktan anılarını yazdığı dönemde

adıyla "Milli Eğitim Bakanlığı" olarak bahsetmektedir. Bkz. TC Milli Eğitim Bakanlığı İnternet Sitesi, *Milli Eğitim Bakanlığının Tarihçesi*, <http://www.meb.gov.tr/milli-egitim-bakanliginin-kisa-tarihcesi/> duyu/8852 adresinden erişilebilir.

Dikerdem, a.g.e. s. 19.

A.g.e. s. 32.

A.g.e. s. 76. Ağustos Aralık 1946 döneminde Dikerdem, *Akşam* gazetesi için on bir yazı kaleme aldı. Tamamı II. Dünya Savaşı'ndaki ertesindeki uluslararası siyaset konularına değinen bu yazılar sırasıyla barış konferansı, Filistin meselesi, Bulgaristan'la barış, Yunanistan'la siyaset, Boğazlar, ABD dış politikası, Fransa'da yeni dönem, BM'nin toplantısı hakkındadır. Özellikle Boğazlar üzerine olan yazısında Sovyetler Birliği'ne yönelik eleştirel tavır dikkate değerdir.

A.g.e.

1965'te Milli İstihbarat Teşkilatı adını almaktadır.

Dikerdem, a.g.e. s. 97.

A.g.e. s. 98.

Dışişleri Bakanlığında bakanın sonraki iki numaralı ismin unvanı 1920'de Hariciye Vekâleti'nin teşkilinden 1980'e kadar kâtipli unvanı veya genel sekreter olmuştur. 12 Eylül 1980 askeri müdahalesinden sonra ise kamu kurumlarında eşitliği sağlamak adına diğer bakanlıklarda olduğu gibi Dışişleri Bakanlığının da iki numaralı ismine mustaşar unvanı verilmiştir. Kemal Gargın, *Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemleri Hariciye Tarihimiz: Teşkilat ve Vekâlet* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1994), s. 122.

Dikerdem, a.g.e. s. 100.

A.g.e. s. 103. Dikerdem meslek yaşamının ilerleyen dönemlerinde de bu tür "dosta" tekliflere muhatap olmuştur. Kariyerinin akamete uğradığı bir dönemde açık bir şekilde komünizmi eleştiren sözler söylemesi önerilmiştir.

Hariciye Vekâletince Terfiler Hakkında Karar, *TC Resmî Gazete*, sayı 7532, 22 Mayıs 1950.

Dikerdem, a.g.e. s. 115.

Adnan Menderes Yeni Kabinesini Dün Kurdu, *Milliyet*, 18 Mayıs 1954, s. 1.

A.g.e. s. 119.

9011 Sayılı Kararname, *TC Resmî Gazete*, sayı 9620, 30 Mayıs 1957.

Cumhurbaşkanı Celal Bayar, 1954'teki ABD seyahati sırasında "Komünizm mücadelede hükümet ve emiyet çabalarının sorumluluğundadır" sözleriyle DP yönetiminin Türkiye'deki komünist harekete olan bakışını ortaya koymaktadır. Erden Erden, *Türkiye-ABD ilişkilerinin Zirve Noktası: Celal Bayar'ın ABD Ziyareti*, *Türkiye'nin 1950'li Yılları*, ed. Mete Kaan Kaynar (İstanbul: İletişim, 2015), s. 144.

A.g.e. s. 120.

A.g.e. s. 121.

Hariciye Vekâleti'nce Terfiler Dair Kararname, *TC Resmî Gazete*, sayı 10404, 13 Ocak 1960.

Mahmut Dikerdem, *Bir Büyükelçinin Anıları: Üçüncü Yüzyıdan* (İstanbul: İstanbul Matbaası, 1977), s. 4.

Dikerdem, *Hariciye...*, s. 132.

Dışişleri Bakanlığının 1920'de *TC Resmî Gazete*, sayı 10562, 27 Temmuz 1960, bu vesileyle 27 Mayıs 1960 askeri müdahalesinin Türkiye'ye üzerindeki önemli etkileri olduğunu da hatırlatmak gerekir. Bakanlığın "Hariciye Vekâleti olan ismi Dışişleri Bakanlığı olarak değiştirilmiş, 31 sayılı kanunla dış ekonomî ilişkilerdeki sahip olduğu büyük yetkiler ilgili diğer kamu kurumlarına dağıtılmıştır. *TC Resmî Gazete*, 11 Temmuz 1960, sayı 10548, s. 1. Hariciyenin dış ekonomî ilişkiler üzerindeki etkisi çok büyük oranda Fatır Rüştu Zorlu'nun bu konuya verdiği öneme ilişkiyordu ve bu yetkilerin diğer kurumlara devri bir bakıma bakanlıkta Zorlu'nun izlerini silme amacı da taşıyordu. O dönemde genç bir diplomat olan Reha Aytaman müdahaleyi yapanların Zorlu'ya yönelik bu tavırının bakanlığın döneminde subaylara yönelik sert davranışlarının bir sonucu olabileceğini iddia ediyor. Reha Aytaman, *Sınırlı Yıllar: Dışişlerinde 42 Yıl* (İstanbul:

Milliyet Yayınları, 1996), s. 90-91. Benzer bir dâim dönemci tanklarından İltir Türkmen tarafından da dile getirilmektedir. TBMM Tutanak Hizmetleri Başkanlığı, 15.10.2012, s. 8. Özellikle Zorlu'nun dış ekonomî ilişkilerden sorumlu olduğu Özgür Gökmen, Semih Günver ve Hasan Esat Işık gibi diplomatlar büyük baskı altına alınıp. Darbe sonrasında devlet kurullarında ibar furayısının olduğu günlerde 27 Mayıs Dönemi Adanlet Bakanı Abdullah Gözübüyük bir kabine toplantısında "kimse bu iş isim hakkında olumsuz bir şey söyleyemediğini" zira "uzun bir müddetten bu yana görevde oldukları için insanların çekmesinden" yakınmaktadır. Cemil Koçak, 27 Mayıs Bakanlar Kurulu Tutanakları (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2010), s. 400.

Askeri müdahalenin ardından duyurulmuş ilk hükümette Dışişleri Bakanı olarak Amiral Fahri Korutürk duyurulmuş da bir gün sonra Selim Sarper'in Dışişleri Bakanı olduğu anılmıştır. Sarper'in bu görevi Batı dünyası, bilhassa ABD makamları nezdinde sahip olduğu itibar sebebiyle getirildiği iddia edilmiştir.

Dikerdem, a.g.e. s. 141.

A.g.e. s. 147. Dönemin bir başka Kürt diplomatı da etkinliği sebebiyle "baskı altına" alınmıştır. Tanınmış bir aşiret lideri Selahattin İnan'ın oğlu olan Kamran İnan için Cemal Gürsel, "Ben kendisi [Selahattin İnan] tanırın, zararsız bir kimsede. Asli tehlikeli olan oğlu Kamran'dır. Bir defa neden bu kadar okumuy? O'nun kafasında böyle iddialar var" ifadeleri kullanmıştır. Kamran İnan, *Bir Ömür* (İstanbul: Berikan Yayınevi, 2010), s. 65.

Dikerdem, a.g.e. s. 147.

A.g.e. s. 154.

A.g.e.

Hasan Esat Işık Brüksel'e, Özgür Gökmen de Buenos Aires'e büyükelçi olarak atanmıştır. Semih Günver ise elçi-müsteşar olarak Fahri Korutürk'ün büyükelçiliğinde çalışmış, övürece Moskova'ya atanmıştır. Özgür Gökmen, *Diplomasi: Diplomasi 48 Yıl, 11 Ay, 17 Gün* (İstanbul: Yamaç Ofset, 2006), s. 319.

Dikerdem, a.g.e. s. 155.

A.g.e. s. 158.

A.g.e. s. 160.

Suavi Aydın ve Yüksel Taşkın, *1960'ların Güntüzünde Türkiye Tarihi* (İstanbul: İletişim, 2014), s. 124-125.

Dikerdem, a.g.e. s. 163.

Karar Sayısı 6/732, *TC Resmî Gazete*, sayı 1831, 13 Ekim 1946.

Dikerdem, a.g.e. s. 178.

A.g.e. s. 164.

A.g.e. s. 180.

A.g.e. s. 192.

Adalet Partisi lideri Süleyman Demirel'in başbakanlığında Milli Selameti Partisi, Milliyetçi Hareket Partisi ve Cumhuriyetçi Güven Partisi'nin katılımıyla kurulan ve Haziran 1977'ye kadar ülkeyi yöneten koalisyonun adıdır. Aydın ve Taşkın, a.g.e. s. 284-289.

Dikerdem, a.g.e. s. 203.

Mahmut Dikerdem, "Kıbrıs İçin Tek Çıkış Yolu: Kıbrıs Kısmatı", *Cumhuriyet*, 15 Ocak 1976.

Dikerdem, *Hariciye...*, s. 204.

A.g.e. s. 205-206.

A.g.e. s. 206.

A.g.e.

Barış Demeği Basın Açıklaması, 31 Ağustos 1979, <http://www.tutadarsan.org/sube/ANKC539E9UEB8C31BC1/14034.pdf> adresinden erişilebilir.

"Barış Demeği'nin Batı Yöneticileri Tutuklandı", *Milliyet*, 28 Şubat 1982, s. 1.

"Barış Elçisi Mahmut Dikerdem Anılıyor", *Sol Haber Portalı*, 1 Ekim 2013, <http://haber.sol.org.tr/soldakililer/barsin-elcisi-mahmut-dikerdem-aniliyor-haben-80406> adresinden erişilebilir.

"Dışişleri Bakanlığının Mensupları ve Emeği Büyükelçilerin Eserleri", *TC Dışişleri Bakanlığının İnternet Sitesi*, <http://www.mfa.gov.tr/diesleri-bakanligi-mensuplari-ve-emekl-buyukelcileri-eserleri.tr.mfa> adresinden erişilebilir.

**Geçmişten günümüze
süre gelen tatlar**

YENİ YEMEK KİTABI
1880

Çeviri Yazı ve Sadeleştiren
Övge Samancı

**Tarifte ve ikramda
sınır tanımayan**

EV KADINI
1883

Yayına Hazırlayan
Turgut Kut

ciya YAYINLARI

www.yemekvekultur.com

OSMANLI ARŞİVİ BELGELERİYLE MUARİZ (SAROS) KÖRFEZİ'NDEKİ KALE-İ CEDİD (MANASTIR) KALESİ

FUAT DURMUŞ

Muariz (Saros) Körfezi, Gelibolu Yarımadası'na denizden yapılabilecek olası saldırılar için en uygun konumlardan birini oluşturmaktadır. Bu nedenle tarih boyunca askeri tahkimatların yapılageldiği bir yer olmuştur. Bu makalede Osmanlı Arşivi belgelerindeki bilgiler dışında bugün bulundukları yere ilişkin herhangi bir kayıt bulunmayan Muariz (Saros) Körfezi'ndeki Evreşe Kazası'na bağlı Karaçalı Karyesi ile karşısındaki ada üzerinde bir zamanlar yer alan yapıların yer tespitleri yapılmaya çalışılacak, kaleler şehri Çanakkale'nin Osmanlı dönemine ait, ismiyle müsemma yeni bir kalesi tanıtılacaktır.

Uydu
görüntüsü 1.

GİRİŞ

Ege Denizi'nin kuzeyinde bulunan Antik Çağ'da Melas Kolpos, Osmanlı döneminde Muariz Körfezi, günümüzde Saros Körfezi adıyla anılan bölgenin güneyinde Gelibolu Yarımadası, kuzeyinde Trakya kıyıları yer almaktadır (Uydu Görüntüsü 1).

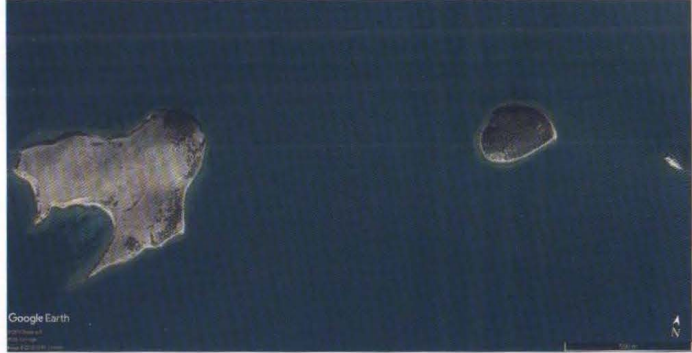
Üçgen şeklindeki Saros Körfezi, 75 km uzunluğunda ve 35 km genişliğindedir.¹ Körfezin kuzey tarafında sırasıyla Minikada, Küçükada ve Büyükkada (Panagia-Panaia) olmak üzere Üçadalar yer almaktadır (Uydu Görüntüsü 2). Üçadalar'da, askeri atış talingâhı olarak kullanılması nedeniyle olsa gerek, bugüne değin arke-

olojik ve tarihi araştırmalar pek yapılmamıştır. Gelibolu Yarımadası'nın Prehistorik ve Klasik Dönem yerleşimleri çok iyi araştırılmış,² Bizans ve Osmanlı dönemi de hakeza pek çok araştırmaya konu olmuştur.³ Saros Körfezi'ndeki Üçadalar'a ilişkin ise yayımlanmış tek araştırma Aydın Ç. Türker'e aittir.⁴ Türker, 19. yüzyıl

gravürlerinden yola çıkarak Büyüka-
da üzerindeki yapıları araştırıp bel-
gelemiş, ancak bu yapıların adları ve
tarihsel rollerine değinmemiştir. Oy-
saki Başbakanlık Osmanlı Arşivi bel-
gelerinde söz konusu ada üzerindeki
yapılar, adları ve işlevleriyle açık bir
şekilde belirtilmiş durumdadır.

Evreşe Kazası'na bağlı Karaçalı Kari-
yesi ve karye karşısındaki ada üye-
rinde yer alan yapılar ile Osmanlı
döneminde bu bölgede gerçekleşen
olaylara ilişkin Başbakanlık Osmanlı
Arşivi'nde bulunan yirmi dört belge
ve üç defter incelenmiştir. İncelenen
bu belgelerde geçen Evreşe Kaza-
sı bugün Gelibolu İlçesi'ne bağlı bir
belgedir ancak belde günümüzde
Karaçalı adında bir köy bulunma-
maktadır. Saros Körfezi kıyısındaki
Evreşe'ye bağlı Adilhan Köyü ile Edir-
ne İli, Keşan İlçesi, Sazlıdere Köyü
arasında bulunan Sazlıdere sahil yo-
lunun güney tarafı, Karaçalı mevki
olarak bilinmektedir. Karaçalı Köyü
her ne kadar günümüze ulaşmasa da
Karaçalı adı, mevki adı olarak hâlâ
bölgede ve tapu kayıtlarında kulla-
nılmaktadır (Uydu Görüntüsü 3). H.
1261/M. 1845 tarihli Evreşe Kazası Te-
mettuat Defteri'nden 49 haneli, 129
nüfuslu Karaçalı Karyesi'nin reaya
(Rum) köyü olduğu anlaşılmaktadır.⁵

Karaçalı mevkiinin tam karşısında Sa-
ros Körfezi'nin Ücadalarından Büyü-
kada yer almaktadır (Uydu Görüntü-
sü 4). Mera vasfındaki, 301.000 m²'lik
yüzölçümüne sahip adanın güneyba-
tısında doğal bir liman bulunmak-
tadır. Kuzeydoğuya doğru yükselen
adanın en yüksek noktası ortalama
55 metredir. Ada, Çanakkale Deniz
Komutanlığı'nca top atış talimگاهی
olarak kullanıldığının giriş ve çıkış-
lar izne tabidir. Büyüka da üzerinde-
ki yapılara ilişkin elimizdeki somut
kalıntıları, adanın uydu görüntüleri
oluşturmaktadır. Bu görüntülerden
ada üzerindeki muhtelif yönde ve sa-
yıda duvar kalıntılarını görmek müm-
kündür. Bu kalıntılar Türkler tarafın-
dan da kısaca betimlenerek Bizans
ve Osmanlı dönemi savunma yapıları
olarak tanımlanmıştır.⁶ Uydu fo-
toğraflarında gördüğümüz ve Türkler
tarafından tanımlanan adadaki yapı

Uydu
görüntüsü 2.

izleri, Osmanlı Arşivi belgelerinde
geçen başta Manastır olmak üzere,
Kale-i Cedid Kalesi, Kale Camii, Camii
Cedid ve Kale-i Cedid Tabyası'na ait
olmalıdır.⁷

Gelibolulu Piri Reis'in *Kıtab-ı Bahri-
ye*'sinin ikinci bölümünde yer alan,
16. yüzyılın başına ait Saros Körfe-
zi haritasında Ücadalar gösterilmiş
olsa da adaların adları belirtilmemiş,
Büyüka da üzerinde de herhangi bir
yapıya yer verilmemiştir.⁸ Büyüka da
üzerindeki yapılar ise Piri Reis tara-
fından ya haritasına eklenecek kadar
dikkate değer görülmemiştir ya da
uzak bir olasılıkla o dönemde Büyü-
ka da üzerinde herhangi bir yapı bu-
lunmamaktadır (Harita 1). Aikaterini
Laskaridis Foundation Library koleksiyonunda bulunan Fransız asıllı
arkeolog ve gezgin Jean-Baptiste
Lechevalier'in (1752-1836) 1800 yılına
ait Marmara haritasında (Harita 2)
Büyüka da, I. Panala Monastère (Pa-
nala Manastırı) olarak gösterilmiş-
tir. Yine aynı koleksiyonda bulunan
Fransız hidrograf Joseph Roux'un
1804 yılına ait Saros Körfezi harita-
sında (Harita 3) ise Büyüka da üzerin-

deki yapılar açık bir şekilde resm-
dirmiştir.⁹

Kalenin inşa tarihiyle ilgili elimizde
herhangi bir belge bulunmamakta-
dır, ancak 1731 yılına ait Başbakanlık
Osmanlı Arşivi belgesinden, adada
yer alan manastırın bir bölümünün
kaleye dönüştürülmüş olduğu anla-
şılmaktadır. Yine aynı belgede ma-
nastırdaki eşya ve hayvanların keşiş-
lere ait olduğu belirtilmiş ve kale diz-
darı tarafından bu mallara müdahale
edilmemesine dikkat çekilerek, söz
konusu malların, her ne şekilde ve
kim tarafından olursa olsun alıkoyul-
ması men edilmiştir.¹⁰ Kale-i Cedid
(Manastır) Kalesi'nde görev yapan
yenicilerin ulufeleri ise 1746 yılı
kayıtlarına göre Gelibolu Gümrüğü
tarafından karşılanmış ve bir senelik
ocaklık üç bin kûsur akçeyi bulmuş-
tur.¹¹ 1759 tarihli belgeden ise kalede
otuz beş askerin görev yaptığını öğ-
renmekteyiz.¹² 1759 yılında, Dergâh-ı
Ali topçu sınıfı tarafından tahkim
edilen kalenin sur duvarları ile diğer
yapılarında tamiratlar yapılmıştır.¹³
Muarız Kalesi'ndeki yeniciler ile
topçuların ulufelerini konu alan 1759

Uydu
görüntüsü 3.

tarihi belge ile 1829 tarihli iki belge, kaledeki asker sayısı ile askerlerin maaşları konusunda ayrıntılı bilgiler sunmaktadır.¹⁴ 1765 tarihli belgeden adada biri içerisinde olmak üzere iki adet caminin yer aldığını öğrenmekteyiz.¹⁵ Söz konusu belgeden Manastır Kalesi Camii'nin mevcut olduğu ya da camiye dönüştürülen bir yapı olduğu, Camii-i Cedid camisinin ise adından da anlaşılacağı üzere yeni inşa edildiği anlaşılmaktadır.

1768-1774 Osmanlı-Rus Harbi sırasında Muarız Körfezi, Osmanlı askeri ve siyasi tarihi açısından önemli geliş-

melere sahne olmuştur.¹⁶ Kaptan-ı Derya, Sahiller ve Adalar Seraskeri Gazi Hasan Paşa'ya verilen 1773 tarihli hükümde, Rusya Devleti ile yapılan ateşkesin bitmek üzere olduğu, bu nedenle Körfez Muhafızı Yanyalı Hacı Paşazade Mehmed'in Muarız Körfezi ve sakinlerinin muhafazası konusunda dikkatli olması gerektiği belirtilmiştir.¹⁷

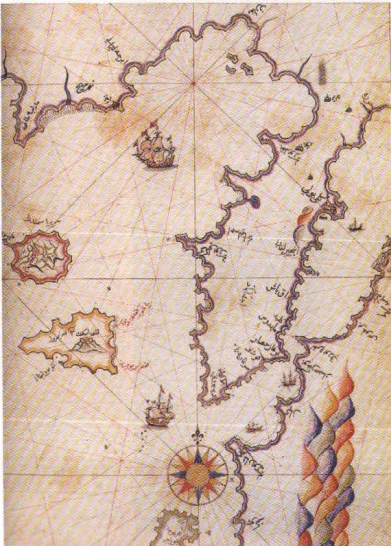
İngilizlerin Akdeniz üzerinde kurmaya çalıştığı hegemonyaya karşı Fransızlar bölgede daha etkili olmak adına 1798 yılında Mısır'ı işgal etmiş, üç yıl Fransız işgali altında kalan Mısır, Osmanlı ve İngiliz müttefik kuvvetlerinin çabasıyla 1801 yılında geri alınmıştır.¹⁸ Osmanlı ve İngiliz müttefikliği kapsamında da Muarız Körfezi'ndeki tahkimatlar İngiliz Generali Keller tarafından 1799 yılında stratejik olarak denetlenmiştir.¹⁹ 1801 tarihli belgeden ise Muarız sahilindeki tabyaların top döşemelerinde, Baklaburnu ve Karaçalı tabyalarının da mevzi ile siperlerinde tadilat yapılmış olduğunu öğrenmekteyiz.²⁰

Kalenin ikinci defa tamir ettirildiği 1811 yılında Gelibolulu Mimar Ahmed Halife'nin vefat etmesi üzerine, söz konusu vazife oğlu Halil Halife'ye verilmiştir.²¹ Kalenin tamirat belgelerinden anlaşıldığı kadarıyla, kalenin büyük bir kısmında yenileme çalışmaları yapılabilirken diğer kısımlarında yenileme yapmak mümkün olmamıştır. Kale, muhtemelen böl-

genin tipik taş formasyonu olan kum taşı ya da deniz kabuğu fosillerinden oluşan breş taşlarından inşa edilmiştir. Kısa sürede deformasyona uğrayan bu iki taş cinsi nedeniyle olsa gerek kalenin sürekli olarak yenilenmesine ihtiyaç duyulmuştur. Gelibolu ayanı, Muarız Kalesi, Baklaburnu ve Karaçalı Tabyalarını tamir edeceğine dair taahhütte bulunduğundan 1821 tarihli belge ile inşaata hemen başlanması istenmiştir.²² 1821 tarihli belgede ise Muarız Kalesi ve Baklaburnu ile Karaçalı Tabyaları için 30 kantar (1,692 kg) barutun kale dizdarına teslim edilmiş olduğu bildirilmektedir.²³ Gelibolu naibine tekiden yazılan 1840 tarihli hükümden ise adadaki manastırın faal olduğu, manastır rahipleriyle yapılmış bir ahitname kapsamında düşman ve korsan gemilerini haber vermeleri şartıyla onlara serbestiyetlik sağlandığı ancak Muarız voyvodaları tarafından rahiplerin sürekli olarak rahatsız edildiği anlaşılmaktadır.²⁴

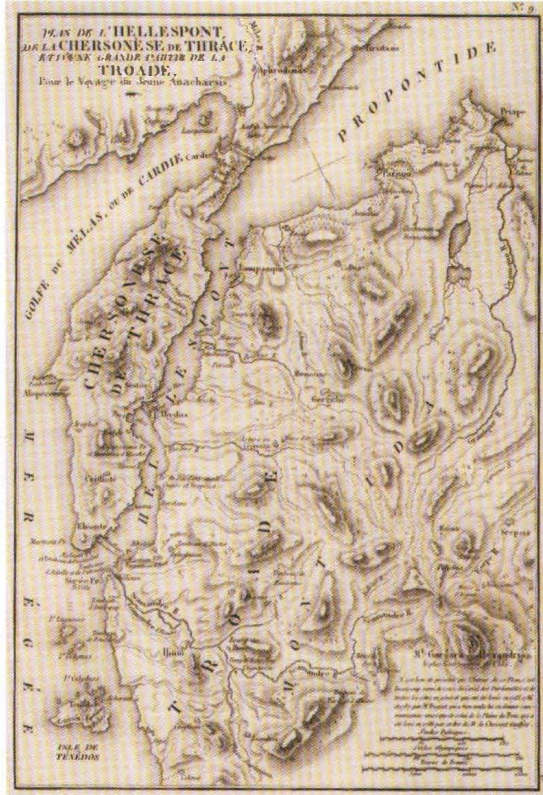
Bugün Büyükağa üzerinde gözle görülebilen ayakta kalmış bir kale bulunmadığı gibi, kalenin karşısında olduğunu bildiğimiz Karaçalı Karyesi'nden de geriye herhangi bir iz kalmamıştır. 1918 tarihli şifreli belge, Muarız Körfezi ve İnöz (Enez) sahilinde bulunan bazı Rum köylerinin başka bir mahalle taşınmasını konu almaktadır.²⁵ Bu belgeden de anlaşılıyor ki Karaçalı Karyesi de bu tarihte nakledilen Rum köyleri içerisindeydi ve yerleşimin

Harita 1.

günümüze ulaşmama nedenini işte bu mecburi tahlîye oluştuyordu.

Memalik-i Osmaniyye sınırları içerisinde ve egemenliği altında bulunan Bahr-ı Sefid'deki ada ve kıyılarda 17. ve 18. yüzyıllarda yaşanmakta olan yoğun savaş atmosferi nedeniyle düşman saldırıları ve korsan tehditleri artmış, Osmanlılar da tedbir olarak ada ve kıyılarda yeni istihkamların inşasına başlamıştı. Bu kapsamda Çanakkale Boğazı'nın girişinde 17. yüzyılın ikinci yarısında Seddülbahir ve Sultanhisarı (Kumkale) kaleleri inşa edilmişti.⁶⁶ Çanakkale'nin Ayvacık İlçesi, Babakale Köyü'ndeki Baba Burnu'nda yer alan ve üzerindeki kitabeden Kaymak Mustafa Paşa tarafından 18. yüzyılın başında yapılan Hırzû'l-Bahr (Babakale) Kalesi de yine bu korsan saldırılarına karşı inşa edilmiş olan kalelerden idi.⁶⁷ Midilli (Lesbos) adasının batısındaki Sığrı (Sigri) limanında konuşlanarak ticaret gemilerine saldıran korsan gemilerine karşı 1757'de bir palanka (küçük hisar) inşa edilerek içine otuz iki top koyulmuştu.⁶⁸ Osmanlı donanması düzenli Akdeniz seferleriyle 18. yüzyılda deniz güvenliği konusunda önemli politikalar geliştiriyor, manevra kabiliyeti yüksek, korsan takibine elverişli yeni gemi ve kalyonlar inşa ediyordu. Donanma-yı Hümayun dışında Akdeniz'in güvenliğini 16. yüzyılın başında teşkil ettirilen ve 18. yüzyılın sonunda eski etkinliğini yavaş yavaş kaybeden ümera-i derya (Derya Beyleri Teşkilatı) ile firkateciyan yani firkate kullanan reisler oluştuyordu ve bu reisler başta adalar civarında olmak üzere korsan ve düşman gemilerine karşı karakol bekleme ve devriye atma göreviyle meşgul edilmişlerdi.⁶⁹ Muarız Körfezi ise Gelibolu Yarımadası'na denizden yapılabilecek olası saldırılar için en uygun konumlardan birini oluşturmaktaydı. Bu nedenle Saros Körfezi, tarih boyunca sürekli olarak askeri tahkimatların yapıldığı bir yer olmuştur. Körfezdeki Büyükaada anakaradan yalınluşu liliyle ilk olarak bir ınzıva merkezi ya da dini eğitimlerin gerçekleştirildiği bir ibadetgâh olarak seçilmişti. Ancak Saros Körfezi sahil şeridinin ve

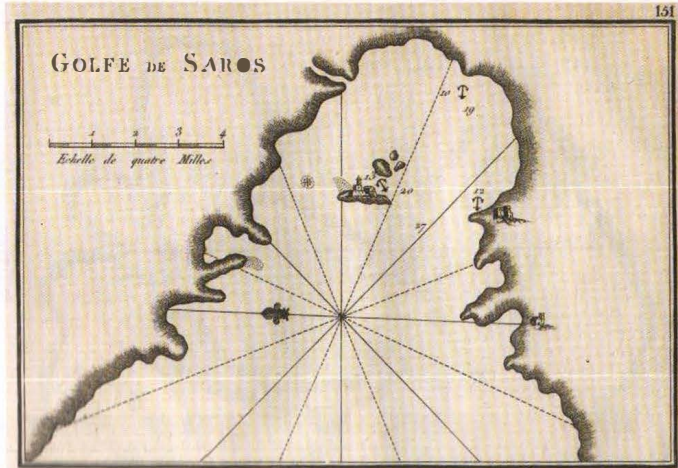

Harita 2.

Gelibolu Yarımadası'nın güvenliğini sağlanması adına Büyükaada, Osmanlı döneminde hem bir çeşit erken uyarı merkezi görevini üstlenmiş hem de olası saldırılarda bir ön cephe

vazifesinde bulunmuştur. Çanakkale Savaşları sırasında ise açık hedef konumunda olan Büyükaada, İtilaf Devletleri donanmasının bir denizaltısı tarafından yakılmıştır.⁷⁰ Yine

Harita 3.

Çanakkale Savaşları sırasında İtaliya Devletleri donanması tarafından Saros Körfezi'nin sürekli olarak bombardımana tutulduğu düşünülürse Büyükada'daki başta Kale-i Cedid Kalesi olmak üzere diğer yapıların da bu dönemde büyük bir tahribat yaşadığı söylenebilir. Günümüzde Özel Çevre Koruma Bölgesi içerisinde yer alan Saros Körfezi, doğal, biyolojik, kültürel ve tarihi açıdan evrensel ölçeklerde bütüncül bir yaklaşımla korunması gereken yerlerden biridir. Bu bakımdan Büyükada üzerindeki kalıntıların Saros Körfezi Özel Çevre

Koruma Bölgesi'nin tarihi kalıntıları olarak koruma altına alınması büyük önem arz etmektedir.

SONUÇ

İncelemiş olduğumuz Osmanlı Arşivi belgeleri, kaleler dışarı Çanakkale'nin Saros Körfezi'nde bulunan Büyükada'nın Kale-i Cedid Kalesi ve diğer yapıları konusunda pek çok ayrıntılı bilgi sunmaktadır. Büyükada, Osmanlı arkeolojisi açısından bakır bir nokta olup, muazzam bulgular barındırmaktadır. Top

atış talimatı olarak kullanılması ise adanın sahip olduğu arkeolojik mirası her geçen gün daha fazla tahrip etmektedir. Kuruluş ve yıkılış tarihleri konusunda kesin bir bilgiye sahip olmadığımız adanın üzerindeki yapılar ile ada karşısında yer alan Karaçalı Karyesi'nin belgeler aracılığıyla yapılmış olduğumuz lokalizasyonu ancak burada yapılacak incelemeler ve arkeolojik kazılar sonucunda anlam bulacaktır.

FUAT DURMUŞ

ÇANAKKALE KÜLTÜR VARLIKLARINI KORUMA
BÖLGE KURULU MÜDÜRLÜĞÜ UZMANI

DİPNOTLAR

1. "Saros Körfezi Özel Çevre Koruma Bölgesi Karasal ve Denizel Biyolojik Çeşitliliğin Tespiti Projesi Sonuç Raporu", T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, Tabiat Varlıklarını Koruma Genel Müdürlüğü, Ekim 2014, s. 6.
2. Gelibolu Yarımadası'ndaki Prehistör ve Antik Çağ Araştırmaları için ayrıca bk. Mehmet Özdoğan, "Tarihöncesi Dönemde Trakya Araştırma Projesinin 16. Yılında Genel Bir Değerlendirme", *Anadolu Araştırmaları XIV, Prof. Dr. Ali Rıza Erzen Armağanı* (1996): 249-260. Onur Özbek, "Gelibolu Yarımadası Güneyinde Eski Höyüklerin Son Araştırmaları Işığında Yeniden Değerlendirilmesi", *Arkeoloji Sanat Dergisi* 127 (2008): 1-14. Mustafa Hamdi Sayar, "Trakya'da Ege'yi ve Tarihi Coğrafya Araştırmaları", VII. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Antalya, 18-23 Mayıs 1989 (Ankara 1990) s. 211-216. Zeynep Koşel Yıldırım, "Tekirdağ Merkez ve Sarıyazı İlçeleri ile Çanakkale Gelibolu Yarımadası (Trakya Khersonesos'u) Üzerine Araştırma 2013 Yılı Çalışmaları", 32. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, c. 1, Gaziantep 2-6 Haziran 2014, s. 437-460. Reyhan Körpe, "2015 Yılı Gelibolu Yarımadası Sesto Antik Kenti ve Çevresi Üzerine Araştırma", 24. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, c. 2, 23-27 Mayıs 2016 Edirne, s. 591-610.
3. Gelibolu Yarımadası'ndaki Bizans ve Osmanlı Dönemi Araştırmaları için ayrıca bk. Ali Osman Uysal, Ayşe Çaylak Yüzer, Çanakkale ili Oluşturucu ve Türk Dönem Üzerine Araştırmalar 2005 Yılı Çalışmaları, c. 24. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, c. 1 (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2007), s. 107-126. Ramazan Eren, Çanakkale ve Yöresi Türk Devri Eserleri (Çanakkale, 1990). Ayşe Ç. Türker, "Çanakkale Boğazında Bizans Dönemine Ait Tarihi ve Arkeolojik Yerler", Çanakkale I. Savaşı ve Tarih (İstanbul, 2006), s. 536-537. Yusuf Açoğlu, Çanakkale Boğazı'ndaki Kaleler, yüksek lisans tezi Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Çanakkale, 2006. Yusuf Açoğlu, Çanakkale'deki Osmanlı Dönemi Savunma Yapıları doktora tezi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Çanakkale, 2013. Semavi Eyice, "Çanakkale Boğazı Kalelerinin XVI. yüzyıldan itibaren Batımlı Grevlerin", *Reddeten Görmeye Armağanı* (Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları, 1980), s. 258-260.
4. Ayşe Ç. Türker, "An Archaeological Survey of the Early Christian-Byzantine Period on the Valleys That Reached the Hellespont: 2014 Research", 33. *Uluslararası Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sempozyumu*, c. 1 (Ezurum, 2015), s. 301-324.
5. Metin Meneke, "XIX. Yüzyıl Orlarındaki Ereve Kazılarında Yaşayan Hane Sahipleri ve Mesleklerine Dair Bazı Bilgiler", *Social Sciences Studies Journal* 3/12 (2017):

6. 1872-1886.
7. Türker, a.g.m., s. 316.
8. Osmanlı kaleleri için ayrıca bk. Ali Boran, "Osmanlı Dönemi Kale Mimarisini", *Osmanlı*, c. 10 (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999), s. 347-364. Albert Gabriel, *İstanbul Türk Kaleleri*, çev. Alp Ilgaz (İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser, 1940). Nazmi Sevgen, *Anadolu Kaleleri*, c. 1 (Ankara, 1960). Ali Remzi, Eski ve Yeni Kaleler Hakkında Tercüme Harbiye ve Nika Nika (Kalecik Hakkında Konferans) (İstanbul: Askeri Matbaa, 1934). H. Burcu Özgüven, "Onbeşinci ve Onaltıncı Yüzyılda Osmanlı Askeri Yapıları ve Kalelerine Dair Genel Bir Değerlendirme", *Uluslararası Kuruluşunun 700. Yılı Dönümünde Bütün Yönleriyle Osmanlı Devleti Kongresi (Bildiriler)* (Konya: Selçuk Üniversitesi Yayınları, 2000), s. 271-282. Zeki Sönmez, "Osmanlı Kale Mimarisinin Ana Hattı", *EJOS*, IV(2001) ed. M. Kiel, N. Landman, H. Theunissen, *Proceedings of the 11th International Congress of Turkish Art*, Utrecht-Holland, 23-28 Ağustos 1999, s. 1-18. Osman Özkü, "Gelibolu'da Bulunan Türk Dönemi Mimar Eserleri", yüksek lisans tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji ve Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Erzurum, 1998. Camiler hakkında ayrıca bk. Ahmet Onkal, Nebi Bozkurt, "Camii", *İslam Ansiklopedisi*, c. 7 (İstanbul: T.D.Y. İslam Araştırmaları Merkezi, 1993), s. 46-56. Semavi Eyice, "Camii", *İslam Ansiklopedisi*, c. 7, s. 56-60. Manastırlar hakkında ayrıca bk. Salime Leyla Gürkan, "Manastır", *İslam Ansiklopedisi*, T.D.Y., *İslam Araştırmaları Merkezi*, c. 27, (İstanbul: T.D.Y. İslam Araştırmaları Merkezi, 2003), s. 558-566. Sema Doğan, "Ortaçağ Manastır Sistemi: Doğru ve Batı Manastırları", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 20/2 (Ankara, 2005), s. 73-89. Alice Mary Talbot, "Bizans Manastır Sistemine Giriş", *Coşar* 17 (1999): 160-176. Esra Güzel Erdoğan, "Bizans Manastırlarının Tarihi Gelişimine Genel Bir Bakış ve Konstantinopolis Örneği", *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi* 1/1(2012): 433-444.
9. Peri Res için ayrıca bk. Nazan Karakaş Özü, 500 Yıllık Ardanın Peri Resi (İstanbul: Yedigöze Yayınları, 2005). İdris Bostan, "Peri Resi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (DİA), c. 34 (İstanbul, 2007), s. 283-285.
10. <http://eng.travelogues.gr/item.php?view=49583>
11. BOA.CAS D.Nr.248
12. BOA.E.SMİD.D.Nr.181
13. BOA.CAS D.Nr.744
14. BOA.CAS D.Nr.735; BOA.CAS D.Nr.861
15. BOA.CAS D.Nr.674; BOA.CAS D.Nr.1223
16. BOA.CAS D.Nr.16
17. BOA.CEV.D.Nr.6
18. 1768-1774 Osmanlı-Rus Harbi hakkında daha fazla bilgi için bk. Osman Köse, 1774 Küçük Kaynarca Anlaşması (Oltuşumu Tahliye Tarihleri) (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2006);

19. Virginia H. Aksan, *Savaşta ve Barışta Bir Osmanlı Devleti* Adanı: Ahmed Resmî Ehlendi (1700-1783), çev. Özden Akın (İstanbul, 1997); Kemal Beydilli, *Büyük Friedrich ve Osmanlılar: XVIII. Yüzyılda Osmanlı-Prusya Münasebetleri* (İstanbul, 1985); Joseph von Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, c. 8, yay. Haz. Erol Kılıç ve Mümin Çevik (İstanbul, 1992); Nicolae Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, c. 4, çev. Nilüfer Ercel (İstanbul, 2005); Johann Wilhelm Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, c. 5, çev. Nilüfer Ercel (İstanbul, 2001); Mustafa Nuri Paşa, *Nefiz-i Ul-Vukuf*, Kurumları ve Örgütleriyle Osmanlı Tarihi, c. 3-4. Sad. Nizamî Çarşay (Ankara, 1980); Semdânî'de Fındıklı Süleyman Elendi, *Mi'rar-i Tevârih*, II/48, haz. Münir Aktepe (İstanbul, 1976); Ahmed Resmî Elendi, *İlâdîsü'l-İ'ibâr* (1768-1774 Osmanlı Rus Harbi Tarihçesi), haz. Osmanlı Kütüphanesi (Ankara, 2001).
20. BOA.CAS D.Nr. 507
21. 1798-1802 Osmanlı-Fransız Harbi hakkında daha fazla bilgi için bk. Osman Zeki Soyupgü, XVIII. Asırda Fransızların Mısır'ı İşgali (Meden ve Sonuçları), yüksek lisans tezi, MÜ İlahiyat Fakültesi, İstanbul, 1964, s. 19; Naci Cakır, Nâzif Orhan, *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi*, *Osmanlı Devleti 1798-1802 Osmanlı-Fransız Harbi* (Napolyon'un Mısır Seferi), c. 3, 5. Kısmı Eki (Ankara: Gökür Askeri Tarih ve Strateji Etüt Başkanlığı Yayınları, 1987); Kamuran Şimşek, *Tarihî Cevdet'e Göre Napolyon ve Mısır Mesleği*, yayımlanmış yüksek lisans tezi, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli, 2012.
22. BOA.CAS D.Nr.187
23. BOA.CAS D.Nr.703
24. BOA.CMF.D.Nr.78
25. BOA.CAS D.Nr.812
26. BOA.CAS D.Nr.812
27. BOA.CEV.D.Nr.436
28. BOA.DH.SFR D.Nr.485
29. Lucienne Thy-Senocak, *Hadice Turhan Sultan, Osmanlı İmparatorluğu'nda Kadın Baniler*, çev. Ayşe Arlat (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2009), s. 131-211.
30. Ali Osman Uysal, *Kaymak Mustafa Paşa'nın Hittariyatı Babakale, Ayvok Değeri Sempozyumu* (Çanakkale: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Yayınları, 2008), s. 17-150.
31. Machel Kili, "Midilli", *DIA*, c. 30 (2005), s. 13.
32. Semdânî-zâde Fındıklı Süleyman Elendi Tarih, 1976, II, A. 9.
33. İdris Bostan, "Derya Beyi", *DIA*, c. 9 (1994), s. 200-201; Yusuf Alihan Aydın, "18. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin Ege (Adalar) Denizi ve Doğu Akdeniz'e Yönelik Güvenlik Parametreleri", *Osmanlı Araştırmaları* 45 (İstanbul: İslam Araştırmaları Merkezi İSAM), 2015, s. 161-184.
34. Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri (Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayını, 2005), s. 156; BOA, DH EUM VRK, 25/35

AJANS PRESS

Medyadaki Gözünüz

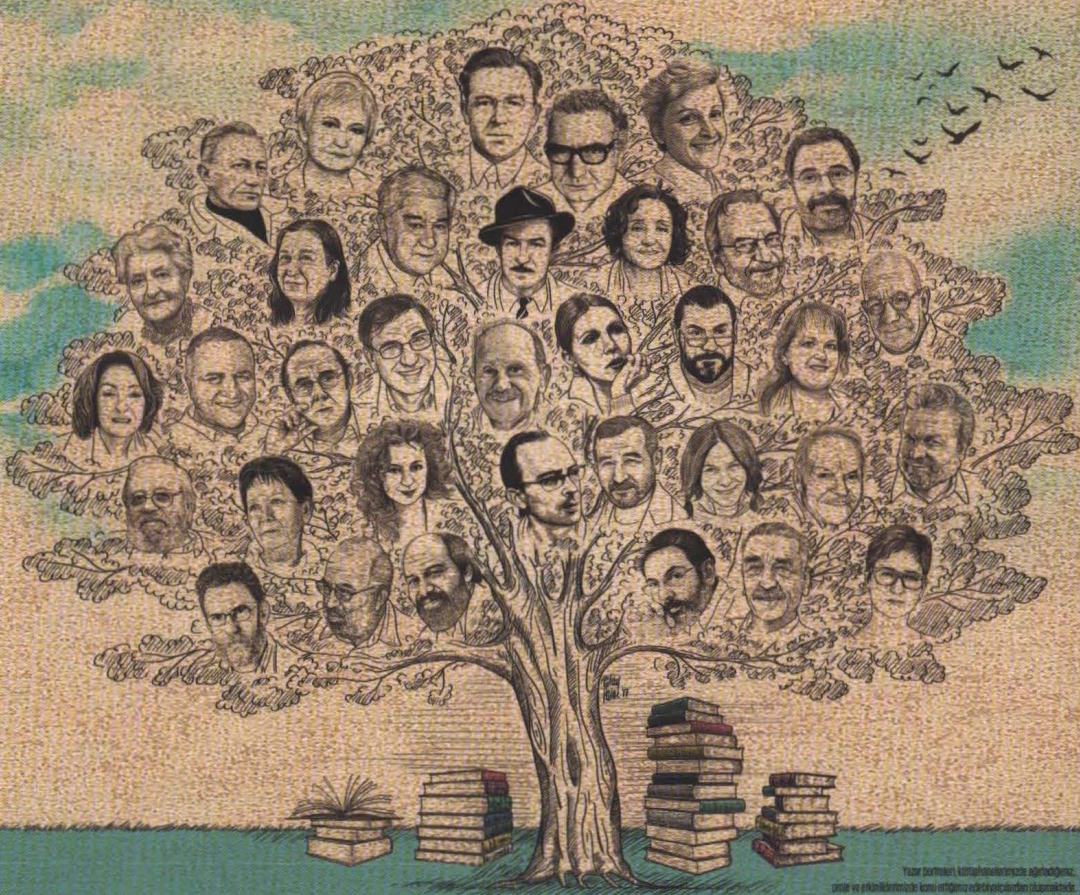
İHTİYACINIZ OLAN TÜM NİTELİKLİ BİLGİ ELİNİZİN ALTINDA!

Yerel, ulusal ve uluslararası medyada yer alan yüz binlerce haberi tüm dünyada takip eden **Ajans Press**, ihtiyacınız olan nitelikli bilgiyi size sunarak; sektörel gündem ve medya analiz raporlarını istediğiniz dilde hazırlar.

444 7 212 www.ajanspress.com.tr info@ajanspress.com.tr

Nilüfer'de kütüphaneler edebiyatla yaşayan yerlerdir.

Hiç
Merak
Ettin
mi?

Yazar dostlukları, kütüphanelerimizde ağırlanıyor,
proje ve etkinliklerimizde konu ettiğimiz yazarları gözden çıkartıyoruz.

NİLÜFER BELEDİYESİ | KÜTÜPHANE
BURSA

444 1603 nilufer.bel.tr
441 kutuphane.nilufer.bel.tr
8189 NiluferKutuphane